

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

BABANZADE AHMET NAİM EFENDİ’NİN
“İSLAMCILIĞINA” SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Yalçın YAVUZ

Danışman
Prof. Dr. Adil ÇİFTÇİ

İZMİR- 2019

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

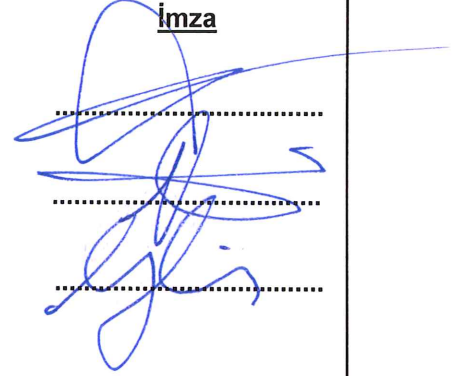
Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Yalçın Yavuz
Öğrenci No : 2016800584
Tez Başlığı : Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin "İslamcılığına" Sosyolojik Bir Bakış

Savunma Tarihi : 24/07/2019
Danışmanı : Prof.Dr.Adil ÇİFTÇİ

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>
Prof.Dr.Adil ÇİFTÇİ	- Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi M.Süheyl ÜNAL	- Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Haki KARAŞAHİN	- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

İmza

Yalçın Yavuz tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği ☒ / oy çokluğu() ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin ARIKAN
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Babanzade Ahmet Naim Efendi’nin İslamcılığına Sosyolojik Bir Bakış” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih 29/07/2019

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin “İslamcılığına”

Sosyolojik Bir Bakış

Yalçın YAVUZ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Çalışmamızda Babanzade'nin İslamcılık anlayışını sosyolojik bir bakış açısıyla ele aldık. Amacımız Babanzade'nin İslamcılığını hayatı, eserleri ve toplumsal bağlantılarıyla değerlendirip derinlemesine anlamaya çalışmaktır.

Giriş Bölümünde çalışmamızın amacı, önemi, yöntemi, kullandığımız temel eserleri ve tezin içeriği hakkında tanıtıcı bilgilere yer verdik.

Birinci Bölümünde Babanzade'nin hayatını, eserlerini ve çeviri yöntemini ele aldık. Hayatını ve eserlerini ele alışımızın sebebi her fikrin toplumsal bağlamıyla ele alınması gerektiğini düşünmemizdir. İkinci Bölümde Babanzade'nin felsefe hakkındaki düşüncelerini ve onun hadis metodolojisi ile modern tarih metodolojisi karşılaştırmasını açıldık.

Üçüncü Bölümde Babanzade'nin ahlâk anlayışını, Kant'ın ahlâkına eleştirisini ve rasyonalist ahlâk ile İslam ahlâkı arasında yaptığı karşılaştırmaları, benzerlikler kurmasını ele aldık. Dördüncü Bölümde İslamcılığı, Babanzade'nin İslamcılık anlayışını ve milliyetçilik hakkındaki görüşlerini yorumladık.

Sonuç Bölümünde çalışma boyunca dile getirdiğimiz fikirleri değerlendirdik ve Babanzade'nin İslamcılık anlayışından hareketle onun İslamcılık düşüncesini gelenek ve modernizm ikilemi bağlamında yorumladık.

Anahtar Kavramlar: Babanzade Ahmet Naim, İslamcılık, Felsefe, Ahlâk, Hadis, Milliyetçilik

ABSTRACT
Master's Thesis
A Sociological Approach to Babanzade Ahmet Naim Efendi's "Islamism"
Yalçın YAVUZ

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy and Religious Sciences
Philosophy and Religious Sciences Program

In this study, we discussed Babanzade's understanding of Islamism from a sociological perspective. Our aim is to evaluate and understand the Islamism of Babanzade; life, works and social connections to evaluate and try to understand in depth.

In the introduction chapter, we have included introductory information about the purpose, importance, method, basic works of our study and the content of the thesis.

In the first chapter, we discussed his life, works and translation method. The reason we deal with his life and works is that we think that every idea should be handled in its social context. In the second chapter, we explain Babanzade's thoughts on philosophy and his comparison of hadith methodology with modern methodology of history.

In the third chapter, we discussed Babanzade's understanding of morality, Kant's critique of his ethics and his comparison between rationalist morality and Islamic ethic. In the fourth chapter, we interpreted Islamism, Babanzade's understanding of Islamism and his views on nationalism.

In the concluding section, we evaluated the ideas expressed in our study, and interpreted the idea of Islamism in the context of the dilemma of tradition and modernism.

Keywords: Babanzade Ahmet Naim, Islamism, Philosophy, Morality, Hadith, Nationalism.

**BABANZADE AHMET NAİM EFENDİ’NİN “İSLAMCILIĞINA”
SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATI, ESERLERİ VE ÇEVİRİ YÖNTEMİ HAKKINDA BİR KAÇ SÖZ

1.1. HAYATI	6
1.2. ESERLERİ	10
1.3. ÇEVİRİ YÖNTEMİ	15

İKİNCİ BÖLÜM

**BABANZADE’NİN FELSEFE HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ VE HADİS
METODU**

2.1. FELSEFE BİR İLİM MİDİR?	22
2.2. FELSEFENİN KONUSU	27
2.3. HADİS İLMİNİN METODUNUN MODERN TARİH İLMİ METODUYLA BENZERLİĞİ	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BABANZADE’NİN İSLAM AHLÂKINA BAKIŞI

3.1. İSLAM’IN AHLÂKÎ BOYUTU	38
3.2. KANT’A ELEŞTİRİSİ	41
3.3. İSLAMÎ AHLÂK BAKIMINDAN RASYONEL AHLÂKIN DURUMU	45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BABANZADE’NİN İSLAMCILIĞI VE MİLLİYETÇİLİK MESELESİ

4.1. İSLAMCILIK VE BABANZADE’NİN İSLAMCILIK ANLAYIŞI	51
4.1.1. İslamcılık	51
4.1.2 Babanzade’nin İslamcılık Anlayışı	54
4.2. BABANZADE’NİN MİLLİYETÇİLİK MESELESİNE BAKIŞI	63
SONUÇ	71
KAYNAKÇA	77

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
s.	Sayfa
ss.	Sayfa aralığı
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire

GİRİŞ

Amacı

Çalışmamızın amacı Osmanlı İmparatorluğunun çöküş; Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş döneminde yaşamış ve döneme “*Felsefeci*”, “*Hadisçi*”, “*Münekkit*” ve “*Mütercim*” kimliğiyle damga vurmuş, “*İslamcılık*” düşüncesinin ilk temsilcilerinden olan Babanzade Ahmet Naim’i, eserleri ve hayatı bağlamında sosyolojik olarak ele alıp derinlemesine anlamaya çalışmaktır.

Önemi

Çalışmamızın önemi Avrupa’da sırasıyla Rönesans, Reform ve Aydınlanma Çağı ile birlikte “modern” zamanlara girilmiş ve bu değişimden “din”lerde nasibini almıştır. Avrupa’da dine sorulan sorular İslam’a da yöneltilmiş, “Müslüman bilginler” de bu sorulara cevap arayışına girişmiş olup bu “girişim” günümüzde de devam etmektedir. İslam’ın terakkiye mani olmadığı fikrinin ön plana çıkartılarak yapılan bu “girişim” zamanla bir ideoloji haline gelip “İslamcılık” adını almıştır. Avrupa’nın teknik olarak İslam ülkelerine üstünlük sağlaması Müslümanları düşünmeye sevketmiş, “Avrupa’nın ilmini ve fennini alalım, kültürünü almayalım” düşüncesi, ilk “İslamcılar”da revaçta olan bir düşünce haline gelmiştir. Klasik bir “İslamcı” olan Babanzade Ahmet Naim, bir yönüyle Avrupa’da gelişen felsefeye hâkim, diğer yandan kendi çalışmalarıyla İslamî ilimler de özellikle Hadis ilminde kendisini yetiştirmiştir. Bu özellikleriyle diğer “İslamcılar”dan hayli farklı olan Babanzade Ahmet Naim’in eserlerini, düşünce yapısını sosyolojik olarak ele almayı oldukça önemli buluyoruz.

Yöntemi

Çalışmamızı Romantik Hermeneutik ve Bilgi Sosyolojik bir yaklaşımla¹ ele alacağız. Özellikle, anlamı yazarın kastında arayan bir yaklaşım olarak Romantik Hermeneutik metin anlama ve yorumlama usullerini istihdam edeceğiz. Yazarın kastını ararken yazarı yazardan daha iyi anlayıp onu devam ettireceğiz. Başka deyişle yazarın ardından gelen bizler onu yorumlayıp yazarın vardığı yerden ziyade, varmak

¹ Bilgi sosyolojik yaklaşım, bilginin anlaşılması için toplumsal şartlar ile olan bağlantısını göz önünde bulunduran yaklaşımdır. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Adil Çiftçi, **Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

istediği yere ulaştırmak amacındayız. Fakat yazarı daha iyi anlayıp yorumlayabilmek için bu yeterli değildir. Toplumu yaratan insan, öbür yandan yarattığı toplum tarafından etkilenir. Bu nedenle bir yazarın eserlerini anlamak için yaşadığı toplumsal şartları bilmek zorundayız.² Bu nedenle Babanzade Ahmet Naim'in fikirlerini nasıl bir toplumsal bağlam içerisinde dile getirdiği, eserlerinde *aslında* neler söylediği ve düşünceleriyle ne yapmak istediğini anlamaya ve anlamlandırmaya; bunları yaparken kendi fikir, düşünce ve önyargılarımızı askıya alıp, kendini ve düşüncelerini bize nasıl tanımlamışsa öyle anlayıp, düşüncelerinin arka planına, kısacası yazarın zihnine girmeye çalışacağız.

Çalışmamızın Birinci Bölümünde hayatını, eserlerini ve çeviri yöntemini ele alacağız. Hayatını ve eserlerini ele alışımızın sebebi her fikrin toplumsal bağlamıyla ele alınması gerektiğini düşünmemizdir. Yazarın hayatı, eserlerini etkilediği gibi, eserleri de yazarın hayatını şekillendirir. Yazarın içinde yaşadığı toplum da onun hayatını ve eserlerini etkiler. Toplumsal bağlamıyla ele alınmayan her düşünce eksik kalır ve buna bağlı olarak yanlış yorumlanabilir. Çeviri yöntemini de bu bölümde ele alışımızın sebebi eserlerinin birçoğunun çevirilerden oluşmasından dolayıdır. Babanzade'nin çeviri yöntemini bilmeden onun çevirilerini, dolayısıyla eserlerini anlamak mümkün görünmemektedir.

İkinci Bölümde Babanzade'nin felsefe hakkındaki düşüncelerini ve onun hadis metodolojisi ile modern tarih metodolojisi karşılaştırmasını açıldık. Auguste Comte ve Herbert Spencer ilim sınıflandırmalarında felsefeyi kendisine has konuları olan bir ilim olarak görmezler ve tasnifin içine felsefeyi yerleştirmezler. Buna karşın Babanzade ilmin tanımından başlayarak felsefenin bir ilim olduğunu ve kendisine has konularının var olduğunu söyler. Hadis metodolojisini bu Bölümde ele alışımızın sebebi felsefenin alt dallarından olan tarih felsefesi ile hadis metodolojisini karşılaştırmasıdır. Babanzade hadis metodolojisi ile modern tarih metodolojisi

² Yorumlayıcı sosyolojinin toplumun kurulumu/ontolojisi ve toplumu inceleme metodoloji üzerine yaptığı varsayımlarının tahlili için bkz.; Adil Çiftçi, **Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması**; Adil Çiftçi, **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi için Uzanımları Empirik Bir Deneme**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016; Adil Çiftçi, **Nasıl Bir Sosyal Bilim Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016; Doğan Özlem, **Tarihselci Gelenek Dilthey-Weber-Gadamer**, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018; Kâmiran Birand, **Kâmiran Birand Külliyyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

arasında teorik olarak benzerliklerin var olduğunu fakat bu teorinin uygulanması konusunda hadis ilminin daha başarılı olduğunu açıklar.

Üçüncü Bölümde Babanzade'nin ahlâk anlayışını, Kant'ın ahlâkına eleştirisini ve rasyonalist ahlâk ile İslam ahlâkı arasında karşılaştırma yapıp benzerlikler kurmasını ele aldık. Babanzade'nin ahlâk anlayışını işlediğimizde onun din ile ahlâk arasında kurduğu ilişkinin konumuz bağlamında önemli olduğunu söyleyebiliriz. O din ve ahlâkın aynı şeyler olduğunu ve İslam ahlâkının iki aşamalı olduğunu savunur. Onun ahlâk anlayışı, bize, İslamcılığı hakkında da ipuçları vermektedir. Bunun en bariz örneklerinden biri de onun Kant üzerine yazmasıdır. Kant'a eleştirisini niyet üzerinden yapar. Kant'ın ahlâk anlayışını niyet üzerinden eleştirmesi İslam ahlâkının niyete verdiği önemden dolayıdır. Kant'a eleştirisi ve Rasyonalist ahlâk ile İslam ahlâkı arasında benzerlikler kurarken onun felsefeci kimliğini de gözlemleme imkânımız olacaktır.

Dördüncü Bölümde genel anlamda İslamcılığı ve çalışmamızın öznesi olan Babanzade'nin İslamcılık anlayışını yorumladık. İlk üç Bölümün yazılma sebebi de onun İslamcılık anlayışını daha iyi anlayıp yorumlayabilmek içindir. İslamcılığın tanımını, ortaya çıkış nedenlerini, toplumsal konulara getirmek istedikleri çözüm önerilerini ve Osmanlıdaki İslamcılık serüvenini anlattıktan sonra Babanzade'nin İslamcılık anlayışını anlama ve yorumlamaya çalıştık. Onun din, devlet, eğitim, tekfir, din ve ilim ilişkisi...vb. konularda dile getirdiği düşüncelerini serdettik. Babanzade'nin İslamcılığını anlatırken onun milliyetçilik anlayışını - hakkında uzun bir yazı yazmasından dolayı- ayrı bir alt başlık altında ele aldık. Alt başlığı koymamızın amacı onun milliyetçilik hakkındaki düşüncelerini daha açık bir şekilde ifade etmek içindir. Bir diğer sebebi de onun milliyetçilik hakkındaki düşüncelerinin İslamcılık anlayışıyla yakından ilişkili olmasıdır. Çünkü o milliyetçilik meselesini İslamcılık anlayışından yola çıkarak değerlendirir.

Sonuç Bölümünde çalışmamızda dile getirdiğimiz fikirleri değerlendirdik ve Babanzade'nin İslamcılık anlayışından hareketle onun İslamcılık düşüncesini gelenek ve modernizm ikilemi bağlamında yoruma tabi tuttuk.

Çalışmamızda temel kaynaklar olarak Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin kendi eserlerini ve onun hakkında yazılmış eserleri kullandık. Konu bağlamında Kant ile ilgili, İslamcılık ile ilgili ve yöntem için yardımcı kaynaklara da başvurduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

BABANZADE’NİN HAYATI, ESERLERİ VE ÇEVİRİ YÖNTEMİ

HAKKINDA BİR KAÇ SÖZ

Her yazarın hayat hikâyesi aynı zamanda eserlerinin de hikâyesidir. Yazarın eserlerini hayatından bağımsız ele almak mümkün olmadığı gibi, yazarın hayatını da eserlerinden bağımsız ele almak da mümkün değildir. Bir yazarın eserlerini *anlamak*, *anlamlandırmak* ve bir adım öteye geçip *yorumlamak* için öncelikle onun hayat hikâyesini anlayıp yorumlamak gerekir. Hayat hikâyesini anlamak için de içinde yaşadığı toplumun hayat hikâyesini bilmek gerekir. Çünkü yazar, bir toplum içinde yaşamakta, eserlerini o toplum içerisinde yazmakta ve yetiştiği toplumun kültüründen etkilendiği kadar o topluma eserleriyle etkide bulunmaktadır. Başka deyişle toplumun yazarı, yazarın toplumu etkilediği karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. En azından belli bir dünya görüşüne, ideolojiye sahip yazarlar içinde yaşadığı toplumu etkilemek ve kendi düşünce hayatına göre toplumu dönüştürmek isterler.

Bu çalışmamızda Babanzade Ahmet Naim Efendi’nin ‘İslamcılık’ anlayışını sosyolojik bir gözle irdelemeye çalışacağımız için onun hayat hikâyesini eserleriyle, eserlerini de hayat hikâyesiyle birlikte anlayıp yorumlamamız gerekir. Çünkü Babanzade’nin hayat hikâyesini *anlamak*, *anlamlandırmak* ve *yorumlamak* demek, onun “İslamcılık” anlayışını *anlamaya*, *anlamlandırmaya* ve *yorumlamaya* başlamak; İslamcılık anlayışını *anlamak*, *anlamlandırmak* ve *yorumlamak* demek de, onun hayat hikâyesini *anlamaya*, *anlamlandırmaya* ve *yorumlamaya* başlamak demektir.

Babanzade Ahmet Naim Efendi II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet, I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti’nin yıkılışı ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaşamış, İslamcılık düşüncesine mensup ve mütercim, münekkit, muhaddis, felsefeci kimliğiyle tanınmış bir yazardır. O, yaşadığı toplumun devasa toplumsal değişimler ve krizler geçirdiği bir dönemde yaşamıştır. Onun bu toplumsal değişimlere bakışı, değişimleri belli bir yönden kabul edip belli bir açıdan eleştirmesi, toplumun yaşadığı devasa krize mukabelede bulunması, onun düşünce hayatını da şekillendirmiştir.

Babanzade'nin hayat hikâyesini bugünlere taşıyan Muallim Mehmed Cevdet'in, *Müderris Babanzade Ahmet Naim* adlı eseri ve Osman Nuri Ergin'in *Babanzade Ahmed Naim, Şahsiyeti ve Eserleri*³ başlıklı çalışmalarıdır. Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin hayat hikâyesini sonradan yazarlar, bu iki eserden yararlanarak yazmışlardır. Aslında içeriğine baktığımızda Osman Nuri Ergin'in çalışması da Muallim Cevdet'in eserinden faydalanılarak kaleme alınmış bir çalışmadır. Bu iki temel çalışmaya ek olarak biz Hüseyin Hansu'nun *Babanzade Ahmet Naim* adlı biyografik eserinden, M. Cüneyt Kaya ve İsmail Kara'nın editörlüğünü yaptığı *Babanzade Ahmet Naim Hayatı Eserleri Fikirleri* adlı çalışmasından ve İsmail Kara'nın *Türkiye de İslamcılık Düşüncesi I Metinler Kişiler* adlı kitabından yararlandık. Bu üç çalışmada da Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin hayatını anlattıkları bölümlerde genel olarak Muallim Mehmet Cevdet'in eserinden yararlanıldığı gözlemlenmiştir.

Biz Babanzade'nin hayatını salt biyografik bir şekilde aktarmaktan ziyade sosyolojik bir gözle ele alacağız. Onun hayatını anlatmamızın temel sebebi hayat hikâyesini de göz önünde bulundurarak düşüncelerini daha iyi anlayıp yorumlamaktır.

1.1. HAYATI

Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin ailesi Süleymaniyeli bir Kürtaile olmakla birlikte babasının Bağdat'ta mektupçuluk görevini yapmasından dolayı kendisi 1872 yılında Bağdat'ta doğdu. Bağdat Rüşdiyesi'ni okuduktan sonra İstanbul'a gelip Galatasaray Sultanîsi ve Mülkiye Mektebi'ni okudu. Mezun olduğu 1894 yılı içinde Hariciye Nezareti Tercüme Kalemi'nde görevine başladı. II. Meşrutiyet ile birlikte kendi düşünce dünyasına yakın hissettiği *Sırat-ı Mustakim* ve *Sebilürreşad* dergilerinin yazar kadrosuna katıldı. Maarif Nezareti'ne geçiş yapan Babanzade 1911-1912 yıllarında Tedrisat Müdürlüğü, 1912-1914 yıllarında Galatasaray

³ Fahrettin Gün iki eseri de aynı kitap içinde yayına hazırlamıştır. Muallim Mehmed Cevdet, **Müderris Babanzade Ahmed Naim**, (haz. Fahrettin Gün), Beyan Yayınları İstanbul, 2016. (Müderris)

Sultanîsi'nde Arapça okutmanlığı, 1914'de Tercüme Dairesi azalığını yaparken bu yapı içindeki Istılahat-ı İlmiye Encümeninin⁴ çalışmalarında aktif rol aldı. 1911 yılından 1933'teki Üniversite reformuna kadar Darülfünun'da görev yaptı. Bu yıllar arasında Darülfünun'da *felsefe, psikoloji (ruhiyat, ilmun-nefs), mantık, ahlâk, metafizik (ilm-i ma'be'de't- tabia)* derslerini okuttu ve Darülfünun'da çalışırken belli bir dönem rektörlük (Umum Müdürlük) görevini de yürüttü. 1933'te Üniversite reformuyla Darülfünun, İstanbul Üniversitesi'ne çevrildi ve yeni kurulan İstanbul Üniversitesi kadrosuna Babanzade Ahmet Naim Efendi alınmadı ve emekliye ayrıldı. Emekli olduktan bir yıl sonra 13 Ağustos 1934'te namazını kılarken secde vefat etti.⁵

Muallim Mehmet Cevdet'e göre Babanzade Ahmet Naim Efendi; hikâye söylemek ve dinlemekten hoşlanan, fıkraları seven fakat buna mukabil insanlarla alay etmeyen, yumuşak edalı, gülmesi tatlı, tatlı bakışlı ve durgun görünen bir insandı. İmanında sabit olmakla birlikte kaba taassuba sahip olmayan bir Müslüman'dı. Bir yönüyle İslam'ın ve Müslümanların dili olan Arapça'ya hâkimiyeti ve diğer yandan teknik ve 'medeniyet'te Müslümanları ve Doğu Milletlerini geçen Avrupalıların kültür dili olan Fransızca'yı çok iyi bilen felsefe âlimiydi. Doğunun dinini ve Batı'da yaşayan filozofların fikirlerini 'aynı potada eritmeyi başaran', her iki kültürü derinliğine araştırabilmiş, her iki medeniyeti karşılaştırabilecek bir seviyede idi. Fakat yine de bazı konularda modern fikirlerine karşı çıkıp geleneksel görüşler ile yaşamayı tercih ederdi. Her ne kadar Batı filozoflarının düşüncelerini öğrenmiş olsa da, hepsini kabul etmez ve özellikle de materyalizme/pozitivizme apaçık bir düşmanlık beslerdi. Batı filozoflarının fikirlerini tetkik ederken Doğu'nun filozoflarını da ihmal etmez; Farabi, İbni Sina, Seyyid Şerif gibi onların eserlerini de okur ve Doğu filozoflarının görüşlerini Batı filozoflarının görüşleriyle karşılaştırırdı.⁶

Muallim Mehmed Cevdet her ne kadar Babanzade için "Doğu'nun dinini ve Batıdaki filozoflarının fikirlerini kaynaştırmıştır" (aynı potada eritmiştir) dese de, bizim buna tam olarak katılmamız pek mümkün görünmemektedir. Fakat tamamıyla

⁴ Yabancı eserleri Türkçe'ye kazandırmak için Osmanlı Devleti tarafından kurulmuş ilmi bir yapılanmadır. Terimlerin Türkçe'ye doğru aktarımı konusunda çalışmalar yapmıştır.

⁵ İsmail Kara, **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I Metinler Kişiler**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2017, (İslamcılık), s. 321.

⁶ Cevdet, Müderris, s.44-52.

yanlış olduğunu da söyleyemeyiz. Yeri geldiğinde kaynaştırıyor gibi görünen, yeri geldiğinde eleştiren Babanzade'nin her iki tarafa tarafsız bir şekilde bakmadığını söyleyebiliriz. O her ne kadar felsefeci kimliğiyle karşılaştırmalar yapsa da, Müslüman kimliğiyle İslam'ın düşünce dünyasından hareketle Batı'nın filozoflarının görüşlerini ele almaktadır. Buna dair tespitlerimizi bilhassa Babanzade'nin İslam'ın Ahlâkına Bakışı bölümünde genişçe ele alacağımız için şimdilik bu kadarla yetindik.

Şahsiyetine göz attığımızda Babanzade ile ilgili arkadaşlarının ve öğrencilerinin ona dair fikirlerine yer verebiliriz. Mehmet Emin Erişirgil Babanzade hakkında “kafasını öyle yapmıştı ki, şüphe denen nesne orada yaşayamazdı. Ona göre her şey ya “nass” idi ya da hiçbir şey” der ve yine Mithat Cemal Kuntay, Naim'i “Avrupalı filozofların bile değiştiremediğini, onun her ne kadar Batı filozoflarının fikirlerini bilse de bu fikirlerin ona nüfuz edemediğini” söyler. Üniversite'de ders verse de Babanzade'nin bir ayağı halkın içinde olduğu için bazen kahvehanelerde ilmi tartışmalar yapardı. Burada tanıştığı Mehmet Akif Ersoy ile hayatının sonuna kadar arkadaş olmuş, aynı mecmuada yazılar yazmış ve bir yönüyle aynı düşüncenin(İslamcılığın) birer neferleri olmuşlardır. Öyle ki; Mehmet Akif Ersoy“Ashaptan sonra en çok sevdiğim kişi Babanzadedir” cümlesini kuracak kadar ona yakındır. Mehmet Akif, Babanzade ile ilgili; “Naim sormazsan malumatını söylemeyen adamdır, Naim dinlemesini bilen adamdır”. Ve yine Mehmet Akif'in Babanzade Ahmet Naim ve Elmalılı Hamdi Yazır hakkında onların *sika*'dan olduklarını yani güvenilir, ne derlerse öyle olduğunu ve sened teşkil ettiklerini söyler. Ali Çankaya'ya göre ise varlığı ile iftihar edilecek, dürüst, münekkit ve inançlarına taassupla bağlı biriydi Babanzade Ahmet Naim. İbrahim Alaaaddin Gövsa ise Ahmet Naim hakkında; “Arapça ve Fransızcası kuvvetli, bahislerde çok dikkatli fakat tüm felsefi birikimine rağmen inatçı ve taassup sahibi bir Müslüman'dı” değerlendirmesini yapar. Öğrencilerinden olan Macit Gökberk ve Niyazi Berkes hocaları hakkında alaycı bir dil kullansalar da, onun kişiliği hakkında olumlu konuşurlar. Macit Gökberk Babanzade için Cumhuriyet'in en parlak günlerinde bile geçmişe bağlı olduğunu ve tutarlı bir Müslüman olduğunu söyler.

Niyazi Berkes'e göre ise Babanzade'nin en büyük meziyeti namuslu bir adam olması, bir dalkavuk olmamasıydı.⁷

Şahsiyeti hakkında bu fikirleri dile getirenlerin hepsinin Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin düşüncesine sahip insanlar olmadığını ve düşünce dünyalarının tamamen farklı olanların da var olduğunu söyleyebiliriz. Burada sadece şahsiyeti hakkında düşünce olarak hem uzak, hem yakın olmakla birlikte mekân ve zaman olarak yakın olan insanların şahitliklerini dile getirmeye çalıştık. Babanzade'nin kişiliğini anlatan bu cümleler aslında onun düşüncelerine bağlı kalması ve düşüncelerini kendi davası uğruna dile getirmesini de anlaşılır kılmaktadır. Çünkü yukarıda Babanzade'nin şahsiyetini anlatanların dile getirdiği ortak noktanın, *onun iman ettiği konulara şeksiz şüphesiz yaklaştığı ve hayatını ona göre idame ettirdiğini* görebiliriz. Eserlerinde de bunun izlerini göreceğimizi şimdiden söyleyebiliriz.

Babanzade Ahmet Naim Efendi her ne kadar babası Mustafa Zihni Paşa'nın görevi dolayısıyla Bağdat'ta doğmuş olsa da, ailesi aslen Süleymaniye şehrinde yaşayan Baban ailesine mensuptur. Ailesine baktığımızda eğitimle hemhal olduklarını görürüz. Babası Bağdat mektupçuluğu yaptıktan sonra valilik yapmış ve eserler yazmış bir münevver ve yöneticidir. Babanzade'nin kardeşleri İsmail Hakkı hukukçu, Şükrü Baban ise hukuk profesörüdür. Muallim Mehmet Cevdet her ne kadar Babanzade'nin Arapça ve Fransızca bildiğini yazsa da sadece bu iki dili bilmediğini de söyleyebiliriz. Meclis-i Ayan azası olan Babanzade'nin sicil dosyasında "Arabî ve Farisi tercüme, Türkçe ve Fransızca tekellüm ve kitabet eylediği ve Kürt lisanına dahi aşına" olduğu yazılır.⁸ Buradan da anlaşıldığı üzere Babanzade'nin beş dili belli ölçülerde bildiğini fakat eserlerine baktığımızda daha çok Arapça ve Fransızca'dan çeviriler yaptığını ve Türkçe eserler yazdığını görebiliriz.

Babanzade'nin hayatının büyük bir bölümü yıkılmaya yüz tutmuş Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'da geçmiştir. II. Abdülhamit'in istibdat dönemini, II. Meşrutiyet'i, I. Dünya Savaşı'nı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarını gören Babanzade'nin en hareketli olduğu dönemler II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı

⁷ Hüseyin Hansu, **Secdede Biten Bir Ömür Babanzade Ahmet Naim Bey**, Kaynak Yayınları, İzmir, 2007, (Secde) s. 27-35.

⁸ M. Cüneyt Kaya ve İsmail Kara (ed), **Babanzade Ahmet Naim Hayatı Eserleri Fikirleri**, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2018,(Babanzade) ss.15-32.

yıllarıdır. Bu yıllarda Darülfünun'da ders vermekle yetinmeyip *Sebillürreşad* ve *Sırat-ı Mustakim* dergilerinde düşüncelerini yaymaya çalışmıştır. Bu dönemde dönemin tartışmalarına aktif olarak katılan Babanzade'nin Cumhuriyet döneminde daha çok Darülfünun'da ders vermekle ve *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi* ile ilgilenmesi ve dönemin tartışmalarına eskisi kadar aktif katılmayıp sessizliğe bürünmesi dikkat çeken noktalardan biridir.

Bir yazarın hayatını anlatırken eserlerini, eserlerini anlatırken hayatını anlatırız aynı zamanda. Devasa bir toplumsal değişimin ve savaşların yaşandığı bir dönemde yaşayan Babanzade'nin eserlerini ele alırken hayatını göz önünde bulundurmamız gerekirdi. Çeviri yaptığı kitaplar dâhil, eserlerini tamamen değişen ve dönüşen toplumun ihtiyaçlarına binaen yazmıştır. Şimdi yaşadığı toplumun şartlarını göz önünde bulundurarak eserlerini yoruma tabi tutabiliriz.

1.2. ESERLERİ

Babanzade Ahmet Naim Efendi çok yönlü bir münevver olduğu için eserlerini de buna bağlı olarak birçok farklı alanda yazmıştır. Kısaca sınıflandıracak olursak; *mütercim* kimliğini düşündüğümüzde yaptığı çeviriler, tercüme üzerine yaptığı teklifler ve tenkitler, *hadisçi* kimliğini düşündüğümüzde çevirdiği ve açıklayıp yorumladığı hadisler, *İslamcı* kimliğiyle farklı görüşlerde olan münevverler ile yaptığı kalem savaşları, o zamanda ve hâlâ güncelliğini koruyan milliyetçilik ve İslam gibi ele aldığı konular, *felsefeci* kimliğiyle derslerinde aldığı notlar ve çevirdiği müstakil eserler ve teklif ettiği terimler şeklinde sınıflandırabiliriz. Fakat bu sınıflandırma birbirinden tamamen bağımsız olarak ele alınmamalıdır. Çünkü tercüme ettiği eserler onun felsefeci ve hadisçi kimliğinin ortak noktası da sayılabilir. Çevirilerini bu iki alanda yapmıştır. Farklı bir şekilde sınıflandırma imkânımız da olabilir. Akademik alanda ele aldığı eserler ve kendi bireysel düşünce dünyasını ifade etmek için yazdığı eserler. Fakat yaptığımız bu sınıflandırmada da iki alanın (akademik ve ideolojik) birbirinden tamamen bağımsız olduğu anlamına gelmez. Hâlihazırda akademik alanda yazdığı eserlerde kendi düşünce dünyasına, ideolojisine yakın eserler olduğunu biliyoruz. Fakat bu, onun çeviri yaparken kendi düşüncesini kitaplara yansıttığı anlamına da gelmez. Her araştıran kendi düşünce

dünyasından başlayarak araştırır. Bunun kadar doğal bir şey olamaz. Fakat önemli olan araştırdığı veya çevirdiği esere kendi düşüncesini dayatmadan çevirip ele almasıdır. Bu kısacık girişten sonra Babanzade'nin belli başlı eserlerini ele alabiliriz.

Sahih-i Buharii Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi: Cumhuriyet döneminin başlarında İslamî temel eserler Türkçe'ye kazandırılmaya çalışılmıştır. Kuran-ı Kerim mealini yazmak üzere Elmalılı Hamdi Yazır görevlendirilirken hadis çevirme görevi de her ne kadar hadisçi olmasa da gerek *Sebilürreşad* ve *Sırat-ı Mustakim*'de hadisleri çevirmesi, gerek Istılahat-ı İlmiye Encümeni'nde bulunması ve gerek Arapça'ya vukufiyeti göz önünde bulundurularak Babanzade Ahmet Naim Efendiye verilmiştir. Günümüzde de Babanzade daha çok tercüme ettiği bu eserle anılmaktadır. Babanzade tercümeyle başlamadan önce bir mukaddime yazmış ve bu mukaddime Cumhuriyet döneminde daha sonra hadis usulü çalışmaları yapan akademisyenler için başvurulacak ana kaynak haline gelmiştir. Mukaddimesinde hadis usulünün genel konularını ele almakla birlikte dikkat çeken konu hadis usulünü modern tarih metoduyla karşılaştırmasıdır. Hadis usulünü modern tarih metodu ile karşılaştırırken hadis metodunu modern tarih metodundan üstün görür. Ve yine Babanzade'nin hadis konusunda içinde bulunduğumuz zamanın da göz önünde bulundurularak yeniden ele alınması gerektiğini söylemesi mukaddimesinde dikkat çeken konuların başında gelmektedir. Hadisi şerifleri tercüme ederken hadislerin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için kendi açıklamalarını parantez içine alarak yazar. Bu şekilde kendi açıklamalarının hadisin orijinaliyle karışmasını engellemiş olur. Babanzade Ahmet Naim Efendi *Tecrid-i Sarih*'in tercümesini bitirmeden 1934 yılında vefat edince, onun bu görevini Kamil Miras devralır ve tercümeyi bitirir.

İslam'da Davayı Kavmiyyet: Eser önce *Sebilürreşad* dergisinde yayımlanır. Daha sonra kitaplaştırılan bu eserde Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin İslam'ın temel kaynaklarından yola çıkarak ırkçılığın ve milliyetçiliğin İslam'da bulunmadığını ve şiddetli bir şekilde nehyedildiğini gözler önüne sermeye çalışır. Eserde Türkçülerin ve Türk-İslam düşüncesini savunanların düşüncelerini eleştirir ve Türkçülerden çok kendisine yakın hissettiği Türk-İslam ülküsünü savunanlara seslenir. Eseri dördüncü bölümde geniş bir şekilde ele alacağımız için şimdilik bu kadarıyla yetinebiliriz.

Ahlâk-i İslâmîyye Esasları: 1912 yılında Lahey’de toplanacak konferansta sunulmak üzere yazılan bu eser hükümetin değişmesiyle beraber, bu konferansa kimse gönderilmez ve daha önceki hükümet tarafından görevlendirilen Babanzade Ahmet Naim Efendi de hazırladığı bu tebliği *Sebilürreşad* dergisinde yayımlar ve daha sonra kitap halinde basar. İslam’ın ahlâk esaslarını genel hatlarıyla bize tanıtan bu eser daha çok ayet ve hadislerden yararlanmakla birlikte, Babanzade’nin bazı yerlerde açıklama ve yorumları, İslam ahlâkını hadis ve ayetlerden yola çıkarak iki dereceli şekilde formüle etmesi ve Kant ahlâkına eleştirisi, öte yandan İslam ahlâkı ile Rasyonalist ahlâkı karşılaştırması ve Rasyonalist ahlâkı İslam ahlâkına yakın bulması gibi fikirleri dikkat çeken konulardan olduğunu söyleyebiliriz. Kitabı Üçüncü Bölümde derinlemesine ele aldığımız için bu tanıtımın yeterli olduğunu düşünüyoruz.

Felsefe Dersleri(Hikmet Dersleri): Babanzade Ahmet Naim Efendi’nin Darulfünun’da felsefe derslerine girmesiyle birlikte kendi dersini sistemli bir şekilde işlemek için notlar tutmuştur. Elimizdeki bu eser bu notların bir araya getirilip kitaplaştırılmasıyla oluşturulmuştur. 1913-1914 yıllarında *Hikmet Dersleri* olarak yayınladığı bu eserini 1914-1915 yıllarında eseri gözden geçirip ilaveler ekleyerek *Felsefe Dersleri* olarak tekrardan yayınlamıştır. Kitabın içeriğine baktığımızda Georges Fonsegrive’den çevirmiş olduğu *İlmü’n-Nefs Tercümesi* ve günümüzde *Felsefe Makaleleri* şeklinde yayınlanan (hazırlayanlar; Cahid Şenel, M. Cüneyt Kaya) makalelerini çevirdiği Paul Janet ve Emile Picard’ın makalelerinden yararlandığı göze çarpmaktadır. Bu yönüyle *Felsefe Dersleri* kitabı Babanzade’nin kendi felsefi birikimini göz önünde bulundurduğumuzda bir telif fakat yararlandığı bu eserleri düşündüğümüzde bir uyarlama olarak görülebilir. Bu kitapta ilmin tarifi, felsefenin tanımı ve konusu ve ilmi’n nefis(psikoloji)in konularını ele alır.

İlmü’n-Nefs Tercümesi: Georges Fonsegrive’in *Elements de Philosophie* eserini Türkçe’ye *Mebadi-i Felsefeden Birinci Kitap İlmü’n-Nefs* adıyla tercüme eder. Kitabın içeriğine baktığımızda psikolojinin konularının derinlikli bir şekilde ele alındığını görürüz. Fakat bu psikoloji pozitivist anlamdaki psikolojiden farklı olup psikolojiyi metafizik boyutuyla ele alır. Kitap metafiziksel yönü olan ve buna olanak sağlayan bir psikolojiyi işlediği ve o günün pozitivist ve metafiziği bir kenara atan bilim anlayışına karşı çıkış olduğu için inançlı bir felsefeci olan Babanzade Ahmet

Naim Efendi içinde bir dayanak noktası olacaktır. Bir diğer önemli nokta ise Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin kitabı sadece tercüme etmekle yetinmeyip dipnotlarda bulunan 200 civarındaki terimin Osmanlıca karşılıklarını vermeye çalışır. Günümüzde bu, basit bir şey olarak görülebilir. Fakat o günlerde Felsefe ve diğer ilimlerin kullandığı terimlerin Türkçe karşılıklarını bulmak, başlı başına çetrefilli bir konu olup bugün kullandığımız terimlerin birçoğunun o günlerde yapılan bu ve benzeri çalışmalara borçlu olduğunu söylemek zorundayız. İşte bu yönüyle de bu tercümede dipnotlardaki terimlere Osmanlıca karşılıklar verilirken teklifler sunulmakta, tahliller ve eleştiriler yapılmaktadır. Ve yine tercümenin sonuna eserde geçen yaklaşık 2000 Fransızca terimlerin Osmanlıca karşılıklarını yazarak bir lügatçe ekler.

Felsefe Makaleleri: Bu eser Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin çevirdiği ve o dönem farklı zamanlarda Darulfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası'nda yayımlanan makalelerinden oluşur. M. Cüneyt Kaya ve Cahid Şenel 2014'te bunları bir araya getirip *Felsefe Makaleleri* şeklinde kitap haline getirilmiştir. Paul Janet'in "Felsefe Bir İlim midir?", "Felsefenin Yeni Birkaç Tanımı", "Felsefede Misdak" ve "Geçen Ders Hakkında Bazı İzahat" adlı makalelerini; Emile Picard'ın "İlim Hakkında" ve Elie Rabier'in "İlm-i Mantık" makalelerini çevirmiştir.

Temrinat: Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin hazırladığı bu eserin tam adı *Mekteb-i Sultani'ye Mahsus Sarf-ı Arabî: Temrinattır*. Bu kitap öğrencilerin Arapça'yı daha kolay ve daha iyi öğrenmeleri için hazırlanmıştır. Bu eserin mukaddimesinde dile getirdiği fikirler Babanzade'nin Arapça'ya bakışını, Arapça'nın Türkler tarafından neden öğrenilemediğini ve o dönem medreselerinin eğitim sistemine getirdiği eleştiriler dikkate değer değerlendirmelerdir.

Babanzade'ye göre Arapça'nın önemi Türklerinde inandığı din olan İslam'ın dili olmasıdır. Arapça sadece Arapların değil tüm Müslümanların dilidir. Ve tarih boyunca sadece Araplar değil tüm Müslüman bilginler genel olarak eserlerini Arapça olarak yazmışlardır. Acem'in, Türk'ün, Arap'ın ve diğer Müslüman milletlerin ortaya koyduğu Arapça eserler Arapça'nın lisan-ı Kur'an olmasından kaynaklanır.⁹

Babanzade, Arapça öğreniminin "niçin"ini ve niçin öğrenilemediğini de sorgular ve Arapça'dan Türkçe'ye geçmiş kelimeleri öğrenmek için Arapça'yı

⁹ Kaya ve Kara,(ed), Babanzade, s.334.

öğrenmeye çalışmanın sonucunun Arapça öğrenilememesi olacağını söyler. Ve bunu daha iyi anlatmak için de “Fransızca’yı nasıl ki sırf Fransızca öğrenmek için öğreniyorsak Arapça’yı da sırf Arapça öğrenmek için öğrenmeliyiz” der. O, bunun yanında Arapça’nın niçin öğrenilemediği konusunda da en büyük sebeplerinden biri olarak eğitim sisteminin kötü olması ve Türk’e göre tertip edilmemesi olarak görür. Medreselerdeki Arapça öğrenimine yönelik eleştirilerine sert bir şekilde devam eden Babanzade Arapça’yı öğretemeyi(şimizin) “nasara” fiilini çekmekten ve “mübteda ile haber merfudur” bilgisini çocuğa ezberletmekten ibaret olduğunu zannetmelerinden kaynakladığını söyler. Papağan gibi fiilleri çekmenin Arapça’yı öğrenmekten ziyade Arapça’yı öğrenmemizin önünde engel olduğunu ve diyalogların ve günlük konuşmaların daha çok olduğu bir yöntemle Arapça’nın daha iyi öğretilbileceğini düşünür.¹⁰

Babanzade Ahmet Naim Efendi’nin bu kitaplar dışında uzun süre yazdığı *Sırat-ı müstakim* ve *Sebillürreşad* mecmuaları başta olmak üzere *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, *İkdam*, *İttifak*, *Mahfil*, *Servet-i Fünun*, *Tanin* gibi mecmualarda da yazıları yayınlanmıştır. Bu mecmualardaki yazıları da hem onun akademik yönünü hem de aksiyoner yönünün olduğunu ve ikisinden de vazgeçmediğini gösterir.

Babanzade’nin eserleri onun hayatının farklı dönemlerinin yansımalarıdır. Eserlerini tanıtırken aynı zamanda hayatını da tekrardan ele almış olduk. Akademik alanda yaptığı çeviriler Darülfünun’da göreve başladığı ilk yıllardan emekli olduğu yıla kadar, devlet tarafından görevlendirildiği *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*’ni de öldüğü güne kadar çevirmeye devam etmiştir. *Sırat-ıMustakim* ve *Sebillürreşad* dergilerinde daha çok hadis çevirisi üzerinde durmuştur. Fakat bu hadisler o günün güncel tartışmalarını konu edinen hadislerdir. *Sebillürreşad* dergisinin Kurtuluş Savaşı döneminde Kurtuluş Savaşı’nı destekleyen yazılar çıkarmasına ve derginin yazarlarından olan Mehmet Akif Ersoy’un İstiklal Marşı’nı yazmasına rağmen Babanzade’nin –sebebini bilmemekle beraber- bu dönemde sessizliğe bürünmesi de dikkate değer bir konudur.

Babanzade’nin eserlerine baktığımızda yaptığı tercümelerin ön plana çıktığını görürüz. Hayatını ve eserlerini anlattığımız bu bölümde yaptığı tercümelerin

¹⁰ Kaya ve Kara, (ed), Babanzade, s.337-340

yöntemini anlatmazsak eserleri hakkında eksik bilgi vermiş olurduk. Bu sebeple tercümelerini daha iyi anlamak için çeviri yöntemini bu bölümde ele almayı uygun bulduk.

1.3. ÇEVİRİ YÖNTEMİ

Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin eserlerini göz önünde bulundurduğumuzda eserlerinin çoğunluğunu çeviriler oluşturmaktadır. Darülfünun'da girdiği dersler için felsefe-mantık-psikoloji alanlarında çeviriler yaparken, düşünce dünyasını dile getirdiği *Sırat-ı Müstakim* ve *Sebilürreşad* mecmualarında hadis çevirileri yapmıştır. Felsefi metinleri çevirirken Batı'nın düşünce dünyasını; hadisleri çevirirken İslam'ın düşünce ve inanç dünyasını Türkçe'ye aktarmaya çalışmıştır. Daha sonra yazacağı *Tecridi Sarih Tercemesi*'nin de hem akademik hem de düşünce dünyasının ortak ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

Çeviriler içinde bir ömür süren Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin çeviri yaparken belli bir yöntem çerçevesinde hareket ettiğini söyleyebiliriz. İçinde bulunduğu İstilahat İlmiye Encümenliğine de Batı dillerinde yazılan eserlerin içinde bulunan terimlerin Türkçe'ye aktarılırken nasıl bir yöntemle hareket etmemiz gerektiği üzerinde teklifler sunar. Babanzade'nin farklı alanlarda ve farklı dillerden çeviriler yaparken belli bir yöntem içerisinde hareket etmesi onun bu yöntemine değinmemizi zorunlu kılmıştır.

Babanzade Ahmet Naim Efendi, İlmün Nefs tercümesinin “Dibace-i Mütercim” bölümünde tercüme yaparken nelere dikkat ettiğini kısaca açıklar ve tercümelerdeki genel sıkıntılara değinir. Babanzade akademik alanda yapılan tercümelerin çok büyük emeklerle hazırlanmasına rağmen güdük kalmasını iki sebebe bağlar. Birincisi yapılan bu tercümelerin alıcısının olmaması ve sadece Darülfünun'daki ilgili öğrencilerin almasına bağlı olarak kimsenin bunları yayınlamak için elini taşın altına koymamasıdır. İkinci sebep ise—ki bizce bu daha çok önemlidir— ıstılahların henüz yerli yerine oturmamış olmasındandır. Batılı yazarların kullandığı ıstılahların bizdeki karşılıklarının tam bir şekilde bulunmayıp kullanılmaması ve kullanılan kelimelerin tekrar edilmemesinden dolayı ıstılahlar konusunda önemli bir sıkıntı çekilmektedir. Her milletin kendisine ait bir dili olduğu gibi her ilmin de kendine ait kavramları vardır. O ilmin kavramlarını bilmeden o

ilimden tercüme etmek pek mümkün değildir. Tercümeden önce ilmi kavramların tekrar tekrar kullanılıp yerli yerine oturması önemlidir. İstilahlar tekrar edilip kullanılmadıkça Türkçe diline yapılan tercümeler güdük kalır ve dildeki çetrefillik de devam eder.¹¹

Babanzade Ahmet Naim Efendi, felsefe çevirileri yaparken mazimizi göz ardı ederek yapacağımız her tercümeyi de eksik bulur. Onun tercüme yaparken kullandığı yöntemlerden birisi ve belki de en önemlisi budur. Babanzade İslam âleminin asırlar boyunca felsefe alanı ile iştigal etmiş olması sebebiyle günümüzde Batı'dan tercümeler yaparken, o ilimle ilgili istilahlar kullanırken mazimizde âlimlerin kullandığı istilahlara bakmamız gerektiği düşüncesindedir.¹² Çeviri yönteminde bu fikri önemli olduğu için, biraz uzun olmakla birlikte, bu konudaki fikrini birebir almakta fayda görüyoruz:

Felsefe bizde nev-zuhur bir ilim olsaydı ıstilahatını vaz'etmek o kadar müşkil bir iş olmazdı. Birkaç muallimin, her kelimeye mukabil vaz'ında ittifak ederek talebe arasında neşr ve tamim etmeleri kâfi gelirdi. Fakat işin nazik ciheti felsefenin Garbı bilenlerimizce meçhul olduğu halde "ulum-i Arabiyye" denilen ilimlerle iştigal edenlerimizce -dürus-i medresiyye meyanında - bu asra kadar intikal etmiş epeyce parlak bir mazisi olması ve her iki tarafın yek diğerden haberdar olmaksızın çalışmasından dolayı ileride içinden çıkılmaz kargaşalıklara yol açılmak korkusudur. Hala dipdiri olarak yaşayan ve ıstilahatı ilm-i kelama gereği gibi karışmış olan felsefe-i kadimemizin şekl-i diğere ifrağ olunmuşundan ibaret olan felsefe-i cedide ıstilahatını lalettayin vaz'etmek, ansızın mazi ile ve hatta hal ile kat'-ı alaka etmek ve eniyyetimizi ikiye bölmek gibi bir halet-i maraziyye tevliğine bais olmak demektir. Mesela "ilim" meselesini Şark felsefesi ile ilm-i kelimada öteden beri yaşayıp bize kadar intikal etmiş ıstilahat ile mevzu-i bahis edip dururken, bugünkü felasifenin yine bu meseledeki ara-yı muhtelifesini beyana başka bir ıstilahı alet etmek anlaşılamazlığa bais olacağı gibi tarih-i ilmi de alt üst eder. O halde bugün bizim felsefe için yapacağımız şey -bittabi müstağni olamayacağımız- vaz'-ı cedidden ziyade keşf-i kadimdir. Binaen aleyh bir mebhase ait Fransızca bir ıstilahın karşılığını ararken, daima o mebhasın bizdeki şekline de bakmak ve kadimden beri bizde ne gibi elfazın mustalah olduğuna nasb-ı nazar-ı dikkat eylemek ve her iki taraftaki manalar mütevafık ise eski tabiri bila-tereddüt kabul etmek, arada bir fark hâsıl olmuş ise o farkı gözeterek yine mevzua münasip tağyir-i yesir ile işi halletmek lazımdır. Bu ise hayli tettebbu ve meşakkate mal olur bir cehd-i medid mahsulü olabileceğinden, bu vadideki asarın lisan-ı Osmanideki nedreti çok görülmemek icab eder.¹³

Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin çeviri yöntemi için alıntılarladığımız bu paragraf konunun en önemli noktasıdır. Onun bu fikirleri çeviri hakkındaki

¹¹ Georges L. Fonsegrive, **İlmü'n Nefs Tercümesi Felsefe Açısından Psikoloji Meseleleri**(çev. Babanzade Ahmet Naim) , İstanbul, İz Yayıncılık, 2017, (Nefs), ss.3-4.

¹² Fonsegrive, Nefs, s.4.

¹³ Fonsegrive, Nefs, ss. 4-5.

düşüncelerinin genel karakteristiğini oluşturur. Felsefe alanında yapacağımız çevirilerin kolay yapılabilir bir iş olmadığını bize hatırlatır. Çünkü felsefe İslam düşüncesinde hem filozoflar hem de kelimciler eliyle asırlarca ele alınmış ve felsefenin kavramları belli bir olgunluğa erişmiştir. Babanzade'ye göre yeni dönem Avrupa filozoflarının felsefe eserlerini Türkçe'ye çevirirken bu devasa mirası göz önünde bulundurmaksızın yeni kelimeler icat etmek, çok da doğru bir yöntem olmasa gerektir. Eğer felsefe alanında böyle bir mirasımız olmasaydı zorunlu olarak yeni kavramlar icat ederdik. Fakat içinde yaşadığımız toplumun geçmişi, bize bu alanda devasa bir miras bırakmıştır ve bizde bu devasa mirası göz önünde bulundurarak Avrupa'nın felsefesini kendi dilimize tercüme edebiliriz. Bunun için felsefe metinlerini tercüme ederken felsefi ıstılahların karşılıklarını verirken öncelikle bizde karşılayan bir ıstılah varsa onu kullanmak, arada bir fark varsa küçük değişikliklerle o farkı gidermek gerekir. Onun için Babanzade'ye göre felsefe alanında tercüme yaparken yapacağımız şey *“vaz-ı cedidden ziyade keşf-i kadimdir.”*

Babanzade'nin çeviri ile ilgili dile getirdiği bu fikirler sadece çeviri ile ilgili bir fikir vermekten ziyade onun genel düşüncesini de ele verir. Babanzade çeviri için devamlılığın esas olduğunu söylerken aynı zamanda fikrî hayatımızın da devamlılığı esas alması gerektiğini söylemek istemektedir. Batı felsefesinden yapacağımız çeviriler aslında sadece çeviri işlemi olarak görünse de, aynı zamanda kendi felsefe geçmişimizle tekrardan bağlantı kurma konusunda bize bir yol göstermektedir. Biz Avrupa'nın felsefi terimlerini anlamak istiyorsak öncelikle kendi felsefi geçmişimizi bilmek zorundayız. Kendi felsefi geçmişimizi bilmeden Avrupa felsefesini tercüme etmeye kalkışmak ve yeni kelimeler bulmaya çalışmak, sahip olduğumuz geleneğin mirasını kullanmamak anlamına geldiği gibi onu çöpe atmak anlamına da gelmektedir. Çünkü o güne kadar gelen felsefi geleneğin terimlerini kullanmazsak artık o geleneği devam ettiremeyeceğiz ve yaşadığımız şimdiki zamanda o geleneğimizi tarihin tozlu raflarına bırakacağız. Eğer eski ıstılahları kullanmadan felsefi terimlere yeni karşılıklar bulursak, bu sahip olduğumuz geleneği geleceğe taşımak konusunda da sıkıntılar yaşayacağımızı gösterir.

Geçmişimiz ve geleceğimiz arasındaki köprü şimdiki zamandır. Şimdiki zamanda yaptıklarımız geleceğimizi etkilediği gibi gelecek zamanda yaşayacak nesillere geçmişimizi aktarıp aktarmadığımızı da belirler. Geçmiş, şimdiki zaman ve

geleceği birbirine bağlayan -her ne kadar değişip dönüşse de- toplumun geleneğidir. Geçmiş geleceğe taşıyacak olan şimdiki zamanda yapıp ettiklerimiz geleneğimizi devam ettirip ettirmeyeceğimizi de belirler. Babanzade'nin Avrupa'daki felsefi metinlerin ıstılahlarının Türkçe'de karşılıklarını verirken, yeni kelimeler bulmaktan ziyade felsefi geleneğimizde kullanılan ıstılahların kullanılmasını teklif etmesinin arkasında yatan ana etkenlerden birinin bu olduğunu söyleyebiliriz.

Babanzade Ahmet Naim Efendi merkeze alınarak Babanzade'nin de içinde bulunduğu "İstılahat-ı İlmiye Encümeni" çalışmalarını ele alan İsmail Kara, Babanzade'nin çeviri yöntemini beş başlık altında ele almaktadır. Birincisi; "Maksudu eda" yani müellifin demek istediğini en uygun kavramlarla tercüme etmek ve bunu yaparken filozofun ne dediği, filozofa ve İslam kaynaklarına kaynaklık eden Yunan filozoflarının bu konu hakkında ne dediği ve İslam filozoflarının konu hakkında ne dediği bilinerek hareket edilmelidir. İkincisi; tercüme edilecek metnin ilmi ıstılahları Arapça'ya göre şekillenmiş Türkçe'ye çevrileceği için çift taraflı bir çalışma gerekir. O ilmi ıstılahın, Kur'an'daki, hadisteki ve İslamî ilimlerdeki bağlamı, İslam kültüründe aynı veya yakın karşılığının var olması veya olmaması, Türkçe dilinin kurallarına uygun olması, halkın kullandığı dilden ziyade felsefe dilinden hareket edilmesi, Arapça ve Türkçe'de karşılığı olmayan terimin aynı şekilde kullanılması yolu tercih edilecektir. Üçüncüsü; tercüme edilecek felsefi metindeki terimlerin karşılığı olarak Arapça metinlerde birden fazla terim varsa, verilecek karşılık birden fazla felsefe terimini anımsatmayacak ve anlamları birbirine yakın kelimelerde nüanslara dikkat edilecektir. Dördüncüsü; İstılahat Encümeninin bir üyesi olarak modern felsefe terimlerini kurmaya çalıştıklarının bilincinde olarak yaptığı terim tercümelerinin birer teklif olduğunu bilerek yapmaktadır. Beşincisi; hayatı boyunca yaptığı tercüme ve terimlerin karşılığını bulma ameliyesinde kendi tercihlerini de yanlışıklık varsa, düzeltmekten kaçınmamıştır.¹⁴

Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin çeviride en çok önem verdiği konu ıstılahlardır. Bir kitabı çevirmeden önce çevirinin içinde geçen teknik terimlerin(ıstılah) ne anlama geldiğini bilmeden kelime anlamlarıyla çeviri yapmak çeviri'de düşülen hatalardan biridir.

¹⁴ İsmail Kara, **Bir Felsefe Dilini Kurmak Modern Felsefe Ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi**, (4.baskı), Dergâh Yayıncılık, İstanbul, 2016, ss.74-91.

Her kavmin kendine has bir lisanı olduğu gibi her ilim erbabının da kendilerine has ıstılahları vardır. Bu ıstılahatı bilmeyen kimse, o ilim erbabına karşı dilsiz veya dil bilmeyen bir ecnebi hükmündedir. Kezalik ıstılahatına bigâne olanları muhatap edinen bir âlim de Amerika veya Çin’de Türkçe nutuk irad eden kimse kadar bir sa’y-i bihasıl ile izaat-i evkat etmiş olur. Bundan dolayıdır ki elsine-i ecnebiyyede yazılmış kütüb-i felsefiyyeyi mütalaa ederek pek güzel anlayan kimselerimiz anladıklarını Türkçe’ye nakletmekte duçar-ı müşkilat olmakta ve naklettikleri sözler de alekser muhatap ve samilerince anlaşılammaktadır. Binaen aleyh tercüme-i asardan evvel, ıstılahat-ı ilmi takrire ihtiyaç vardır.¹⁵

Babanzade Ahmet Naim Efendi burada bize ıstılahları bilmeden bir eseri çevirmemizin mümkün olmadığını söylemek istemektedir. İstılahları bilmeyeni “dil bilmeyen bir ecnebi”ye benzetmesi ve yine ıstılahları bilmeyen birine karşı konuşurken “Amerika veya Çinde Türkçe konuşma”ya benzetmesi meselenin ne kadar önemli olduğunu gösterir. Yapılacak iş, eser çevirmeden önce ıstılahların karşılıklarını tespit etmektir. Konuşulan dil her ne kadar aynı olsa da, her ilim kendi kavramlarıyla anlaşılır. Terimler aynı dil ile yazılsa da o dil içinde “özel bir dil” halini alır ve o terimleri bilmeden o dili anlamak mümkün değildir.

Babanzade, felsefi bir eseri Türkçe’ye çevirirken halkın dilini kullanmaktan ziyade felsefi dilin kullanılması gerektiğini savunur. Felsefe alanında bir eser çevirirken o eserde geçen felsefi terimlerin hangi anlamda kullandığını bilmeden günlük dildeki veya sözlükteki anlamıyla çevirirsek, o eserin vermek istediğı mesajı yanlış aktarmış oluruz. Babanzade Ahmet Naim Efendi’nin bu konudaki hassasiyetini çevirdiğı eserlerdeki terimlerin çoğunu dipnotlarda uzunca açıklamalarında görebiliyoruz. Özellikle *İlmü’n-Nefs Tercümesinde* uzun uzadıya terimleri açıklar ve tercümenin sonuna eserde geçen terimlerin karşılıklarını verdiği bir sözlük ekler. Bunun sebeplerinden bir tanesinin o dönemde ıstılahların yeni yeni kullanmalarından dolayı olduğunu biliyoruz. Fakat arada geçen bir asır boyunca bu sorunun hala devam ettiğini söyleyebiliriz. Mesela Adil Çiftçi “Çeviri Üzerine Bir Sunuş” yazısında bu konuya değinmektedir:

Halbuki tüm dil bilimleri özellikle de sosyal lingüistik bize der ki, kelimelerin anlam katmanları, dereceleri, bağlamsal çeşitlemeleri vardır. Mesele önümüzde çevrilmeyi

¹⁵ Fonsegrive, Nefs, s.4.

bekleyen metnin kelimelerinin bu katman, derece ve çeşitlemelerini deşmek ve oraya en uygun düşenini keşfetmektir. Öte yandan, keşfi gereken diğer husus o kelimenin bir teknik terim olup olmadığıdır... Bu hususta gözden kaçırılan da onun, dediğim gibi, bir teknik terim, bir ıstılah olduğu ve böyle terimlerin, “teknik terim” tabirinin doğası gereği kullanıldığı özel bilimsel, felsefi vs. bağlamına göre anlamlandırılması, çevrilmesi gerektiğidir.¹⁶

Adil Çiftçi“Çeviri Üzerine Bir Sunuş” adlı yazısında kendi çevirilerinin diğer çevirilerden neden farklı olduğunu anlatırken terimler konusuna girer. Aslında, sadece terimler konusundan ziyade, anlamın bağlama bağlı olduğu görüşünü de açıklar. Fakat konumuz terimler olduğu için sadece terimler konusundaki görüşünü alıntılادık. İki sözcük üzerinden teknik terimlerin kullanıldığı bağlamda anlaşılmadığında ve teknik terimler göz önünde bulundurulmadan yapılan çevirilerin ne kadar komik ve yanlış olduğunu gösterir.¹⁷ Çevireceğimiz metnin içinde geçen teknik terimlerin niçin ve ne anlamda kullanıldığını bilmeden ve sadece sözlüklerdeki ve günlük kullanılan anlamda anlaşıldığında yapacağımız çevirinin bir çeviri olmayacağını söyler.

Babanzade Ahmet Naim Efendi’nin terimler üzerinde bu kadar durması, önemli olması bir yana, bir yönüyle doğal karşılanacak bir durumdur. Çünkü o dönemde Batı’da yazılan felsefi eserler ilk defa Türkçe’ye çevriliyordu ve terimlerin karşılıklarını bulma konusunda karışıklıklar mevcuttu. Yapılan ilk çevirilerin böyle sıkıntılarla karşılaşması ve bu konuda terimler yerli yerinde kullanılana kadar farklı tekliflerin sunulması kabul edilebilir. Ve çeviri yapılırken Babanzade’nin terimlerin kullanıldığı özel anlamları dikkate alınarak çeviri yapılması gerektiğini söylemesi bir yönüyle yeni yapılan bir işin yöntemini belirlemeye çalışması olarak kabul edilebilir. Fakat aradan bir asrın geçmesi ve bu dönem içerisinde binlerce eserin Türkçe’ye çevrildiğini düşünürsek günümüzde hala terimlerin kullanıldığı bağlam göz önünde bulundurulmadan çevirilerin yapıyor olması doğal karşılanabilecek bir durum olmasa gerekir. Babanzade Ahmet Naim Efendi’nin yüz yıl önce çeviri hakkında konuşurken terimler konusuna dikkat çekmesi ve yine Adil Çiftçi’nin yüz yıl geçtikten sonra yine terimler konusuna dikkat çekmesi çeviri konusundaki

¹⁶Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve Modernlik Toplumbilim Yazıları I**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, (Modernlik) ss. 9-10.

¹⁷ Adil Çiftçi, “Body” ve “experience” kelimeleri üzerinden bir çevirinin nasıl yapılması ve daha da önemlisi nasıl yapılmaması gerektiğini anlatır. Çiftçi, Modernlik, ss. 9-15.

yetersizliğimizi gösterir mahiyettedir. Öte yandan konunun hala güncelliğini koruduğunu ve günümüzde de Ahmet Naim Efendi'nin çeviri yöntemi üzerinde konuşulması gerektiğini bizlere gösterir.

Değerlendirme

Babanzade Ahmet Naim, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş döneminde yaşamış, akademik olarak felsefe; kendi bireysel çalışmalarıyla hadis ve düşünce dünyası olan İslamcılığı yansıttığı eserler kaleme almıştır. Felsefe ve hadis alanında yaptığı çevirilerle ön plana çıkarken İslamcı kimliği ile yazdığı eserlerde daha çok günün soru/sorunlarına karşılık mukabelede bulunduğunu görürüz. Çeviri yöntemine baktığımızda onu tanımlayan ve terimler konusundaki düşüncesini açıklayan cümle şudur: “*Vaz-ı cedidden ziyade keşf-i kadim.*” Yani “*yeniye söylemek yerine eskiyi keşfetmek*” gerekir.

Felsefe ve hadis çevirileri yaparken, belli bir sistem ve yöntem çerçevesinde giderken, İslamcı kimliğiyle yazdığı eserlerde belli bir yöntemden bahsetmek pek mümkün değildir. Bunun da sebebi yazılarında mevcut soru/sorunlara alelacele mukabelede bulunma isteğidir. Bu aynı zamanda dönemin İslamcılarının karakteristik tutumlarıdır. Çünkü her şeyden önce İslamcılarının temel amacı İslam'ı modern günlük hayatta ve toplumsal alanda hâkim kılmaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

BABANZADE’NİN FELSEFE HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ VE HADİS METODU

Felsefe bir bilim olarak tartışmalara konu olmuş, Auguste Comte ve Herbert Spencer gibi pozitivist bilim adamlarının bilim sınıflandırmalarında kendisine yer bulamamıştı. Çünkü onlara göre felsefenin ilgilendiği herhangi bir konu kalmamış olup diğer tüm bilimler konularına göre sınıflandırılmıştır. Felsefe sadece bu bilimlerin yöntemini belirlemekle sınırlı kalmıştır-ki bu da özel bir konu olmaması hasebiyle felsefenin bilimler sınıflandırmasında yeri olmadığı sonucuna vardıyordu. Babanzade de bu konuya eğilmiş, felsefenin bir ilim olup olmadığını tartışmış, eğer felsefe bir ilim ise konularının ne olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bu Bölümde Babanzade’nin bu görüşlerini açıklamakla birlikte ilk bakışta felsefe ile ilgili olmayan hadis ilmi hakkındaki bazı görüşlerini de ele alacağız. Çünkü Babanzade, hadis ilminin metodunu ele alırken onu modern tarih ilminin metoduyla karşılaştırır. Babanzade’nin hadis ilmi metodunu modern tarih metodu ile karşılaştırması hadis usulü kitaplarında pek karşılaşılan bir mesele değildir. Fakat Babanzade’nin bu karşılaştırmayı felsefeci kimliğinin getirdiği bilgi birikimi ile yaptığını söyleyebiliriz. Yine başka açıdan bakarsak, modern tarih metodu dediği *tarih felsefesidir*. Bu yönüyle bu Bölümde Babanzade’nin felsefe hakkındaki düşüncelerinin yanında hadis metodu ile modern tarih metodu karşılaştırmasını da ele alma gereği duyduk.

2.1.FELSEFE BİR İLİM MİDİR?

Babanzade Ahmet Naim Efendi Darülfünun’da felsefe derslerini vermek için görevlendirildiğinde, dersini işlemek için belli başlı notlar tutmuş ve o notları takip ederek dersini işlemiştir. *Felsefe Dersleri(Hikmet Dersleri)* adı altında bu notları kitaplaştırmıştır.¹⁸ Babanzade Ahmet Naim Efendi pozitivist düşünceye mensup olan Auguste Comte ve Herbert Spencer’in ilimleri tasnif ederken felsefeyi tasnifin içine koymamalarından yola çıkarak felsefenin bir ilim olup olmadığı tartışmasına açıklık getirmiş ve felsefenin bir ilim olduğunu ispat etmeye çalışmıştır. Ona göre felsefe bir

¹⁸ Çalışmamızın birinci bölümünde *Eserleri* alt başlığında bu kitabı tanıtmıştık.

ilimdir fakat aynı Babanzade tarihsel süreçte felsefenin dönüşüme uğradığını da kabul etmiştir. Babanzade felsefenin bir ilim olup olmadığını açıklarken öncelikle halk arasındaki felsefe tanımlarını vermiş, daha sonra ilim olarak felsefenin tarifini yapmış ve felsefenin bir ilim olup olmadığını açıklamadan önce ilmin ne olduğunu ve sınıflandırmasını yapmıştır. Bu kısa girişten sonra Babanzade'nin felsefenin bir ilim olduğuna dair görüşlerini ve düşüncelerini nasıl temellendirdiğini anla(t)maya geçebiliriz.

Babanzade Ahmet Naim, halkın, filozofu üç şekilde tanımladığını söyler. Birincisi; filozofu bilge, felsefeyi de bilgelik olarak anlarlar. Filozof hayatın zorluklarına tahammül eden ve aşırılıklarına karşı itidalli davranan kimsedir. İkincisi; filozof, her şeyi olduğu gibi kabul etmeyip onu araştıran kimsedir. Bu yönüyle felsefe derinlemesine düşünme ve araştırma hürriyetidir. Üçüncüsü ise; filozof, öğrendiği şeyler arasında ilişkiler kurabilen ve tikel olaylardan külli kaideler ortaya çıkarabilen kimsedir. Bu yönüyle felsefe külli kaideleri ortaya koyan bir ilimdir. Babanzade bu üç tanımı harmanlayarak bir tanıma ulaşır ve bu tanıma göre; *“Felsefe, hürriyet-i teemmül ile idrak olunan mebadiye müstenid hikmettir.”*¹⁹ Yani Felsefe, derinlemesine düşünme özgürlüğüyle farkına varılan ilkelere dayanan bilgeliktir. Babanzade halkın bu tanımlarını verdikten sonra ilim olarak felsefenin ne olduğunu tanımlamaya çalışır ve bunu yapmak için önce ilmin ne olduğunu açıklar.

Babanzade, ilmin konusunun sebepleri araştırmak (taharri-i il) olduğunu söyler. Aristoteles'in *“bir şeyi bilmek ona illetiyle beraber bir vukuf hasıl etmektir”* şeklindeki ilim tanımını vererek konuya giriş yapar. Her ilim *“lime?”* (niçin) ve *“keyfe?”* (nasıl) sorularının cevabıdır. Avam sadece olayı bilir; buna karşın ilim o olayın sebebini ve nasıl cereyan ettiğini de açıklar. Bu sebeple avam yalnız görüp gösterirken âlim ise hem görüp gösterir hem de öğretir. Bacon'ın *“âlim müfessir-i kevndir”* (Âlimkâinatın yorumcusudur) sözü de bu konuyla ilgilidir. Çünkü avam kâinatta sadece gördükleriyle yetinirken âlim ise görünenin altındaki sebepleri açıklar ve yorumlar. Bu yönüyle Babanzade, ilmi; *“İlel ve kavaninin taharrisidir”* (sebepler ve kanunların araştırılmasıdır) şeklinde tanımlar. Âlimlerin ilmini üç yönden avamın ilminden ayırır. Âlimin ilmi (ı) kesinlik ifade eder; (ii) genel ve tûmeldir; (iii) meseleleri bir bütünlük içinde olup birbiriyle ilişkilidir. Âlim sadece anlamakla

¹⁹Babanzade Ahmet Naim, **Felsefe Dersleri**, (İkinci basım), Klasik Yayınları, İstanbul, 2017, (Felsefe) ss. 37-38.

yetinmez aynı zamanda kontrol etmeye de çalışır.²⁰ Babanzade, ilmin tarifini bu şekilde açıkladıktan ve avam ile âlimin ilmini bu şekilde ayırdıktan sonra eskiden “ilim” ve “felsefe”nin aynı şey olduğunu ifade eder.

Ezmine-i kadimede “ilim” ile “felsefe” bir manayı ifade eden iki lafz-ı müteradif idi. “İlim” denilince “felsefe” anlaşıldı. Felsefe bilcümle ulumu şamil ve muhit ilm-i yegâne idi. Lakin muahharan malumatın taaddüd ve tevessuu, mebahisi tasnif ve taksim etmek zaruretinin intac ettiğinden mevzuata göre her biri diğerinden tefrik olundu. Alem-i kevndeki mevcudatın evsaf ve havass-ı mümeyyizesine göre kendilerine türlü türlü isimler verildi. Ulumun adedi o kadar çoğaldı ki mevzuatı mütekarip olanları birer ism-i cami altında bir daha toplayarak tasnif etmek ihtiyacı da hâsıl oldu.

Kudemaca tasnif-i ulum felsefenin taksim-i mebahisinden başka bir şey değil iken bilahare felsefe ulum-ı saireden ayrılmış bir ilm-i müstakil haline geldi.²¹

Babanzade, eskiden eş anlamlı iki kelime olan ilim ve felsefenin zaman ilerledikçe ilimlerin çoğalması sebebiyle felsefenin artık tüm ilimleri kapsayıcı bir ilimden, ilimlerin içinde bir ilim haline geldiğini söyler. Felsefenin bu dönüşümü uzun bir tarihsel süreç içerisinde gerçekleşmiş olup ortaya çıkan her ilim felsefenin şemsiyesi altından kurtulmuştur. Babanzade bu yönüyle hem felsefenin bir dönüşüme uğradığını ve müstakil bir ilim haline geldiğini hem de diğer ilimler içindeki yerini hem de felsefenin konusunu belirlemeye çalışır. Ama ondan önce ilimleri genel olarak tasnife tabi tutar.

Babanzade, insanın ilk dikkatini çeken şeylerin cisim olduğundan yola çıkarak önce cisimlerle ilgili ilimleri(*ulum-ı ecsam*) tasnif eder. Canlı cisimlerle ilgilenen ilmin *biyoloji* ilmi olduğunu, biyolojinin bitkileri inceleyen dalının *botanik*, hayvanları inceleyen bilim dalının da *zooloji* olarak adlandırıldığını söyler. Babanzade cansız cisimleri olguları yönüyle inceleyen ilmin *fizik* ilmi olduğunu, cansız cisimlerin bizzat kendilerini inceleyen ilimlerin ise *astronomi*(gezegenleri inceleyen bilim), *jeoloji*(gezegenler içinde dünyayı, yeryüzünü inceleyen bilim), *mineroloji*(yeryüzündeki maddi unsurları inceleyen bilim) ve *kimya*(cisimlerin birleşme ve çözülmesini inceleyen bilim) ilimleri şeklinde sınıflandırır. Cisimlerin bir de insanlar tarafından soyut şekilde miktarlarının var olduğundan yola çıkarak

²⁰ Naim, Felsefe, ss. 38-39.

²¹ Naim, Felsefe, s.40.

matematik ilmini de cisimlerle ilgili ilimler sınıfına dâhil eder. *Matematik* ilmi içerisinde de alt dallar olarak *aritimetik*(matematik biliminin, sayıları, sayıların özelliklerini ve bunlarla yapılan işlemleri konu alan kolu), *geometri* ve *mekanik*(matematik biliminde hareketi konu alan kolu) ilim dallarını sayar. Babanzade cisimlerle ilgili ilim dallarını tasnif ettikten sonra ilimin sadece madde ile ilgilenmediğini, varlığın bir de mana yönünün de olduğunu söyler ve *manevi ilimler*’i tasnif eder. Babanzade insanın cisim olarak her ne kadar hayvana benzese de mana yönüyle hayvandan ayrıldığını ifade eder. İnsan zamanı ölçer, geçmişi hatırlar, konuşur, yazar, toplum içinde yaşar, kanunlar koyar, devletler kurar vb. Babanzade, bu yönüyle insanları araştıran ilimlere *manevi ilimler* adını verir. *Tarih bilimleri* adı altında *arkeoloji*, *epigrafi*(yazıtları inceleyen bilim), *nümizmatik*(eski paraları inceleyen bilim), *coğrafya* dallarını; *dil bilimleri* adı altında *filoloji*, *etimoloji*, *paleografya* dallarını; toplumsal bilimler/sosyal bilimler adı altında *siyaset*, *hukuk* ve *ekonomi* dallarını sayar ve tasnifini bu şekilde yapar. Babanzade’ye göre *manevi ilimler* insanların yapıp ettiklerinin dışı yansımalarını araştırır. Fikrin tercümanı olan dil, fikrin kendisi değildir. *Manevi ilimlerden* olan *filoloji* fikri değil dili araştırır. İnsanın yaptıklarının arka planında bulunan insan ruhunu bizzat araştıran ise *manevi ilimler* değil *psikoloji bilimleridir*.²² Babanzade, ilmin tarifini ve ilimlerin sınıflandırmasını, felsefenin bir ilim olup olmadığını ve eğer ilim ise konusunun ne olduğunu açıklamak için yapmıştır. Babanzade ilimlerin bu kadar olmadığını ve geriye kalan ilimlerin *felsefe* ilminin dalları içerisinde yer aldığını dile getirecektir. Felsefenin ilim dallarına ve konusuna geçmeden önce Babanzade’ye göre felsefenin bir ilim olup olmadığına bakabiliriz.

Tasnif-i ulum hakkındaki eserleriyle şöhret bulan August Comte ve Spencer gibi asr-ı ahîr felâsifesinin tasnif ettikleri mevzularda felsefenin mevzuu tahsis bi’z-zikr edilmiyor. Bu da onlarca felsefenin bir ilm-i hâs (science particuliere), ulumdan bir ilim itibar edilmediğindendir. “Felsefe” –kadimen olduğu gibi- bugün de fakat büsbütün bir manaca “ilm-i âmm” (science universelle) ve muhit-i kaffe-i ulum addedilmektedir.

Fi’l-hakika felsefe artık bütün ulumu daire-i ihatasına almıyorsa da mevzuu “mebadi-i üvel” (premier principes) yahut “mebadi-i külliye”dir (principes universels). Bütün ulum-ı hâssanın mebadisi ise bu mebadi-i üvele, bu mebadi-i

²² Naim, Felsefe, ss. 40-45.

külliyyeye tâbidir. Onlardan ahz-ı feyz eder. Her ilim eşyanın sebeplerini taharri eder, felsefe ise eşyanın esbab-ı aliyesini taharri eder.

İşte bu mebadi-i üvel, bu esbab-ı aliye bizatiha meydan-ı bahs ve tetkike çekilirlerse bunlar da bir ilm-i hassın mevzuu olmak kabiliyetini iktisab ederler ki bu ilm-i hâssa “felsefe” ıtlak olunur. Bu takdirce ilm-i külli ve muhit-i kâffe-i ulum olan felsefe bu itibar ile yine bir ilm-i hâs (science particuliere) menzilesine inerek daire-i şümül ve ihatası müstakil, ulum-ı saireden ayrı bir ilim halini alır.²³

Babanzade, Auguste Comte ve Spencer bilimleri sınıflandırırken *felsefeye* bilimlerin içinde yer vermediklerini, bunun sebebinin ise Comte ve Spencer’in *felsefeyi* belli bir özel alanı ve konusu olan bir ilim olarak görmeyişlerinden kaynaklandığını söylemektedir. Oysa Babanzade yapılan bu sınıflandırmanın doğru olmadığını, felsefenin eskiden tüm ilimleri kuşatan bir ilim olarak görülse de günümüzde artık felsefenin tüm ilimleri eskiye nazaran kuşatmadığını kendisine özel alanı ve konuları olduğunu, bu yönüyle felsefenin de “*ilm-i hâs*”(science particuliere) olduğunu ve bilimler sınıflandırılmasında yer alması gerektiğini düşünmektedir.

Babanzade, felsefenin konu olarak ilk ilke ve sebepleri araştırması, külli kaideleri belirlemeye çalışması ve bir yönüyle diğer bilimlerin de bu ilke ve sebeplere bağlı olmasından dolayı felsefenin tümel bir bilim özelliğini sürdürmesini sağlasa da, felsefenin sadece bundan ibaret bir bilim olarak düşünülmemesi gerektiğini söylemektedir. Fakat yine de Babanzade’ye göre ilk ilke ve sebepler iyice tetkik edilirse, bunlarla da bir konu olmaları hasebiyle yine özel bir bilim halini alır ve buna *felsefe* denir.

Bu ilim her ilm-i hâssın kendine göre mevzu-ı bahs ettiği hakâyık-ı cüz’iyenin müntehi olduğu hakâyık-ı külliyyeyi kendisine mevzu edinmiştir ki bu külliyyat içinde cüz’iyatın kaffesi mündemiç bulunur. Auguste Comte ve Spencer gibi bazı felâsifece “felsefe” işte bu “felsefe-i ulum”dan ibarettir. Diğerlerine göre ise felsefe-i ulum felsefeden bir cüzdür.²⁴

Auguste Comte ve Spencer *felsefeyi* sadece “*felsefe-i ulum*” (*bilim felsefesi*)’nden ibaret gördükleri için, bilimler sınıflandırmasında *felsefeyi* özel bir bilim olarak görmedikleri için *felsefeye* yer vermemektedirler. Babanzade ise *felsefeyi bilim felsefesinden* ibaret görmemekte ve *bilim felsefesini* felsefe biliminin

²³ Naim, Felsefe, s. 49.

²⁴ Naim, Felsefe, s. 53

bir dalı olarak görmektedir. Babanzade'ye göre felsefe, alt dalları bulunan ve kendine ait özel konuları olan *özel bilim(ilm-i hâs)*dır.

Felsefeyi bir bilim olarak gören Babanzade felsefenin alt dallarını ve konularını da açıklar. Çünkü her bilimin kendine ait bir alanı ve konusu/konuları vardır. Felsefeyi bir bilim olarak görürken onun konularını dile getirmemek olamazdı. Babanzade ilmin tarifini ve sınıflandırmasını yaparken *cisimlerle ilgilenen ilimler(ulum-ı ecsam)* ve *manevi ilimler* olarak ikiye ayırmış ve bunların da yeterli olmadığını düşünmüştü. Çünkü *manevi ilimlerin* yapıp ettiklerimizin dışı yansımalarını araştırdıklarını, yapıp ettiklerimizin arka planında bulunan “*ruh*”un ise *psikoloji bilimleri* tarafından araştırıldığını söylemişti. Bu yönüyle Babanzade'nin bilimler sınıflandırmasında psikoloji bilimleri felsefenin alt dallarından biridir. *Cisimlerle ilgilenen ilimler(ulum-ı ecsam)* ve *manevi bilimler*'in dışında kalan konular sadece *ruhtan* ibaret değildir. Öyle ise *ilm-i hâs* olan felsefenin konusuna/konularına geçebiliriz.

2.2. FELSEFENİN KONUSU

Her bilim dalı, ilgilendiği konu bakımından diğer bilimlerden bazı noktalardan ayrılır. Konu aynı olsa da her bilim kendi alanının gözüyle konuyu araştırır. *Biyoloji*, insanın daha çok biyolojik yönünü araştırırken; *sosyoloji* insanın daha çok bireysel ve toplumsal alanda yapıp ettiklerini ele alır. Fakat *felsefe* olunca konu biraz karışık hale gelir. Çünkü diğer tüm bilimler felsefenin içinden doğmuş ve ondan ayrılmıştır. Felsefeden kopan her bilim felsefenin ilgilendiği alanı daraltmıştır. Ama bu ayrılıklar tamamen bir kopma meydana getirmemiş ve her bilimin felsefe ile ilişkisi devam etmiştir. Babanzade felsefenin bir bilim olup olmadığı tartışmasında, bir bilim olduğunu düşünmüş ve her bilim gibi onun da ilgilendiği konuların var olduğunu savunmuştur. Bu başlıkta Babanzade'ye göre felsefenin konularını ele alacağız.

Babanzade, sadece *ruh* konusunun tek başına felsefenin ilim olması için yeterli bir konu olduğunu düşünür. Fakat felsefe sadece *ruh* ile yetinmez ve ilgilendiği başka konular da vardır. Babanzade her bilim kendi konusunu araştırırsa da, bilimlerin yine de ortak noktalarının var olduğunu; konuların insan ve kâinat ile ilgili

olmasından dolayı bir *sentez*(te'lif)'in gerekliliğini düşünür ve bu sentez'in gerekliliğini üç maddede açıklar.

Birincisi; bilimlerin konularını araştırırken belli genellemelere ve kanunlara vardığını ve her bilimin ulaştığı bu genelleme ve kanunları bir araya getirmek için *bilim felsefesi* 'ne ihtiyaç vardır. İkincisi; bilim felsefesinin icra edilmesi ve *varlık, cevher, sebep, kuvvet, etki ve edilgi kanun, gaye, hareket ve oluş* gibi insan aklının işleyişiyle ilgilenen kavramları anlamak için *ilk ilkeler bilimi* gereklidir. Üçüncüsü; İlk ilkeler kadar ilk sebepler de bilinmelidir ve zaten ilk ilke ve sebepler de birbiriyle ilişkilidir. Babanzade'ye göre ilk ilke ve sebepleri araştıran bu bilim Aristo'dan beri *metafizik bilimi* olarak bilinir. Babanzade buradan hareketle felsefeye iki konu bulur ve felsefenin alt dallarını da bu iki konuya göre belirler.

Bu iki mevzuun biri *şuur*(conscience) vasıtasıyla daima kendini müdrik olan nefsi insanî, diğeri Aristo'ya tebean “mebâdi ve il-el-i üvel” tesmiye olunan –ne kadar mümkün ise o kadar âlî, o kadar âmm ve şamil- külliyyat-ı mümkinedir. İşte bu iki mevzudan bahseden ilme “felsefe” denir. Binaenaleyh felsefe de “felsefe-i nefsi-natıka” (philosophie de l'esprit humain) ile “felsefe-i ûlâ” (philosophie premiere) namlarıyla ikiye ayrılır.²⁵

Babanzade, felsefenin birinci konusunun *insan*; ikinci konusunun ise *ilk ilke ve sebepler* olduğunu belirler. Bu iki konu birbirinden bağımsız olarak görünse de ikisinin birbiriyle ilişkisi vardır. Ve felsefe, *insan* ile ilgilenen ve *ilk ilke ve sebepler* ile ilgilenmeleri bakımından alt dallarını oluşturur. Babanzade'ye göre bu adlandırmanın dışında *ruh felsefesi* ve *ilk felsefe* şeklinde de isimlendirme yapılabilir. Babanzade, *ruh felsefesi* ile ilgilenen alt dallarını da *psikoloji, mantık, ahlâk* ve *estetik* olarak sınıflandırır. *Psikoloji*, tecrübeye dayalı bir şekilde ruhumuzu inceleyen bilim; *mantık*, anlama melekemizle ilgilenen bilim; *ahlâk*, irademizin kanunlarını ortaya koyan bilim; *estetik* ise, hayal gücümüzün kurallarını belirlemeye çalışan bilimdir. Babanzade bu bilimlerin amaçlarını da dile getirir. Mantık biliminin gayesi hakikat; ahlâk biliminin iyilik; estetik biliminin gayesi ise güzelliştir. Babanzade'nin *ilk felsefe* olarak adlandırdığı ikinci ana konuyla ilgilenen, *ilk ilke ve sebepler*'e giriş mahiyetinde olan ve bilimlerin genel kural ve kaidelerini belirleyen *bilim felsefesi*; *ilk ilke ve sebepleri* araştıran ilim olan *metafizik* ve *ilk ilke ve sebepler* işlenirken üzerinde en çok durulan konunun *zorunlu varlık* (Babanzade'ye göre bu zorunlu

²⁵ Naim, Felsefe, s. 48.

varlık Allah olarak düşünülebilir) olması hasebiyle de bu yönüyle bu konuyu araştıran ilim olan *teolojiyi ilk felsefenin* alt dalları olarak sınıflandırır.²⁶

Babanzade, felsefenin bu iki konusunun birbirinden tamamen bağımsız olmadığını düşünür. Ruh felsefesi insan'ı, teoloji ise zorunlu varlık'ı ele alır. Bu iki konu arasındaki ilişki Babanzade'ye göre önemlidir ve felsefenin amacı da bu iki varlığın birbiriyle olan ilişkisini anlamaya çalışmaktır.

Görülüyor ki felsefenin temel taşı insan, zirve-i ulyası Zat-ı Zü'l-celal oluyor. Birbirine bu derece mürtebit olan bu iki had artık hem-ahenk olarak bir ilme konu olmamak mümkün müdür? İnsan rabbini kendi mevcudiyeti ile ruhuyla bulmuyor mu? (رَبِّعَرَفَّقْدَنْفَسِهَرَفَمَن)²⁷ denilmemiş mi? Yeryüzünde hâlık mefhumunu tasavvur edebilen yegânemahluk insandır. Hegel “İnsanın hayvandan farkı hayvanın dinsiz olmasındandır” diyor. Diğer taraftan denilebilir ki insan fikri uluhiyetten âri olunca nakıs kalıyor. Sahib-i kemal olması, noksan-ı zatisini cebr etmesi fikr-i uluhiyet sayesinde. Bundan dolayıdır ki ezmine-i kadimeden bu asra kadar herhangi meslek-i felsefi tetkik edilse halli ile uğraşılacak meselenin(probleme) “İnsan nedir?” “Allah nedir?” Suallerinde tecelli ettiği görülür. Binaenaleyh felsefenin bâlâdaki tariflerini daha basit bir ifadeye ifrağ ederek –Bossuet ile beraber- “marifetullah ve’n-nefs”²⁸ yahut “marifetullaha mukadimme olmak haysiyetiyle marifetü’n-nefs”²⁹ diye tarif edebiliriz.³⁰

Babanzade yaptığı bu iki sınıflandırmayı insan ve Allah ilişkisi üzerinden temellendirir. Babanzade'ye göre felsefe tarihinde hangi felsefe ekolüne bakılırsa bakılsın ilgilendikleri temel soru/n “İnsan nedir?” ve “Allah nedir?” sorularıdır. *Hegel*’in “insanın hayvandan farkı hayvanın dinsiz olmasındandır” sözünden yola çıkarak “Yaratıcı/Allah” düşüncesini düşünebilen tek yaratılanın insan olduğunu söyler bize. Felsefenin tarifini de bu iki konu bağlamında ve *Bossuet*’in sözüyle daha kısa bir şekilde tekrar yapar. Babanzade’ye göre felsefenin tanımı; “Allah’ı ve nefsi bilme” veya “Allah’ı bilmeye giriş olarak nefsi bilme” şeklinde yapılabilir. Babanzade’nin bu tarifinden hareketle, insanı bilmenin de Allah’ı bilmek için bir giriş olduğu yani felsefenin asıl amacının “Allah’ı bilmek” olduğu sonucunu çıkartabiliriz.

²⁶ Naim, Felsefe, ss.46-50.

²⁷ Anlamı: Kendini/nefsini/ruhunu bilen Rabbini bilmiş olur.

²⁸ Anlamı: Allah’ı ve nefsi/ruhunu bilme

²⁹ Anlamı: Allah’ı bilmeye giriş olması bakımından nefsi/ruhunu bilme

³⁰ Naim, Felsefe, ss. 48-49.

Babanzade felsefenin konularına farklı bir yönden yaklaşarak ikinci bir sınıflandırma yapar. Bu sınıflandırmaya göre *psikoloji* ve *metafizik* arasında teorik ilim olmaları bakımından; *mantık* ve *ahlâk* arasında da pratik ilim olmaları bakımından benzerlik vardır. Babanzade'ye göre pratik ilim olmaları bakımından *mantık* ve *ahlâk*'a *zanaat* gözüyle de bakılabilir. Bu açıdan Babanzade'ye göre *psikoloji* ve *metafizik* “*teorik felsefe*”, *mantık* ve *ahlâk* da “*pratik felsefe*” şeklinde sınıflandırılabilir -ki bu sınıflandırma eskiden beri yapılagelen bir sınıflandırmadır.³¹ Babanzade *teorik felsefe*'den *pratik felsefe*'ye doğru hareket etmemizin gerektiğini düşünür ve genel kabulünde bu yönde olduğunu ifade eder. Aynı şekilde bildiğimiz şeylerden bilmediğimiz şeylere doğru hareket etmemiz gerekiyor. Çünkü Babanzade'ye göre insan ruhu hakkında ne kadar az şey bilsek de teolojik konulardan daha çok biliyoruz. Dolayısıyla önce insandan başlamalı sonra Allah ile ilgili konulara geçilmelidir. Gözlem yoluna başvurmadan *ilk ilkeler*'den hareket ederek insan hakkında fikir yürütmek yanlış bir yöntemdir. Babanzade bu yöntemi kullanan Spinoza'yı eleştirir ve bu yöntemin gözlem ve tümevarım yönteminden geçirmeden uygulamanın sonuçlarının her zaman sorun teşkil edeceğini ve doğru sonuçlar elde edilemeyeceğini ve çıkarılan sonuçlardan emin olamayacağımızı düşünür. Babanzade'ye göre felsefi incelememiz *psikoloji*'den *metafizik*'e, insandan Allah'a doğru olmalıdır.³²

Kısaca toparlayacak olursak Babanzade, Auguste Comte ve Spencer gibi pozitivist bilim adamlarının bilim sınıflandırmalarında felsefeye yer vermemelerinin sebebinin bir bilimin özel bilim olması için kendine özel ilgilendiği konular olması gerekliliğinden dolayı felsefeyi özel bilim (ilm-i hâs) olarak görmemelerinden kaynaklanıyordu. Babanzade ise Comte ve Spencer gibi düşünmüyordu. Felsefenin bir ilim olduğunu kanıtlamaya ve konularını belirlemeye çalıştı. Felsefeyi ilgilendiği konular bakımından; *insan* ile ilgilenen *psikoloji*, *mantık*, *ahlâk* ve *estetik* diğer taraftan *ilk ilke ve sebepler* ile ilgilenen *bilim felsefesi*, *metafizik* ve *teoloji* dallarına ayırdı. Babanzade'ye göre bu iki konu birbirinden bağımsız değildir ve aslında felsefe insan ve Allah ilişkisini araştıran bir bilimdir. Bu noktada onun bu düşüncesini uygulama aşamasına döktüğü de bir gerçektir. O da hadis ve tarih bilimleri arasında kurduğu irtibattır.

³¹ Naim, Felsefe, s.51.

³² Naim, Felsefe, s.52.

Başlangıçta dile getirdiğimiz üzere, Babanzade felsefe biliminin alt dallarından olan modern *tarih* ilminin, *İslamî ilimler*’in alt dallarından biri olan *hadis ilmi* arasında yöntem noktasında bazı benzerliklerin var olduğunu düşünüyordu. *Hadis ilmi*’ni modern tarih ilmi ile nasıl karşılaştırdığını şimdi takip eden başlıkta ele alabiliriz.

2.3.HADİS İLMİNİN METODUNUN MODERN TARİH İLMİ METODUYLA BENZERLİĞİ

Hadis ilmi, Peygamber Efendimiz’in sözlerini(Kuran-ı Kerim ayetleri dışındaki sözleri) ve fiillerini bize ulaştıran ve aktaran ilimdir. Hadis ilmi genel olarak iki kısma ayrılır: “*Rivayetül Hadis*” ve “*Dirayetül Hadis*”.*Rivayetül Hadis* daha çok Peygamber Efendimizin söz ve fiillerini sonraki nesillere usulüne uygun bir şekilde nakledilmesi ile ilgilenirken; *Dirayetul Hadis* ise gerek sened ve gerek metnin sahih, hasen, zayıf, merfu, mevkuf, maktu, vb. olduğunu anlamakla ilgilenir.³³ Hadis ilminin metodu dediğimizde daha çok *Dirayetul Hadis* akla gelir.

Babanzade Ahmet Naim Efendi, *Tecridi Sarih Tercemesi*’ne yazdığı mukaddimede hadis usulünün belli başlı konularını derinlikli bir şekilde ele alır. Bu yönüyle mukaddime daha önceki hadis usulü kitaplarına benzerdir. Fakat bu mukaddimeyi kendinden önceki hadis usulü kitaplarından ayıran özellik ise modern tarih metodolojisini ele alıp onu hadis usulü ile karşılaştırmasıdır. Babanzade İslam âlimlerinin tarih ilmi ortaya çıkmadan asırlar öncesinde tarih ilminin metodolojisine uyduklarını düşünür. Babanzade’nin bu karşılaştırmayı yaparken hadis ilmini modern tarih ilminden daha üstün görür. Bu fikrini ispatlamak için önce kısaca tarih ilminin amacını ve ne ile meşgul olduğunu açıklar sonra tarih ilmi ve hadis ilmi arasındaki karşılaştırmasını yapar.³⁴ Bizde öncelikle Babanzade’nin tarih ilmini nasıl açıkladığını anlatmakla başlayabiliriz.

Her ilmin metodolojisi olduğu gibi Tarih ilminin de bir metodolojisi vardır. Metodoloji o ilmin ne yaptığını, nasıl yaptığını ve niçin yaptığını söyler bize. Tarih ilminin metodolojisi de *Tarih Felsefesinin* konusudur. Tarih ilminin iki amacı vardır.

³³ Naim, **Hadis Usulü**, Ravza Yayınları, İstanbul, 2009,(Hadis) s.11.

³⁴ Naim, Hadis, s.80.

Birincisi; ilimler mertebesine çıkmak ve maziye sathi olarak değil de bütün teferruatıyla bilmek ve bizi adeta o devirde yaşatmış gibi olmak; ikincisi ise, tecrübi ilimler gibi olmak ve Sosyoloji ilmine temel olmaya çalışmaktır. Tekrarı mümkün olmadığı için Mantık ilmine göre tecrübi ilimler mertebesine çıkması mümkün değildir. Fakat buna bakılarak tarih ilminin bir ilim olmadığını söylemek de pek doğru değildir. Tarih ilminin üç kaynağı vardır ve bunlar *Merviiyyat* (traditions), *Abidat* (monuments) ve *Mektubat* (ecrits)tır. *Merviiyyat*, ağızdan ağza dolaşan doğru ve yanlış olması muhtemel nakillerdir. Bu kelime her ne kadar Türkçe'ye an'ane ve hadis ile tercüme ediliyorsa da, bu tercüme yanlıştır ve doğrusu, tanımını da göz önünde bulundurursak *Merviiyyat-ı kadime* (eskiye dair rivayetler) veya *Menkalat-ı kadime* (eskiye dair nakiller) demek daha isabetli olur. Rivayet edilen haberlerin doğru olup olmadıkları, akla yatkın olup olmadıkları ve tarih ilmine uyup uymadıkları göz önünde bulundurularak ele alınır. Eskiye gidildikçe var olan rivayetlerin doğru olma ihtimalleri daha zayıftır. Fakat akla uymayan her rivayeti de kabul etmemek tarih ilmi açısından doğru bir tavır değildir. Çünkü görmediğimiz için aklımızın almadığı farklı şeylerin cereyan etmesi mümkün olabilir. Örneğin Romalı tarihçi Titus Livius'un bahsettiği kan yağmurları ve gökyüzünden taşların inmesi olayları geçen asırda inanılmazken bu asırda bu olaylar izah edilebiliyor. Fakat şu da unutulmamalıdır ki, bir rivayet akıldan ne kadar uzaksa onun gerçek olup olmadığını anlamak için onu rivayet edenleri daha sıkı bir şekilde eleştirmek gerekir. Rivayet eden kişi yalancı mı, bir menfaati var mı, zeki mi ahmak mı, bizzat kendisi mi görmüştür yoksa başkasından duyup da mı söylemiştir, hafızası kuvvetli midir? Bunların hepsinin göz önünde bulundurulması gerekir.³⁵

Mektubat ise tarih ilminin en çok başvurduğu kaynaklardır. Bu yönüyle tarih ilmi açısından oldukça önemlidirler. Kaynak olarak ele alınan yazının kime ait olduğu, apokrif olup olmadığı tarih ilmi açısından önemlidir. Bu yönüyle ilmi hadisin "sened" konusuyla benzerlik taşır. Yazara ait olup olmadığı tetkik edildikten sonra yapılacak şey, metnin kendisine geçilip akla uygun olup olmadığı, yazılan şeyler arasında çelişkilerin var olup olmadığı ve ifadelerin açık olup olmadığına bakılır. Bu yönüyle de hadis ilminin "metin" konusuyla benzerlik taşır. Yazarın olayı görüp görmediği, başkalarından rivayet edip yazması, yalancı olup olmaması, akli dengesi

³⁵ Naim, Hadis, ss.80-85.

yerinde mi, hafızası kuvvetli mi gibi konulara bakılır. Bu da hadis ilminin “Ravi’nin ta’dil ve cerhi” konusuyla benzerlik taşır.³⁶

Babanzade Ahmet Naim Efendi, Tarih ilminin kaynağından biri olan *Abidat* (monuments) hakkında anlattığı konunun dışında olduğu için, onunla ilgili herhangi bir açıklama yapmaz. Günümüz dilinde *abidat*, geçmiş dönem kültürlerine ait olan anıtların üzerindeki yazıtları araştıran tarih ilminin yardımcı bilimlerinden olan *epigrafi* olduğunu söylemekte yarar görüyoruz. Tarih ilminin abidat kaynağının sadece ismini zikretmekle yetinmesi bir yönüyle anlaşılabilir. Çünkü Babanzade kısaca tarih ilminin metodolojisini ele almaya çalışır. Fakat *abidat/epigrafi* anıtların üzerindeki yazıtların hangi döneme, devlete ve kimler tarafından yazıldığını öğrenmekle meşgul olan bir yardımcı ilim olarak en az “*Mektubat*” kadar önemlidir. Babanzade, kısaca tarih ilminin metodolojisini ve kaynaklarını anlattıktan sonra ve onu kısaca hadis ilmi ile mukayese ettikten sonra daha kapsamlı ve daha geniş bir karşılaştırmaya geçer.

Tarih ilminin gerçek manada bir ilim olması için eldeki nakil ve rivayetleri, vazettiği kurallarla tetkik etmesi gerekir. Elde bulunan tarih kitaplarını düşündüğümüzde acaba bu kitapların kaçta kaç bu ilmin ilim olmak için ortaya koyduğu kurallara uymaktadır? Babanzadeye göre tarih ilminin metodunu düşündüğümüzde tarih kitaplarının büyük çoğunluğunun bu kurallara uymadığını söyleyebiliriz. Bütün ilimler içinde doğruluktan nasibini en az alan ilmin tarihtir denmesinin sebebi de budur. Diğer kitapları bir kenara bırakacak olsak da bizzat Avrupalıların inandıkları din olan Yahudi ve Hristiyan dininin kutsal kitaplarının dahi kendi içinde çelişkiler ve ihtilaflar taşıdığını kendileri de bilmektedir. Ahdi Atik hakkında Yahudi fırkalarının arasında ihtilaflar olduğu gibi Ahdi Cedid hakkında da Hristiyan fırkalarının arasında da ihtilaflar vardır. Avrupalılardan bazılarının Tevrat’ın Asurîlerden geldiğini, İsa(as)nın da bir hayal ürünü olduğunu söyleyenler vardır. Fakat Hz. Muhammed için aynı şeylerin söylenmesi mümkün değildir.³⁷

Çünkü onun hakkında sayısız tarihi vesika toplanmıştır. İslam bilginlerinden İbn-i Hazm’a göre ashab, tabiin ve tebe-i tabiinden bize gelen nakiller doğruluklarına göre altı çeşittir. Birincisi; kıraat, harf, kelime ve harekelerle birlikte Hz. Muhammed’den gelen Kuran-ı Kerim; ikincisi; hac ve zekât gibi ibadetle ilgili

³⁶ Naim, Hadis, ss.80-87.

³⁷ Naim, Hadis, ss.88-92

Peygamber Efendimizin sözleri; üçüncüsü; Peygamber Efendimize birçok senedle ulaşan haberler; dördüncüsü; Peygamber Efendimize tek vasıta senedle ulaşan haberler; beşincisi; senedlerden birinin töhmet altında kaldığı fakat yine Peygamber Efendimize ulaşan haberler; altıncısı; Peygamber Efendimize izafe edilmeksizin sahabe veya tabiinın dile getirdiği haberlerdir. Başka bir sınıflandırmaya göre ise bunlar dört çeşittir. Birincisi; şeksiz şüphesiz olan Kuran-ı Kerim; ikincisi; Peygamber Efendimiz'in hadisleri; üçüncüsü; tefsir kitapları; dördüncüsü ise; siyer, megazi, melahım ve ahbar gibi tarihi kitaplardır. Siyer Peygamber Efendimizin hayatını, megazi Peygamber Efendimizin gazvelerini ve seriyyelerini, Melahım bilfiil yapılan savaşlarını, ahbar da tarihi bilgiler içeren kitaplarıdır. Bunların İslam âlimlerince en az muteber olanı Ahbar kitaplarıdır. Ahbar kitaplarında senedlere çok dikkat edilmese de siyer, megazi ve melahım gibi kitaplarda senede riayet edilmiştir.³⁸

Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin tarih ilmini hadis ilmi ile karşılaştırırken tarih ilminin *mektubat* bölümündeki tetkik kurallarını hadis usulünün kurallarıyla karşılaştırıp bir benzerlik kurması, hadis ilminin tarih ilminden asırlar önce bu kuralları koyup uyguladığını göstermek içindir. Hadis ilmi asırlar önce bu kuralları sadece koymakla kalmayıp, bunu pratiğe dökerken acaba tarih ilmi bu çağda dahi koyduğu kurallara uyup tarih kitaplarını tetkik edebilmiş midir? Babanzade'ye göre böyle bir kritik yapılırsa tarih kitaplarının çoğu sınıfta kalacaktır. Bir tarafta asırlar öncesinden tarih ilminin kurallarına benzer kurallar bulup uygulayan hadis ilmi; diğer tarafta ise asırlar sonra hadis ilminin kurallarına benzer kuralları koyup ama onu hadis ilmi kadar uygulamayan tarih ilminin karşılaştırmasını yapan Babanzade'nin, hangisini daha üstün gördüğünü söylememize sanırım gerek yoktur. Babanzade'nin Avrupa'daki tarih kitaplarını, tarih ilmine göre ele alınınca çelişkilerin ve ihtilafların ortaya çıkacağını dile getirirken onların dini kitaplarından örnek vermesi bir yönüyle anlaşılabilir görünmektedir. Çünkü en meşhur tarihi vesikalar o kitaplardır ve onlara iman edilmektedir. Fakat Babanzade'nin de dile getirdiği gibi, o kitapların değiştiğini onlar da kabul etmekte ve ona göre iman etmektedirler. Ve o kitapların çelişki ve ihtilaflar taşıması dini olmayan ve o dini kitaplar kadar meşhur olmayan kitaplarında çelişkiler ve ihtilaflar taşıdığı anlamına mı gelir? Babanzade'nin eleştiri getirdiği bir

³⁸ Naim, Hadis, ss.88-96.

diğer konu ise bazı Avrupalılarca İsa Aleyhisselam'ın hayali bir kişi olabileceği düşünceleridir. Avrupalı bazı bilginlerin o fikri düşünceleri Tarih ilminin metodolojisini tam olarak uygulayıp ona göre o fikre ulaştıkları şeklinde de düşünülebilir ve bu da tarih ilminin kurallarını uyguladıklarını gösterir.

Babanzade'nin bununla yetinmeyip karşılaştırmasını daha da genişletip İbn-i Hazm'ın doğruluklarına göre nakillerin altılı sınıflandırmasını dile getirmesi ve daha da ilginç görünen diğer dörtlü tasnifi de dile getirmesindeki amacı ne olabilir? Her ne kadar açık bir şekilde dile getirmese de, dörtlü tasnifteki İslam âlimlerince en az muteber bulunan ahbar kitaplarının tarih kitapları olduğunu söylemesi, bize bir fikir vermektedir. Çünkü dörtlü tasnifte kitaplar doğruluklarına göre sınıflandırılmıştı ve sınıflandırma Kuran-ı Kerim, Peygamber Efendimizin hadisleri, tefsir kitapları ve en sondasıyer, megazi, melahım ve ahbar kitapları şeklindeydi. Doğrulukları bakımından dördüncü grup en zayıfıydı ve dördüncü grup içindeki en zayıf grup da ahbar kitapları yani tarih kitaplarıydı. İslam âlimlerince Peygamber Efendimizin hadislerinin ikinci en muteber kaynak olmasının hadis ilminin ve usulünün muteberliğini de gösterir. Çünkü Peygamber Efendimizin hadisleri hadis ilmi ile bize ulaşmakta ve usulüyle tetkik edilmektedir. Ahbar denilen tarih kitaplarının hadisler kadar güvenilir olmamasının sebebi, özellikle sened kısmında hadis ilmi kadar ravilere önem verilmemesidir. Çünkü söylenen ve yazılan tarihi bilgiler arada kopukluk olmadan söylenenin ve yazılanın sahibine ulaşmamaktadır. Fakat buna mukabil sahih hadisler Peygamber Efendimize senedlerde bir kopukluk olmadan ulaşır.

Değerlendirme

Auguste Comte ve Spencer gibi pozitivist bilim adamlarının bilim sınıflandırmalarında felsefeye yer vermemelerinin sebebi, bir bilimin özel bilim olması için kendine özel ilgilendiği konular olması gerekliliğinden dolayı felsefeyi özel bilim (ilm-i hâs) olarak görmemelerinden kaynaklanıyordu. Babanzade ise Comte ve Spencer gibi düşünmüyordu. Bu sebeple felsefenin bir ilim olduğunu kanıtlamaya ve konularını belirlemeye çalıştı. Felsefeyi ilgilendiği konular bakımından; *insan* ile ilgilenen *psikoloji*, *mantık*, *ahlâk* ve *estetik*, diğer taraftan *ilk ilke* ve *sebepler* ile ilgilenen *bilim felsefesi*, *metafizik* ve *teoloji* dallarına ayırdı. Babanzade'ye göre bu iki konu birbirinden bağımsız değildir ve aslında felsefe insan

ve Allah ilişkisini araştıran bir bilimdir. Onun felsefenin temeline insan ve Allah ilişkisini koyması bir yönüyle İslamcılığını gösterir. Çünkü İslamcılar, Avrupalılara cevap vermek ve İslam'ı anlatmak için felsefe yoluyla yeni bir dil inşa etmek istiyorlardı.³⁹ Babanzade'yi felsefi çevirilerini yaparken pozitivist/materyalist eserlerden ziyade metafiziği mümkün gören bir psikoloji kitabını çevirmesine iten sebeplerden bir tanesi de onun İslamcı kimliğidir.

Babanzade'nin tarih ilmi ve hadis ilmini karşılaştırması ve ikisinin usulü arasında benzerlikler kurması, tarih ilminin asırlar önce kendi usulünü kuran ve uygulayan hadis ilmine göre zaman olarak çok sonradan gelmesine rağmen özellikle uygulama kısmında başarılı olamadığını ve uygulandığında da ortada bu kurallara uyan kitapların pek az olacağını söylemesi, fazla iddialı fikirler olmakla birlikte önemlidir. Çünkü Babanzade, tarih ilmi usulü ve hadis ilmi usulü arasında benzerlikler kurarken tarafsız davranmakla birlikte mukayese yaparken hadis ilminin üstünlüğünü en baştan kabul etmektedir ve tarih ilmini de o bakış açısıyla ele almaktadır. Yapılan bu mukayesenin bir ilim adamı olarak karşılaştırma yapmaktan çok, kendi tarafını doğru ve üstün gösterme çabası olduğu da rahatlıkla söylenebilir. Özellikle tarihi kitapların çelişkilerini ve ihtilaflarını örnek verirken Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedid'den örnek vermesi, İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in tahrif edilmeyip ilk günde nasılsa bugünde öyle olduğuna ve içinde hiç çelişki ve ihtilaf barındırmadığına iman etmekte ve tarafını bir Müslüman olarak belirterek bunu peşinen kabul etmektedir, ki bu da, Babanzade'nin İslamcı kimliğinin bir diğer yansıması olarak yorumlanabilir.

³⁹ Kara, İslamcılık, ss. 59-60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BABANZADE’NİN İSLAM AHLÂKINA BAKIŞI

Biz bu Bölüm'de Babanzade'nin İslam ahlâkına bakışını anlamaya ve yorumlamaya çalışacağız. Onun ahlâk anlayışına çalışmamızda yer vermemizin sebebi İslam ahlâkını epeyce anlatmasıdır. Bu Bölüm’de öncelikle Babanzade’nin ahlâk anlayışının genel çerçevesini çizeceğiz. Bu çerçevenin hangi dayanaklara yaslandığını sunup üzerinde durduğu belli başlı ahlâkî meseleler üzerindeki düşüncelerini serdetmeye çalışacağız.

İslam dinini kabul eden ve onu düşünce dünyasının merkezine alan Babanzade ayet ve hadislerden yola çıkarak İslam dininin ahlâkî yönünü anlatırken aynı zamanda bize, İslam’a bakış açısını da bir yönüyle göstermiş olur. Bizde onun İslamcılık anlayışını daha iyi anlamak için ahlâk konusundaki düşüncelerini bu Bölümde anlatmanın yararlı olabileceğini düşünüyoruz.

Babanzade Ahmet Naim İslam ahlâkıyla ilgili görüşlerini *İslam Ahlâkının Esasları* adlı kitabında toplamıştır. Kitap halinde yayımlamadan önce *Sebilürreşad* dergisinde yayımlar ve bu kitap aslında 1912 yılında Lahey’de yapılan *II. Ahlâk Kongresi*’nde sunulacak bir tebliğdir. O dönemde Eğitim Bakanı olan Emrullah Efendi’nin isteğiyle Babanzade’ye verilen bu görev kabinenin değişmesiyle iptal edilir ve kongreye gönderilmez.⁴⁰

Çalışmamızın bu bölümünde temel kaynak olarak yararlandığımız bu eserde Babanzade’nin felsefeci kimliğini göz önünde bulundurursak, İslam’ın ahlâk felsefesini oluşturabilecek kadar güçlü bir sistemden bahsedemeyiz. Bu tebliğ amaçlı yazıldığı ve kısa olduğu için normal karşılanabilecek bir durum olarak görülebilir. Bununla beraber, İslam ahlâkı ile ilgili ayet ve hadisleri toplayan ve açıklayan, yer yer yorumlayıp filozofların ahlâk anlayışları ile karşılaştıran ve günümüzde de güncelliğini koruyan bilgileri ihtiva eden bir eser olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Babanzade bu kitabında İslam ahlâkını anlatmakla yetinmez; aynı zamanda onu rasyonalist ahlâk anlayışı ile karşılaştırır. Bunun yanında Kant’ın ödev etiğine de eleştiriler getirir. Rasyonalist ahlâk anlayışını ve İslam ahlâkını karşılaştırmasının sebebini bu metnin Lahey’de bir konferansta sunulması olduğu düşünülebilir. Fakat

⁴⁰ Hansu, Secde, s.121.

Babanzade bireysel çalışmalarıyla dini ilimlerde uzmanlaştığı gibi aldığı eğitim ile Avrupa'daki felsefi görüşleri de yakından takip eden çift yönlü bir Müslüman aydın olması hasebiyle de böyle bir karşılaştırma yapmış olabilir. Sözü daha fazla uzatmadan kitabın içeriğine geçebiliriz.

3.1. İSLAM'IN AHLÂKÎ BOYUTU

Babanzade, bu kitabında İslam ahlâkını tüm yönleriyle ele almaya çalışır. Din ile felsefeyi ahlâkî konuda karşılaştırır ve din ile ahlâkın bir olduğunu düşünür. İslam'daki kader ve tevekkül anlayışının insanın özgürlüğüne halel getirmediğini dile getirir. Tüm bunları yaparken konu ile ilgili ayet ve hadislerden çokça yararlanır.

Babanzade, ahlâkın temelini din olduğunu savunur. Dinin ahlâkî konuda gerek ilim sahiplerine ve gerek halk kitleleri üzerindeki etkileri bakımından felsefeden daha çok başarılı olduğunu savunur. Felsefe, zihin gelişimine katkıda bulunabilir fakat kalplere ve ruhun derinliklerine ahlâkî ilkeleri yaşatma konusunda din kadar başarılı olduğu söylenemez. Felsefe, akıl üzerine temellendirdiği ahlâkı, o felsefi görüşe iman derecesine bağlı olan düşünürler üzerinde etkili olabilir ama halk kitlelerine ulaşamadığını söylememize dahi gerek yoktur.⁴¹

Babanzade, güzel ahlâkın İslam'daki öneminden bahsederken en başta güzel ahlâk ile ilgili ayet ve hadisleri sıralar ve ayet ve hadislerin çokluğundan da İslam'ın güzel ahlâka verdiği önemi görmemizi ister. Bu ayetler genellikle bağışlamaktan, iyilikten, cahillerden yüz çevirmekten, adaleti ve akrabaya yardım etmekten, sabretmekten, öfkelerini yenmekten, zannından sakınmaktan vb. konulardan bahseder. İslam'ın ahlâka verdiği önemle ilgili yaklaşık on ayetin mealini verir. Biz her hafta cuma hutbesinin sonunda okunan ve diğer ayetlerin içeriğini de kapsayan şu ayeti burada örnek olarak verebiliriz: “Şüphesiz yüce Allah adaleti, iyiliği ve yakınlara vermeyi emreder. Sözü ve eylemin kötüsünü, her türlü kötülüğü ve haddi aşmayı yasaklar.”⁴²

⁴¹Babanzade Ahmet Naim, **İslam Ahlakının Esasları**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1995, (İAE) s. 9.

⁴²Nahl Suresi 90. Ayet

Hadislerde ise Yüce Allah'ın yarattığı en büyük şeyin güzel ahlâk olduğu, ahlâkın dinin kabı olduğu, ahlâkı iyi olanların dininin de iyi olduğu, İslam'ın güzel ahlâktan ibaret olduğu vb. konular işlenmektedir.⁴³ Babanzade, ayet ve hadislerden yola çıkarak İslam'da dini emirler ve ahlâkî görevlerin iç içe geçtiğini ve dinin, ahlâkın bizatihi kendisi olduğunu bize söylemektedir.

Babanzadenin ahlâk konusunda ele aldığı konuların başında insanın hürriyeti meselesi gelir. Bilindiği üzere daha İslam'ın ilk dönemlerinde bu konu tartışılmaya başlanmıştır. Babanzade de İslam ahlâkını işlerken Avrupalılar'ın, Müslümanlar'ın kader anlayışını –bilinçli ya da bilinçsiz- yanlış anladıklarını ve fatalizm ile bir tuttuklarını (Babanzade bazı küçük grupların kabul ettiğini söylemekle birlikte bunun genele yayılmadığını) söylemektedir. Oysa kader ve insanın hürriyeti meselesinin İslam bilginleri tarafından titizlikle tartışıldığını ve bu konunun külli irade ve cüzi irade formülasyonu kullanılarak bir sonuca varıldığını düşünmektedir ve şu soruları sorarak konusuna giriş yapmaktadır:

Eğer insanın hürriyeti yoksa, hürriyetin güzel bir şekilde kullanılmasından başka anlamı olmayan dini kanun ve emirler neye yarar? Eğer insan sorumlu tutulmayan bir yaratık ise, dinen farz, haram ve mübah kılmanın ne anlamı kalır? Bir insanın seçme gücü yoksa, ona niçin bazı şeyleri serbest bazılarını da yasak kılalım? Eyleminde ne değer kalır ki, o eylemi iyilik ve kötülük ile nitelendirebilelim? Bütün bu durumlarda iyi ile kötü insan arasında ne fark kalır?⁴⁴

Bu sorulara müteakiben konu ile ilgili ayet ve hadisleri yazarak, kendi ahlâkî görüşünün temelini din olduğunu bize bir kez daha hatırlatmış olur Babanzade. Örnek olarak verdiği ayet ve hadisleri "kişinin ancak çalıştığının karşılığını alabileceği" şeklinde özetleyebiliriz. Ayet ve hadislerden de hareketle o, İslam'da kişinin başkasının günahını çekmediğini, her akıl sahibi insanın kabul edeceği gibi herkesin kendi yaptığının karşılığını aldığını ve İslam'ın 'asli günah' teorisini kabul etmediğini söyler.

Babanzade, İslam'ın yukarıda kısaca anlattığımız hürriyet fikrine bağlı olarak kader akidesini geliştirdiğini düşünür. İslam bilginlerinin İslam'ın ruhuna uygun olarak ve akli aktif bir şekilde ön plana çıkararak kader anlayışının ve tevekkülün insanın özgürlüğünü elinden almadığını, İslam'ın hastalıklara karşı

⁴³ Naim, İAE, ss. 15-22.

⁴⁴ Naim, İAE, s.32.

Müslümanların kolunu bağlamadığını (özgür olduklarını ve tedbir almaları gerektiğini) söyler. Kader ve tevekkülden yola çıkarak tabiat kanunlarının gereğini yerine getirmeden suçu kadere atmanın ya Müslümanlığı bilmemenin ya da acz ve miskinlikten kaynaklandığını söyler. Çünkü tabiat kanunlarının Kur'andaki adı "*sünnetullah*"tır⁴⁵ ve *sünnetullah*'a uymak Müslümanlığın gereğidir.

Ahlâk konusunu akıl bağlamında da ele alan Babanzade, İslam'ın akla verdiği önemi göstermek için -Gazzalinin tespitinden hareketle- Kur'an-ı Kerim'de bu konuda 763 ayetin var olduğunu söyler. Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da ayet ve hadislerden yararlanan Babanzade birkaç ayet ve hadisi sıralar. Bu ayet ve hadislerden çıkartılabilecek sonuç; dinin akla bağlı olduğu, insanın dininin akıl olduğu, akli olmayanın dininin de olmadığıdır.⁴⁶ Ve bu konuda dini nasslar ile kesin akli deliller arasında bir çelişme ortaya çıkarsa, dini nassların akıl ile yorumlanması gerektiği fikrini savunan âlimlere katıldığını, onların görüşlerini bu minvalde örnek göstermesinden anlıyoruz.

Kısaca tekrar toparlayacak olursak Babanzade, ahlâkı din, özgürlük ve akıl bağlamında ele alır. O, dinin ahlâkın temeli ve bizatihi kendisi olduğunu, özgürlüğün olmadığı yerde ahlâktan bahsedemeyeceğimizi ve dinin akıl ile çelişmediğini, buna bağlı olarak dini nassların aklî olduğunu düşünür. Onun ahlâkı özgürlük ve akıl bağlamında ele almasının sebebi, İslam'ın özgür ve akıllı bireyler için bir şeyler ifade ettiğini söylemek içindir. Başka bir deyişle ona göre, ahlâkın temeli dindir ve dinin anlamlı olması da özgürlüğe ve akla atıf yapmasından gelir.

Babanzade ahlâkı özgürlük ve akıl bağlamında ele alırken Kant'ın ahlâk anlayışına da değinir. Kant'ın ahlâk anlayışını İslam'ın ahlâkı ile karşılaştırır ve İslam ahlâkını merkeze alarak Kant'ın ahlâk anlayışına "niyet" üzerinden eleştiri getirir. Babanzade'nin Kant'ın ahlâk anlayışına getirdiği eleştiriye anlamak için Kant'ın ahlâk anlayışına kısaca değinmemiz gerekir.

⁴⁵ Naim, İAE, s. 51.

⁴⁶ Naim, İAE, s. 59-62.

3.2. KANT'A ELEŞTİRİSİ

Babanzade, İslam ahlâkını açıklarken Kant'a neden eleştiri getirir? sorusunu başlığı görür görmez sorabiliriz. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu kitabın Lahey'de bir konferansta bir tebliğ sunumu için yazılmış olması ve Babanzade'nin felsefeci kimliği ve Batı'daki filozoflardan haberdar olması sebepler arasında sayılabilir. Kant'ın “*Ödev Etiği*” anlayışını İslam ahlâkı ile karşılaştırarak Kant'a “niyet” üzerinden eleştiri getirir.

Kant, kendinden sonra gelen tüm filozofları ve sosyal bilimcileri etkileyen bir filozoftur. Kant'tan sonra Kant'a değinmeden felsefe ve sosyal bilimler üzerine konuşmak mümkün değildir. Kant'tan sonra gelenler felsefelerini ya Kant'ın düşüncelerini kabul edip dönüştürerek ya da Kant'ın düşüncelerine eleştiriler getirerek oluşturmuşlardır.⁴⁷

Sosyal bilimlerde oluşan paradigmlar Kant'ın düşüncelerinden yararlanarak felsefi kabul ve varsayımlarını temellendirmişlerdir. Sosyal bilimlerde doğa bilimlerinin yöntemini olduğu gibi sosyal bilimlere aktaran *Pozitivist Paradigma* kendisine Kant'tan kaynak bulduğu gibi; pozitivist bilimin bu anlayışına eleştiriler getirip doğa bilimlerinin yönteminin sosyal bilimlere uygulanamayacağını, sosyal bilimlerinin ‘doğa’sının farklı olduğunu ve bunun için kendisine özgü bir yöntem kurulması gerektiğini düşünen *Anlayıcı Paradigma* da Kant'tan etkilenmiş ve felsefi temellerini Kant'ın düşünceleri üzerinden oluşturmuştur.⁴⁸ Kant'ın modern dönem felsefe dünyası açısından önemini göstermek amacıyla söylediklerimizin –ki bunları söyleme gereği bile duymayabiliriz- ardından asıl konumuz olan Babanzade'nin Kant eleştirisine, bilhassa ödev etiğine yönelik eleştirilerine geçebiliriz. Fakat öncesinde kısaca Kant'ın ödev etiğini özetlemeye çalışalım.

Kant'a kadar ahlâk felsefesi üzerine konuşan filozoflar ahlâkın ereği olarak hep mutluluğu ele almışlardır. Mutluluğa ulaşmanın yollarını ve mutluluğun kaynağını farklı ele alsalar da, hepsinin ortak noktası en yüksek amaç olan mutluluk olarak görmüşlerdir. Ahlâk felsefesi ile ilgilenen filozoflar genel olarak iki gruba

⁴⁷ Doğan Özlem, **Kant Üstüne Yazılar**, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014,(Kant), s.105.

⁴⁸ Bu tartışma için bakınız. Adil Çiftçi'nin **Nasıl Bir Sosyal Bilim** adlı çalışması münhasıran bu konu üzerinedir. Adil Çiftçi, **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları Empirik Bir Deneme**, Ankara Okulu, Ankara, 2016, ss. 37-48

ayrılmışlardır: Birinci grup ahlâkın evrensel olduğunu söylerken; ikinci grup ahlâkın evrensel olmayıp zaman, mekân ve kişiye göre değişkenlik gösterebileceğini düşünürler. Birazdan da göreceğimiz üzere Kant, birinci grup gibi ahlâkın evrensel olduğunu düşünür.

Kant ahlâkın/etiğin ereği olarak mutluluğu ele almanın yanlış olduğunu ve herkesin üzerinde uzlaştığı bir mutluluğun var olmadığını söyler. O, ahlâkın doğada bulunmadığını; sadece düşünen, dileyen ve özgürce kararlar alabilen insanlarda var olabileceğini düşünür. İnsanın doğadan etkilendiği gerçeğini göz ardı etmeyen Kant, insanı iki yönüyle ele alır. Doğada yaşayan ve doğanın yasalarına bağlı, bağımlı olarak insan ve aklıyla tercih yapabilen, belli bir özerkliğe sahip olan akıl sahibi insan. Kant ahlâkın insanın akılsal yönüyle alakalı olduğunu yani insanın iradesine bağlı bir yasa olduğunu düşünür. Doğada her şeyin zorunlu olarak bir nedenselliğe bağlı olduğunu fakat ahlâkî konuda böyle zorunlu bir '*var olma*'dan ziyade insanın isteğine bağlı bir '*var olması gereken*' olarak görür. Yani doğada var olanlar zorunlu iken ahlâkî alanda olanlar ise gerekli olanlardır. Kant ahlâk yasasını bu temel üzerine kurar. Kendi özgür irademizle kurduğumuz ve ona kendi isteğimizle bağlı olduğumuz, bizi belirlemesine izin verdiğimiz ve bizim dışımızdaki herkes için geçerli olabilecek bir yasa. Bu yasa doğadaki gibi zorunlu olmayıp, tamamen bize bağlı olan ve bizi kendisine bağlayan bir '*ödev*'dir. Çünkü Kant'a göre ahlâk sadece insanda var olabilir ve tamamen insanın içinden çıkmalıdır. İnsanın içinden çıktıktan sonra kendimize oluşturduğumuz bu yasa, bizim için bir ödev haline gelir. Başkasından aldığımız bir görev değil tamamen kendimizin ilkelerini oluşturduğu bir ödevdir. Buradan da anlaşılıyor ki, Kant'ın ahlâk yasası için düşündüğü erek mutluluk değil, doğru eylemdir. Ve bu doğru eylem sadece kendisini bağlayan bir ödev olmayıp tüm insanlar için geçerli bir gerekliliktir. Evet insanın dilemesine bağlı, tamamen özgürce kurulan bu ahlâk yasası evrensel olmaktan çok insandan insana değişiklik gösteren, tamamen rölativist bir yasa olarak görülebilir. Fakat yukarıda da söylediğimiz gibi, Kant ahlâk yasasının evrensel olduğunu düşünen filozoflar gibi düşünüyordu. Ve Kant, doğru eylemler üzerinden kurduğu ödev ahlâkının tüm insanlar için geçerli olduğunu şu sözleriyle açık bir şekilde söylemiştir: "Öyle eyle ki eyleminin dayandığı ilke, aynı zamanda öbür insanların eylemleri için de bir ilke ve yasa olabilsin." Bu yasa her ne kadar insanın özgür

isteğine bağılı olsa da, daha sonra tüm insanların uyması gerektiğı doğru eylemlerin üzerine inşa edilen bir ödev haline gelir.⁴⁹ Kısaca Kant'ın ahlâk yasasını özetlediğimize göre Babanzade'nin Kant ahlâkına getirdiğı eleştiriye geçebiliriz.

Babanzade, İslam ahlâkını anlatırken ahlâkın kaynağının vahiy olduğunu söyler ve bu cümleyi “ahlâkî görevlerin kaynağı vahiydir” şeklinde bir bölüme başlık olarak koyar ve bu bölümde Kant'a eleştirisini yapar. Babanzade ahlâkî görevlerin kaynağının vahiy olduğunu söylemekle ahlâkî konuda aklı saf dışı bırakmadığını ifade eder. Bizi yaratan Allah'ın bizim için verdiği emir ve yasakları aklın da kabul ettiğini ve bizi mutluluğa götürenin bu emir ve yasaklar olduğunu söyler. (Buradan Babanzade'ye göre ahlâk'ın ereğinin mutluluk olduğunu söyleyebiliriz) Yani Allah'ın bizim yapmamızı istediğı ve emrettiğı şeylerin aklın da kabul ettiğı doğrular olduğunu ve bize yasakladığı nehyleri ise aklın da yanlış bulduğunu düşünür.

Babanzade bu meyanda Kant'ın “öyle hareket et ki, iradenin tabi olduğu evrensel kural, yani itaat ettiğın kanun, evrensel bir kanun şeklinde olsun.” cümlesini olduğu gibi aktarır ve bunun kabul edilmeyecek bir tarafının olmadığını ve İslam dininin istediğı ve bizim de (Müslümanların) tabi olduğumuz ahlâkî ilkelerinin sınırları içinde bulunduğunu söyler. Peki Babanzade bunu söylüyorsa Kant'ın ahlâk yasasını niçin eleştirir?

Babanzade'ye göre Kant'ın bu düşüncesinde yanlışlık yoktur fakat eksiklik vardır ve o da “niyet”tir. Kant'ın bu düşüncesiyle niyeti es geçtiğini, niyeti yok saydığını ve sadece eyleme önem verdiğini söyler. Oysa İslam'a göre niyet eylemden daha önemlidir ve o niyetlerimizden de sorumlu olduğumuzu söyler. Buna “nefsinizde olanı açığa da vursanız, kendinize de saklasanız, Allah Teâlâ sizden hesabını soracaktır”(Bakara suresi, 284) ve “şüphesiz kulak, göz ve kalb, bunların hepsinden dolayı sual sorulacaktır”(İsra suresi, 36) ayetlerini ve “Mü'min'in niyeti eyleminden hayırlıdır” hadisini (ve buna benzer 3 hadisi) kanıt olarak gösterir. Bu ayet ve hadislere baktığımızda, Babanzade'nin Kant'ın sadece görünen dış duyularımızla yaptığımız eylemlere verdiği önemi kalbin içinden geçen niyete vermediğini, ihmal ettiğini ve hatta yok saydığını, bunun için Kant'ın ahlâk yasasının eksik olduğunu göstermek ister bize ve bu yönüyle onu eleştirir. Yani Babanzade'ye göre Kant'ın ahlâk yasası İslam'a göre doğru olmakla birlikte eksiktir ve eylemden

⁴⁹ Kant'ın ödev etiğı için bakınız. Özlem, Kant, ss. 23-33.

önce niyet gelir. O, İslam ahlâkına baktığımızda niyetlerin eylemlerden daha önemli ve öncel olduğunu söyler. Babanzade Kant'ın yukarıda alıntılandığı cümlesini “her neyi ki halk tarafından sana yapılmasını istersen onu yap. Her neyi ki, halk tarafından sana yapılmasını istemezsen, onunla halkı rahatsız etme” hadisi şerif arasında benzerlik olduğunu söyler. Bu hadisinde (tabi Kant'ın ahlâk yasası da) İslam'ın evrensel ahlâkî dini kuralın bir fer'idir der.⁵⁰ Kısacası Babanzade de Kant gibi ahlâkî kuralların evrensel olduğunu düşünür. Peki Babanzade'nin bu eleştirisinde haklı olduğu söylenebilir mi?

Kant'ın ahlâk yasasını yukarıda kısaca açmaya çalışmıştık. Tekrardan Kant'ın ahlâk yasasına bakarsak üç özelliğin bariz bir şekilde ön plana çıktığını görebiliriz. Tamamen insanın içinden gelen ve insanın aklı ile oluşturduğu bu ahlâk yasası; ı) iyi istenç ıı)koşulsuz buyruk ve ııı) özgürlük⁵¹ ile temellendirilmiştir. Kant'ın ahlâk yasasını insanın aklı ve insanın istemesine/niyetine göre oluşturması onun genel felsefesi ile de bir bütünlük arz eder. Kant, *Salt Aklın Eleştirisi* başlıklı kitabında salt kelimesini bir yönüyle tanrısalıktan arındırılmış akıl olarak, bir yönüyle de duyusalıktan arındırılmış akıl olarak tanımlamıştır.⁵² *Pratik Aklın Eleştirisi* adlı eserinde de kurduğu ahlâk yasasını Tanrı'ya veya başka dıştan bir varlığa değil yine insanın aklını temele alarak kurar.⁵³ Kant'ın insanın kendi özgür iradesi ile belirlediği ve iyi istence bağlı olan ahlâk yasasında niyetin var olmadığını söyleyip eleştirmek çok da haklı bir eleştiri olmasa gerek.

Babanzade'nin **İslam Ahlâkının Esasları** eserini yayına hazırlayan Recep Kılıç da Babanzade'nin bu eleştirisinin pek doğru olmadığını dile getirir:

Ancak Kant'ın ahlâk teorisinin bütünlüğü açısından bakılırsa, bu tespitle haksızlık yapılmış olur. Çünkü “niyet”(will; isteme), Kant'ın ahlâk sistemi'nde anahtar terimlerden birisidir ve kayıtsız şartsız iyi diye nitelendirilecek tek ilke durumundadır.⁵⁴

Babanzade'nin kendi yorumladığı İslam ahlâkına göre Kant'ı eleştirebileceği bir nokta olabilir; o da, Babanzade ahlâk ve din arasında sıkı bir ilişki kurup hatta ikisini aynileştirirken; Kant ahlâk yasasında din veya Tanrıya yer vermemekte, ahlâk

⁵⁰ Naim, İAE, ss. 65-70.

⁵¹ Özlem, Kant, s.102.

⁵² Özlem, Kant, s.100.

⁵³ Özlem, Kant, s.102.

⁵⁴ Recep Kılıç'ın Babanzade'nin kitabının başında yazdığı yazıdan alınmıştır. Naim, İAE, s. XXXVII.

yasasını insanın aklı ile temellendirerek kurmaktadır. Ve hatta Kant’a göre insanın kendi dışında doğaüstü bir varlıktan yardım talep etmesi bir ahlâk suçudur.⁵⁵ Babanzade’nin ahlâk konusunda kendisine taban tabana zıt olan Kant’ın bu görüşünü(ahlâk için dinin/Tanrı’nın gerekmediği) eleştirmeyip, Kant’ı kendi ahlâk yasasında niyete önem vermediği için eleştirmesi (bize göre haksız bir eleştiri) dikkate değer bir konu olarak görülebilir.

3.3. İSLAMÎ AHLÂK BAKIMINDAN RASYONEL AHLÂKIN DURUMU

Babanzade Ahmet Naim Efendi İslam ahlâkını anlatırken İslam ahlâkı ile Rasyonel ahlâkın karşılaştırmasını yapar. Bu karşılaştırmayı yaparken yine ayet ve hadislerden epeyce yararlanır ve buna ek olarak tasavvuf ehlinden olan birkaç kişinin sözlerinden de yararlanır. Temel savunusu ise şudur:

Rasyonalistlerce “vazife için vazifenin yerine getirilmesi ilkesi”nden anlaşılan ahlâkî ve ameli anlam ne ise, Müslümanlarca da “bir vazifeyi Allah’ın emri olduğu için yerine getirmek”deki anlam, yaklaşık olarak odur.⁵⁶

Babanzade’ye göre rasyonel ahlâk ile İslam ahlâkı birbiri ile barışabilir. Buradaki amacı defalarca tekrarladığımız gibi Lahey’de bir konferansta tebliğ olarak sunacak olması ve felsefi kimliği ile bu iki ahlâk arasında benzer noktalar bulması olarak düşünülebilir. Bu düşünce Babanzade’de çok önemlidir. Hatta bu konuya kitabında “Ahlâkî Rasyonalizm, İslam Dini ile Barışabilir” başlığında müstakil bir bölüm ayırır.

Babanzade’ye göre eylemlerimizin amacı Allah’ın rızasını kazanmaktır ve ilim adamı olsun veya halktan olsun, bunu bilmeyecek hiçbir Müslüman yoktur. Babanzade bu konuda ilim ve tasavvuf ehlinden; Suheyb-i Rumi’nin cehennem azabından kurtulacağına emin olsa bile Allah’a isyan etmeyip itaat etmesi, İmam-ı Şafii’nin tartışmalarda hasmını yenmekten çok hakikatin ortaya çıkmasını istemesi; Sühreverdi’nin “Ya Rab! Cesedimi cehenneme at ve o kadar büyüt ki, kullarından kimseye orada yer kalmasın” demesi; Serri Sakati’nin Bağdat’ta bir yangında diğer dükkânların yanıp kendi dükkânının yanmaması üzerine “Elhamdülillah” demesi ve

⁵⁵ Özlem, Kant, s.36.

⁵⁶ Naim, İAE, s.71.

diğer dükkân sahiplerinin zararını düşünmeyip sadece kendi iyiliğini düşündüğü için 30 yıldır pişmanlık duyması; Rabia-i Adeviyye'nin ne cenneti sevdiği ne de cehennemden korktuğu için sadece Allah'a muhabbetinden dolayı ibadet etmesi gibi örnekler verir. Babanzade'nin verdiği bu örnekler bize gösteriyor ki, Müslümanların içindeki ilim ve tasavvuf ehli dünyayı, cehennemi ve cenneti hesaba katmadan sadece Allah rızası için ibadet edip ona göre hareket ediyorlar. Babanzade bu konu hakkında da ayet ve hadislerden örnekler verir. “Cenab-ı Allah, eylemin yalnız halis olanını ve yüce Allah'ın rızası gözetilerek yapılanını kabul eder” hadisi şerifini de bu görüşünü desteklemek için kullanır. Müslümanların yaptıkları salih amellerin gizliliğine önem vermeleri de gösteriş için değil sadece Allah rızası için yaptıklarını gösterir. Ve bu konu ile ilgili “eğer sadakaları açıklarsanız ne iyi! Eğer gizleyip de fakirlere verirsiniz sizin için daha hayırlıdır” (Bakara suresi, 271.) ayeti, “iyiliğin tamam olması, açıktaki eylemini gizlide yapmana bağlıdır” hadisi de Babanzade'ye göre Müslümanlar için yol gösterici mahiyettedir.

Babanzade'nin yukarıdaki örnekleri halkın içinden değil de daha çok tasavvuf ehlinen vermesi onun Müslümanların büyük çoğunluğunun cennet sevgisi ve cehennem korkusu ile hareket ettikleri gerçeğini görmezden geldiği anlamına gelmez ve zaten bu konuyu da ele alır. Babanzade'ye göre İslam ahlâkı iki derecelidir. Birinci derece de olanlar örneklerini de verdiği Suheyb-i Rumi, İmam-ı Şafii, Sühreverdi, Serri Sakati, Rabia-i Adeviyye (ve örnek verdiği diğerleri); ikinci derecede olanlar ise halkın çoğunluğudur. Her ne kadar halk Allah rızası için yapma fikrini bilse de onları harekete geçiren cennetteki ödüller ve cehennem azabı korkusudur yani diğer bir deyişle menfaattir. Bu iki dereceli ahlâk anlayışı İslam'ın geniş halk kitlelerine ulaşmasında da önemli bir rol oynamıştır. Çünkü Babanzade'ye göre insanlar başta maddi ceza ve ödüllere önem verir. İslam bu gerçeği göz önünde bulundurarak ahlâkî seviye olarak sadece Allah rızasını istese de, bu seviyeye yükselmeyen insanları bu yolla Allah'ın rızasına yaklaştırmaya çalışmıştır. Bununla Rasyonalistlerin vazife için vazife ilkesinin teorik olarak doğru olsa da pratik anlamda insanlara İslam kadar hitap etmediğini düşünür Babanzade. Her konuda olduğu gibi bu konuda da düşüncelerini ayet ve hadis ile temellendirmeye çalışır. “Dünya ahiret ehline, ahiret dünya ehline; dünya ile ahiretin her ikisi de, Allah ehline haramdır” hadisinden yola çıkarak dünya ehlinin ahlâkî anlamda bir şey ifade

etmediğini, ahiret ve Allah ehlinin ise ahlâkî anlamda kıymeti olduğunu ve “Allah ehli”nin ahlâkî anlamda “ahiret ehli”nden daha üstün olduğunu söylemiştir. “Haberiniz olsun! Allah dostları için hiçbir korku yoktur. Hüzün de nedir bilmezler” ayetini de bu konu bağlamında zikreder ve ona göre Kur’an-ı Kerim’de kıyamet gününe “teğabun günü” yani aldanış günü denmesinin sebebi de dünya ehlinin ahiret ehline göre, ahiret ehlinin de Allah ehline göre ahlâkî konuda aldanmalarından dolaydır. Yani herkes kendi mertebesine göre daha yüksek bir seviyenin var olduğunu bilecek ve aldandıklarını göreceklerdir. Babanzade’ye göre ahiret ehlinin cennet ödülü ve cehennem azabı korkusu ile hareket etmeleri yani menfaat ile hareket etmeleri bazı felsefî akımların savunduğu menfaat fikri ile ilişkili değildir aslında. Babanzade’nin deyimiyle rasyonalistler başkasına zarar vermeden dünyada elde edilen menfaatin “vazife için vazife” ilkesi ile çelişmediğini düşünür. Bu şekilde düşünen rasyonalistlerin cennet ödülü veya cehennem azabı korkusuyla iyilik yapıp menfaatini ahirette bekleyen “ahiret ehli”nden olan Müslümanların davranışlarını da eleştirmeleri beklenemez.

Babanzade’ye göre ahlâkî görevler de iki derecelidir. Bu sınıflandırma iki aşamalı olan ahlâkî seviye ile yakından ilişkilidir. “Ahiret ehli”ahlâkî seviyede “Allah ehli”nden aşağı olduğu gibi ahlâkî görevlerde de daha aşağıdadır. Yani “Allah ehli”nin ahlâkî görevi “ahiret ehli”ne göre daha zordur. Ahlâkî görevlerin iki dereceli olma fikrinin Rasyonalistlerin “kesin vazifeler” ve “geniş vazifeler” ile benzerlik taşıdığını söyler.

Vazifelerin en aşağı derecesi başkalarına karşı “adalet”, insanın kendisine karşı “ruhsat”tır. Daha yüksek derecesi ise, başkalarına karşı ihsan, insanın kendisine karşı “azimet”tir. Bu son devir filozofların vazifeleri “kesin vazifeler(devoirs stricts)” ile “geniş vazifeler”(devoirs larges)” diye sınıflandırmalarına çok benzer.⁵⁷

Babanzade, adalet ve ruhsat ehli(ahiret ehli) ile ihsan ve azimet ehli(Allah ehli) ile ilgili ayet ve hadislerden yola çıkarak savunduğu görüşün temelsiz olmadığını ve İslam’ın temel kaynaklarında var olduğunu göstermek ister. Ahiret ehli ile ilgili “Ey akıl sahipleri! Sizin için kısıta hayat vardır. Bununla beraber umulur ki Allah’dan gerektiği şekilde korkarsınız” (Bakara suresi, 179) ayetini zikreder fakat ahiret ehli ile ilgili bu konuda herhangi bir hadis yazmamıştır. Hemen hemen her

⁵⁷ Naim, İAE, s.93.

konuda ayetlerle birlikte birçok hadisi de zikreden Babanzade'nin bu konuda hadis yazmaması dikkatimizi çekti. Sebebinin bilmemekle birlikte çekinceyle konuşacak olursak bu konu ile ilgili herhangi bir hadis bulamamış olabilir veyahut unutmuş olma ihtimali de göz önünde bulundurulabilir.

Allah ehli ile ilgili ise “eğer affederseniz, takvaya daha uygun bir iş yapmış olursunuz” (Bakara suresi, 237) ; “affa sarıl, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir” (Araf suresi, 199) bu konu ile ilgili “affetmek, yapılmağa en çok layık olan şeydir”; “her kim, kendisinden kardeşi bir özür diler de, özrünü kabul etmezse, haksız vergi koyan kimse kadar üzerine günah almış olur” hadisleri zikreder. Fakat yukarıda da dediğimiz gibi Babanzade'ye göre İslam dini, cennet ödülü ve cehennem azabı korkusundan yani menfaatleri karşılığı inanan halkın çoğunluğunu oluşturan ahiret ehlini ahlâkî olarak Allah ehline yaklaştırmak ister. Ahiret ehli ile ilgili ayetlerin sonu genellikle “umulur ki Allah'tan gerektiği şekilde korkarsınız” şeklinde biter ve bu da ahiret ehlini Allah ehline yaklaştırmayı hedeflediğini gösterir.

Babanzade'nin iki ahlâk karşısında karşılaştırma yaparken değindiği bir başka konuda İslam ahlâkının bencilliğe (egoisme) karşı olduğunu, diğergamlığı (altruisme) tüm insanlar arasında yaygınlaştırmaya çalıştığını “düşmanların en zararlısı iki yakan arasındaki nefstir” hadisinden yola çıkarak açıklar. Fakat bu karşılaştırmayı yaparken bir yönüyle konu dışı gibi görünse de İncil'in “biri sağ yanağına tokat atarsa sol yanağını da çevir” emrini eleştirir ve bunun İslam ahlâkında bulunan diğergamlık ile bir ilgisinin olmadığını ve zaten Hristiyanların da pratik hayatlarında tarih boyunca hiç uygulamadıklarını ekler.⁵⁸

Değerlendirme

Çalışmamızın bu bölümü için kısa bir değerlendirme yapacak olursak, Babanzade Ahmet Naim Efendi ahlâk anlayışının temeline vahyi koymasına kadar akıllı da ön planda tutar. Vahiy ve akıl arasında sıkı bir bağlantı kurar. Vahyin akıllı insanlar için nazil olduğunu, Kur'an-ı Kerim'in de aklın üzerinde çok durduğunu ve akıl ile ilgili 763'e yakın ayetin var olduğunu dile getirir.

Babanzade İslam ahlâkını kader, hürriyet, sorumluluk, asli günah(vb.) üzerinden anlatarak ve Müslümanların tarih boyu Kelam'da yaptıkları *küllî irade* ve *cüzi irade* anlayışından hareket ederek Avrupalıların Müslümanlara fatalist gözüyle

⁵⁸ Naim, İAE, ss. 71-101.

bakmalarını eleştirir. O,Müslümanların fatalizme meyletmediğini dile getirerek özgürlüğün ve aklı kullanmanın hem ahlâkî bir zorunluluk hem de İslam'ın bir emri olduğunu söyler. Akla, özgürlüğe önem veren ve bunu dine inanmak için zorunlu gören bir dinin inananlarına fatalist gözüyle bakmanın yanlış olduğunu gözler önüne sermeye çalışır.

İslam ahlâkını açıklarken ayet ve hadislerden çokça yararlanması, her ne kadar doğal karşılansa da, yer yer yorumlardan kaçındığını ve ayet ile hadislerin mealleriyle yetinerek veya çok kısa açıklayarak geçtiğini görebiliyoruz. Bunun sebebi ayet ve hadisleri o konuda yeterince açık, anlaşılır ve konuyu yeterince açıklayıcı görmüş olması olabilir. Ama bazı yerlerde felsefi kimliğini konuşturup ayet ve hadisleri yorumladığını söylemezsek haksızlık etmiş oluruz. Fakat dikkatimizi çeken nokta ayet ve hadisleri daha çok Kant eleştirisini ve Rasyonalist ahlâk ile İslam ahlâkını karşılaştırdığı bölümlerde yorumladığını görüyoruz. Özellikle Rasyonalist ahlâk ile İslam ahlâkını karşılaştırırken iki dereceli ahlâk sistemi ve bununla yakından ilişkili olan ikili görevler sistemini oluştururken ve filozofların “kesin vazifeler” ve “geniş vazifeler”ine benzetirken yorumlamalarını daha da derinleştirir. Çünkü ayet ve hadislerden ilk bakışta öyle bir sistem ve dereceli görevler sonucunu çıkartmak pek mümkün gözükmemektedir. Fakat ayet ve hadisleri açıklayarak ve kendi ikili sistemine göre yorumladığında ayet ve hadislerden öyle bir sonucun çıktığını ve çıkabileceğini bize göstermiştir.

Babanzade ahlâk konusunda dinin felsefeden daha çok başarılı olduğunu düşünür. O,Avrupalıların haksız bir şekilde Müslümanları fatalist olarak görmelerine karşı, Müslümanların akıl, özgürlük ve sorumluluk çerçevesinde ahlâkî sistemleştirdiğini söyleyerek cevap verir. Kant'ın ahlâk yasasını niyet üzerinden eleştirse de,bir yönüyle de İslam ahlâkî ile ortak yönünü dile getirir. Rasyonalist ahlâk ile İslam ahlâkının birçok yönüyle benzerlikler taşıdığını ve barışabileceğini savunur.

Babanzade'nin bu düşünceleri onun İslamcı kimliği ile yakından ilgilidir. Çünkü bu görüşleri ile bir yönüyle Avrupalıların gözündeki yanlış İslam algısına cevap vermekte, bir yönüyle de orada ortaya çıkan modern ahlâk felsefeleri ve İslam ahlâkî arasında benzerlikler kurmaktadır. Başka bir deyişle Babanzade'nin İslam dininin akla önem vermesini ve modern ahlâk felsefeleri ile benzerlikler taşımasını

dile getirmesindeki amacın İslam'ın her zamanda olduğu gibi modern zamanda da yaşanılabilirliğini 'kanıtlamak' için olduğunu söyleyebiliriz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BABANZADE’NİN İSLAMCILIĞI VE MİLLİYETÇİLİK MESELESİ

Biz bu Bölümde genel anlamda İslamcılığı ve çalışmamızın öznesi olan Babanzade’nin İslamcılık anlayışını *anlamaya* ve *yorumlamaya* çabalayacağız. Bunu yaparken Babanzade’nin “milliyetçilik” meselesine bakışını açıklamaya da çalışacağız.

Babanzade’nin milliyetçilik meselesine bakışını bu Bölümde ele almamızın sebebi, onun bu görüşlerini serdederken aynı zamanda kendi düşünce dünyasını oluşturan İslamcılık düşüncesini de nasıl ortaya koyduğunu anlamış olmaktır. Çünkü ona göre İslam ve milliyetçilik birbirine zıttır ve ikisini aynı anda savunmak yanlıştır. Diğer bir deyişle o, milliyetçilik meselesini İslamcı bir bakış açısıyla ele alır ve milliyetçiliğin içinde yaşadığı Müslüman toplumu parçalayacağını düşünür. Ayrıca önceki bölümlerde Babanzade’nin İslamcılık düşüncesini anlamak için işlediğimiz diğer düşüncelerini de burada İslamcılık düşüncesi altında terkiib etmeye çalışacağız.

4.1. İSLAMCILIK VE BABANZADE’NİN İSLAMCILIK ANLAYIŞI

4.1.1. İslamcılık

Her düşünce genel itibariyle toplumun soru ve sorunlarına cevap verebilmek için doğar. İnsan düşmeden düşünmez derler. Düşüncelere baktığımızda toplumsal krizlerin yaşandığı toplumlarda ortaya çıkarlar. Çünkü kriz toplumun bütünlüğüne zarar vermekte ve toplumun bütünlüğünü tekrardan sağlamak için yeni fikirlere ihtiyaç duyulmaktadır. Toplum düştüğü yerden yeniden ayağa kalkmak için yeni cevaplar bulmanın peşine düşer.

İslamcılık düşüncesi de Müslüman toplumların soru ve sorunlarına cevap verebilmek için doğmuştur. Müslüman toplumların Batı medeniyetine karşı birçok yönüyle geride kalması Müslüman aydınlarını harekete geçirmiştir. Müslüman toplumlar düşmüştür ve artık düştüğü yerden kalkmak ve çözümler üretmek için düşünmek zorunlu hale gelmiştir. İslamcılığın tanımını verecek olursak;

İslamcılık, XIX-XX. yüzyılda, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) "yeniden" hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metodla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zâlim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak; medenîleştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününi ihtiva eden bir hareket olarak ifade edilebilir.

İslamcılık için İslam dünyasında "tecdit, ıslah, ittihad-ı İslam (çoklukla panİslamizm karşılığı kullanılır), ihya..." (Batıda "panİslamizm), özellikle yeni araştırmalarda "modern İslam(iyet), çağdaş İslam düşüncesi, İslam'da reformist düşünce..." gibi kelime ve terkipler kullanılmaktadır.

Bu hareket Mısır'da Cemaleddin Efganî (Aslen İranlıdır, 1839-1897), sadık talebesi Muhammed Abduh (1845-1905), Hindistan'da Seyyid Ahmed Han (1817-1898), Seyyid Emir Ali (1849-1928), Türkiye'de *Sirat-ı müstakim- Sebilürreşad, Beyanu'l-hak, İslam Mecmuası, Volkan* gibi dergilerde kümelenen kişilerin öncülüğünde ortaya çıktı ve gelişti.⁵⁹

İslamcılığın tanımına baktığımızda bu düşüncenin ortaya çıkış sebebinin iki yönlü olduğunu söyleyebiliriz. Aslında iki ana gerekçe de birbiriyle ilişkilidir. Birincisi, Müslüman toplumların Batılı devletlerin sömürgesi haline gelmesi; ikincisi, ise Müslüman toplumların her yönüyle Batılı toplumlarda geri kaldığı düşüncesidir. Diğer bir ifade ile, Batılı devletler ilerlerken İslam dünyası geride kalmıştır ve bu da İslam dünyasının Batılı devletlerin sömürgesi haline gelmesine sebep olmuştur. İslamcılık düşüncesi, İslam dünyasının içine düştüğü bu duruma bir karşı çıkışı savunur ve bu minvalde çözüm teklifleri sunmaya çalışır.

İslamcılara göre içine düşülen bu durumun belli başlı nedenleri vardır. Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte Batılı devletler teknik yönden ilerlemeler kaydetmiştir. Buna bağlı olarak İslam dünyası Batılı devletlere karşı askeri alanda mağlubiyetler yaşamıştır. Batılı devletler oryantalizm ve misyonerlik faaliyetleriyle fikrî ve dinî anlamda İslam dünyasında sorgulamalara sebep olmuştur. İslam dünyasında özgürlükler kısıtlanmış ve yöneticiler halkı istibdat ile yönetmiştir. İslamcılar, İslam dünyasının geride kalmasına sebep olan bu durumdan ancak Batı'nın tekniğini ve İslam'ın ahlâkını birleştirebilirlerse kurtuluşun olabileceğini

⁵⁹ Kara, İslamcılık, s.17.

düşündüler.⁶⁰ Bununla beraber İslamcıların İslam dünyasında siyasi ve fikri alanda oluşan sorunlara getirmek istedikleri bazı çözümler vardı.

İslamcılar siyasi olarak “*ittihad-ı İslam*” (İslam birliği) fikrini savunuyorlardı. Bu düşünceyi ilk ortaya atan ve İslamcılığın da kurucu babası sayılan Cemaleddin Efganîdir. Fakat bu fikri savunduğu dönemde İslam dünyası Batılı devletlerin sömürgesi haline gelmiş ve dağılma sürecine girmişti. Bu dağılmayı toparlamak ve tekrardan ayağa kalkmak için Müslümanların siyasi olarak birlikte hareket etmeleri gerekiyordu. Yakın dönem için bunun gerçekleşmeyeceğini gören Efganî, Müslüman milletlerin bulundukları bölgede milliyetçi ayaklanmalar yaparak kendi bölgelerini kurtarmalarını salık veriyordu. Başka bir deyişle, İslam birliğine ön ayak olmak için Müslüman milletlerin milliyetçi ruhla Batılı sömürgelerden kurtulması gerekiyordu. Daha sonra özgürlüğünü kazanan bu Müslüman milletler tek çatı altında toplanabileceklerdi. Efganî'nin bu görüşünü o dönemde birçok İslamcı aydın desteklemiştir.⁶¹ İslamcıların siyasi fikirlerinin yanında ilmî ve fikrî çözümleri de vardı.

İslamcılar, genel itibariyle din konusunda asli kaynaklara dönüş yapmayı savunuyorlardı. Geleneğin oluşturduğu karmaşadan kurtulmanın ve doğru dini görüşlere varmanın yolu bu idi. Onlar İslam'da akıl-nakil, din-ilim, din-devlet çatışması olmadığını, hem Batılılara hem de Müslümanlara ispat etmek için Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'e dönüşün gerekliliğini dile getiriyorlardı. Bunun yanında modern bilimin tabiat kanununu da Kur'an'ın ayetlerinden bulmaya çalışıyorlardı. İslamcılar, Müslümanları saf bir inanca sahip kılarak, eğitim ve öğretim sistemini ıslah ederek, taklid ve cehaletle mücadele ederek, felsefeden yararlanıp İslam'ı yeni bir dille anlatarak, tasavvufu ıslah ederek, İslam'a uygun ahlâkı yaygınlaştırarak ve cihadın gerçek anlamını ortaya koyarak ilmî olarak kurtuluşun mümkün olduğunu düşünüyorlardı.⁶² İslam dünyasındaki İslamcılık akımının genel özelliklerini anlattığımız bu kısımda sınırlarımızı biraz daha küçülterek Osmanlı Devleti'ndeki İslamcılık cereyanını anlatabiliriz.

Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine girdiği dönemde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Milliyetçilik düşünceleri ‘kurtuluş reçetesi’ ve çözüm önerileri olarak

⁶⁰ Kara, İslamcılık, ss. 20-24.

⁶¹ Kara, İslamcılık, ss. 38-52.

⁶² Kara, İslamcılık, ss. 53-61.

ortaya çıkmıştır. İslamcılık, Osmanlıcılık düşüncesinin devamı ve Milliyetçilik akımının öncesi olarak Osmanlı Devletinde siyasi olarak kullanılmıştır. Her ne kadar siyasi olarak II. Abdülhamid döneminde ortaya çıksa da, fikrî olarak II. Meşrutiyet sonrasında *Sırat-ı Müstakim* dergisinin yayın hayatına girmesiyle başlamıştır. *Sebilürreşad*, *Beyanu'l-hak*, *İslam Mecmuası*, *Volkan* gibi dergilerde İslamcılık düşüncesinin Osmanlı'daki fikri alt yapılarını oluşturmuşlardır. Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi(1865-1914), Şeyhülislam Musa Kazım(1858-1920), Said Hâlim Paşa(1863-1921), Seyyid Bey (1873-1925), Babanzade Ahmed Naim(1872-1934), Mehmet Akif Ersoy(1873-1936), Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır(1878-1942)... vb. İslamcı aydınlar Osmanlı Devleti'nin son dönemi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş döneminde yaşamış ve İslamcılık düşüncesinin Türkiye'deki ilk temsilcileri olmuşlardır.⁶³ Genel anlamda İslamcılığı ve Osmanlı'daki serüvenini anlamaya çalışmamızın sebebi çalışmamızın konusu olan Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin İslamcılık düşüncesini anlamak içindir. Çünkü genel anlamda İslamcılığı anlamaz isek Babanzade'nin İslamcılık anlayışını anlamamız mümkün değildir.

4.1.2 Babanzade'nin İslamcılık Anlayışı

Babanzade Ahmet Naim Efendi, bir taraftan Darülfünun'da felsefe dersleri verirken bir taraftan da düşünce dünyasını yansıtan *Sırat-ıMustakim* ve *Sebilürreşad* dergilerinde yazıları yayınlanmıştır. Bu iki dergi o dönemin İslamcı aydınlarının toplandığı ve İslamcılık düşüncesini yaydıkları dergilerdir. Babanzade de bu İslamcı aydın grubunun içinde yer alan yazarlardan biridir.

Babanzade yazdığı bu yazılarda birçok konuyu ele almıştır. Bu konuları belli bir düzen içinde ele almaktan çok, o dönemde ortaya çıkmış tartışmalara katılmış ve kendi penceresinden çözümlemeler yapmıştır. Onun İslamcılık anlayışı daha çok bu yazılarında göze çarpar. Biz de dergilerde yazdığı bu yazılarından onun İslamcılık anlayışını anlamaya ve yorumlamaya çalışacağız.

İslamcılık denince akla ilk gelen konuların başında *siyaset* gelir. İslam dininin devlet yönetimine nasıl baktığı İslamcılar için en başta gelen konulardandır.

⁶³ Kara, İslamcılık, ss. 27-30

Babanzade de bir İslamcı olarak bu konudaki fikirlerini farklı yazılarında dile getirmiştir. Ona göre İslam'ın savunduğu yönetim şekli “teokrasi”dir. Fakat bu teokrasinin Avrupa'daki gibi anlaşılmaması gerekir.⁶⁴ Babanzade'ye göre Avrupalıların teokrasiden demokrasiye geçişinde toplumsal olayların rolü büyüktür. Kilisenin sorgulanamaz otoritesi gibi bir otorite İslam'da yoktur. İslam'da herkesin otoritesi sorgulanır. Bu konuda yönetici, halk, âlim arasında hiçbir fark yoktur. Hatta peygamberler dahi Allah karşısında hesap vermek zorundadır. İslam dini hayata bir bütün olarak bakar. Ahlâk, ibadet ve muamelatta söz sahibi olduğu gibi siyasette de söz sahibidir. Babanzade'ye göre İslam'da “Allah'a ait olanı Allah'a, kaysere ait olanı kaysere ver” düşüncesine yer yoktur. Ona göre İslam'da din ve devlet işleri birbirinden ayrılamaz. İslam ruhban sınıfının yönetimini kabul etmediği gibi insanların oluşturduğu bir yönetimi de kabul etmez. Babanzade İslam dininde “Ulu'l-emr”e(halife) uymanın ve itaat etmenin farz olduğunu söyler.⁶⁵Fakat bu uyma ve itaat etmenin belli şartları vardır.

Babanzade Ulu'l –emre itaatin belli bir sınırının olduğunu altını çizer. Ulu'l–emre Allah'a ve Resulüne itaat ettikleri sürece itaat edilir. Ona göre “Ulu'l-emre itaat ediniz” demek, “her şeyde itaat ediniz” demek değildir. Ulu'l – emr Allah'ın ve Resül'ün yasakladığını serbest, serbest kıldığını da yasaklasa bu konuda Ulu'l –emre itaat edilmez.⁶⁶ Babanzade, Ulu'l-emre sorgusuz sualsiz itaat edilmeyeceğini şu soruyla belirtmektedir:

Tahrim-i helale, nesh-i sünnete varıncaya kadar arzularına itaat vacip olur dediğiniz ümera içinde ümmete nefes aldırma istemeyen müstebid, zâlim hükümdarlar da dahil mi?⁶⁷

Babanzade'nin halife (ulu'l- emir) olan II. Abdülhamit dönemi ile ilgili düşünceleri, Ulu'l–emre itaatte sorgusuz sualsiz davranmadığını gösterir bize. O, II.Abdülhamit döneminin istibdat dönemi olduğunu, gerçek dini hakikatleri anlatan vaizlerin istibdat yönetimi tarafından susturulduğunu söyler.⁶⁸ II. Meşrutiyetin ilanının sanki cennetten bir sahne gibi olduğunu şu cümleleriyle dile getirir:

⁶⁴M. Cüneyt Kaya ve İsmail Kara (ed.), **Babanzade Ahmet Naim Hayatı Eserleri Fikirleri**, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul,2018, (Babanzade) ss. 548-551.

⁶⁵ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, s.410.

⁶⁶ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, ss. 479-483.

⁶⁷ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, s.509.

⁶⁸ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, s.352.

Bir ay oluyor ki binayı mehib-i istibdad yıkıldı. Kanun-ı Esasi ilan edildi. Hürriyetin hatr u hayale gelmeyen enva'-ı tecelliyatı arz-ı didar-ı hürriyet etti. İstenildiği gibi söz söyleniyor. İstenildiği gibi yazı yazılıyor. İstenildiği gibi içtima ediliyor. Cemiyetler teşekkül etti. Kulüpler açıldı. İttihad ve terakki fikirleri ortaya sürüldü... Maziye bütün zulmetleriyle, kasvetleriyle, tahammül-fersa ızdırabatıyla unutturuyor. Hali, seyrine doyulmaz bir sahne-i behiştî gibi gösteriyor. Müstakbeli ümitlerle, nazenin hayallerle besliyor. Reh-güzar-ı hayat-ı ümmette güller, gülistanlar açılacağını; atılacak her hatvenin bir karargah-ı saadet, varılacak her merhalenin bir darü'l-eman-ı muvaffakiyet olacağını tebşir ediyor.⁶⁹

Babanzade devlet görevlisi olan zabıtalara tesettüre karışma meselesini de ele alır. Ona göre tesettür dini bir emir olmanın yanında, ikame edilmesinde Ulu'l emri ilgilendiren bir emirdir. Kanun-ı Esasi'de devletin dini İslam'dır ve İslam'ın tesettür emrini uygulamak da Ulu'l-emrin görevleri arasına girer. Babanzade bu konuda kadınların ve velilerinin zabıtalara iş bırakmayacak şekilde giyinmelerini ve devletinde polislerin yapılabilecek taşkınlıklara karşı tedbirli olması gerektiğini söyler.⁷⁰

Babanzade taaddüdi zevcat (çok evlilik) meselesinde Ulu'l -emrin bunu tek evliliğe indirebileceğini ve Müslümanların da bu emre uyması gerektiğini düşünenlere karşı çıkar. O, Ulu'l-emrin Kur'an'da çok evlilikle ilgili geçen ayeti ve bu konu ile ilgili hadisleri kaldıramayacağını, Ulu'l emre itaatin sınırsız olmadığını, Allah'a ve Resulüne itaat ettikleri sürece itaat edileceğini savunur. Babanzade çok evlilikle ilgili bu tartışmaları Avrupalıların gündeme getirdiğini ve Avrupalıların sözüne bakıp Şeriatın değiştirilemeyeceğini söyler. Bunun yanı sıra Babanzade, toplumumuzda çok evliliklerin fazla olmadığını ve Ulu'l-emrin Kur'an'ın ayetini neshederek bunu yasaklamasını gündeme getirmenin hiçbir şeye faydası olmadığını düşünür.⁷¹

Babanzade'nin siyaset hakkındaki görüşleri genel olarak ifade ettikten sonra onun *eğitim* ile ilgili fikirlerine geçebiliriz. O medresedeki eğitim sistemi, dini eğitim ve kadınların eğitimi hakkında görüşlerini birkaç farklı yazısında dile getirir.

Babanzade medreselerdeki eğitimin dil öğrenme konusunda başarı sağlamadığını ifade eder. Bu yönüyle medresedeki eğitim sisteminin ıslah edilmesi

⁶⁹ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, s. 343.

⁷⁰ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, ss.552-555.

⁷¹ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, ss.474-485.

gerektiğini düşünür. Ona göre İslam'ın dili olan Arapça'nın Türkler tarafından öğrenilememesinin sebeplerinden biri medresede okutulan kitapların Türk'e göre düzenlenmemesidir. Medreselerdeki Arapça öğretme usulü gözden geçirilmeli ve yeniden düzenlenmelidir. Babanzade medreselerde Arapça dil kurallarını çocuklara papağan gibi ezberletmekten vazgeçilmesi gerektiğini, Arapça'nın diyaloglar yoluyla daha çabuk öğrenilebileceğini ve medreselerde Avrupalıların dil öğrenmek için geliştirdiği modern yöntemler kullanılırsa bu konuda başarılı olunabileceğini savunur.⁷²

Babanzade yıllarca medrese eğitimi alan gençlerin Arapça'yı öğrenemediğini ve buna bağlı olarak dini eğitimde de geri kaldıklarını söyler. Ona göre dini eğitimde geri kalmalarının sebeplerinden biri de, dini kitapların Türkçe'ye çevrilmemesinden ötürüdür. Dini kitapların Türkçe'ye çevrilmesi öncelikli bir ihtiyaç haline gelmiştir. Babanzade'ye göre dini eğitimin yanında gençlerin Avrupa'da ortaya çıkan yeni felsefi fikirleri ve toplumsal olayları takip etmek için yabancı bir dil öğrenmeye rağbet etmeleri gerekir.⁷³ Babanzade'nin eğitim konusunda değindiği bir başka mesele de kadınların eğitimi meselesidir.

Bosna'da açılan bir kız mektebine karşı gelen bazı âlimlerin varlığından haberdar olan Babanzade "Tâlim-i İlim de mi Haram?" başlığı altında bir yazı yazar. "Hiç bilenler ile bilmeyenler bir olur mu?" (Zümer, 39.ayet) ve "İlim öğrenmek her Müslümana farzdır" hadisinden yola çıkarak ilmin kadın-erkek fark etmeksizin her Müslüman'a farz olduğunu dile getirmiştir. Babanzade Hz. Aişenin dini konuda birçok şeyi ümmete öğrettiği ve pek çok Müslüman kadının İslam tarihi boyunca hadiste, fıkıhta, şiirde ve tasavvufta üstatlık yaptığı bilinmesine rağmen bu âlimlerin kadınların eğitimine nasıl karşı çıktıklarını ve onları cehalete mahkûm etmeye çalışmalarını anlamakta zorluk çeker. Babanzade'ye göre konunun toplumsal yönü de önemlidir. Çünkü kadınlar çocukların ilk öğretmenleridir. Çocukları ilk terbiye eden, onlara dini bilgiler öğreten ilk kişiler kadınlardır. Bu yönüyle Babanzade'ye göre kadınların ilim öğrenmesi haram değil bilakis farzdır.⁷⁴ Babanzade'nin eğitim ile

⁷² Kaya ve İsmail Kara (ed.), Babanzade, ss. 338-342.

⁷³ Kaya ve İsmail Kara (ed.), Babanzade, ss. 308-309.

⁷⁴ Kaya ve İsmail Kara (ed.), Babanzade, ss. 403-406.

ilgili fikirlerini özetleyen ve toplumun eğitime bakışını tespiti bakımından şu cümlesi önemlidir: “*Bence en büyük illet bu halkın “kitapsızlığa” razı olmasıdır.*”⁷⁵

Babanzade’nin eğitim ile ilgili fikirleri yanında din ve ilim ilişkisi fikirleri de dikkate değer bir konudur. O, din ve ilimi⁷⁶ barıştırmaya çalışan âlimlerin niyetlerinin iyi olduğunu fakat içinde bazı sıkıntıları da barındırdığını ifade eder. Babanzade bu konuda şu cümleleriyle din ve seküler modern bilimi barıştırmaya çalışanlara önemli bir uyarıda bulunur.

Ancak şunu da açıkça itiraf edelim ki nusus-ı Kitab-ı Kerim’i bal mumu gibi şekl ü suretten ari, daha doğrusu her şekl ü sureti almaya müsait bir şey addedip her yeni çıkan nazariye ve faraziye kalıbına te’vil makinesiyle zorlaya zorlaya sokmaya çalışmak ve sonunda “Kur’an-ı Kerim’de bakınız bu da varmış!” diye müftehirane bir teheyyüce kendini kaptırmak hizmetten ziyade ehl-i dine zarardır. Kitabullah’ın azametini ızhar edeyim derken her rastgelenin efkar u mütalaatına tercüman addederek kadr u şanına hürmetsizlik etmektir.⁷⁷

Babanzade’nin din ve ilimi barıştırmak isteyenlere yaptığı bu eleştirinin günümüzde de din ve ilimi barıştırma gayreti olanlar için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. O iyi niyetle yapılan bu girişimin zararlı sonuçlara yol açabileceğini, bizatihi Kur’an-ı Kerim’in ayetlerine ters düşebileceğini ifade etmiştir. Bu konuda fizikteki Batlamyus, Kopernik ve Einstein’ın kuramlarını örnek verir. Kopernik Batlamyus’un, Einstein’da Kopernik’in fikirlerini çürütmüştür. Babanzade eğer bu kuramlara göre ayetleri açıklasaydık kuramların çürütülmesiyle beraber açıkladığımız ayetlerin de çürütülmüş gibi olacağına işaret etmiştir.⁷⁸

Babanzade bu konu ile ilgili ayetlerin nasıl anlaşılması gerektiği ve niçin indirildikleriyle ilgili de fikirlerini açıklamıştır.

Bir de karin-i muhteremenin nazar-ı dikkatlerini şu noktaya celb etmek isterim ki, kütüb-i münezzele de gözetilen gaye insanların akıl ve tecrübe sayesinde kendiliklerinden keşfedebilecekleri hakayık-ı kevnîyeyi tâlim değildir. Bunlar bu maksattan çok daha mühim olan akayid-i sahihayı telkin ve ibadullahın ruhunu tehzib ü tasfiye ederek dareynde hayr u salahlarına bais olan ahkâm-ı ameliyeye, a’mal-i kalbiye ve bedenîyyeye irşat gaye-i ulyasına muteveccihdir. Ulum-ı tabiiye

⁷⁵ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, s. 535.

⁷⁶ Buradaki ilimden kasıt “bilim” olsa gerektir.

⁷⁷ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, ss. 577-578.

⁷⁸ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, ss. 578-579.

ve felekiyenin mevzularına dahil olan şeylerden ara sıra bahs olunması da mahza şevahid-i kudret-i rububiyeti enzar-ı ulu'l elbaba arz içindir.⁷⁹

Babanzade'ye göre tabiat ile ilgili ayetlerin maksadı o konuda bilgi vermek değildir. İnsanlar akıl ve tecrübeleriyle bu konular hakkında bilimin yardımıyla gün geçtikçe daha fazla bilgi öğreniyorlar. Kur'an-ı Kerim'in bu konulardan bahsetmesinin amacı ise insanların kul olduklarını kabul etmesi, Allah'ın yaratıcılığını ve kudretini görmesi içindir. Babanzade ayetlerin bu açıdan ele alınması gerektiğini düşünür. Fakat bu, Babanzade'nin İslam dininin bilime değer vermediğini söylediği anlamına gelmez. Babanzade İslam medeniyetinin bir ilim medeniyeti olduğunu düşünür. Müslümanların ilme gerekli önemi vermediği için bugün İslam dünyasının geri kaldığını şu cümleleriyle ifade etmektedir.

Medeniyet-i İslamîye din-i İslam ile el ele vererek terakki etti. Din ile ilim rabıta gevşediği günden beri medeniyet-i İslamîye de gevşedi. Medeniyet-i Nasraniyeye ise bilakis Hristiyanlık müddet-i medide muarız kaldı. Garpta din ile ilmin arası açılmadıkça medeniyet yol alamadı. Orada engel olan dini yıkan ilim olmuştur. İki din arasındaki fark da işte budur.⁸⁰

Babanzade İslam Medeniyetinin oluşmasında ve ilerlemesinde İslam dininin önemli bir güç olduğunu söylerken aynı zamanda bu konuda Hristiyan dini ile olan farkını da ortaya koyar. Ona göre İslam medeniyeti oluşurken ve ilerlerken İslam dini ilmi teşvik etmiştir. Buna mukabil Avrupa'da ise Hristiyanlık ilmin gelişmesine engel olmuştur. Avrupalılar da medeniyetlerini ilerletmek ve ilmi geliştirmek için Hristiyanlık dininden kurtulmaya çalışmışlardır. İslam medeniyeti ise daha sonra gelen Müslümanların ilme değer vermemesi sebebi ile geri kalmıştır. İslam medeniyetinin geri kalmasında ve ilerlememesinde İslam dininin herhangi bir engeli yoktur. Bilakis İslam dini ilmi ve ilerlemeyi teşvik etmiştir. Bu yönüyle Babanzade'ye göre ilim ve ilerleme konusunda İslam dini ve Hristiyan dini birbirine zıt konumdadırlar.

Babanzade'nin bu iki din arasında bu karşılaştırmayı yapmasının sebeplerinden biri de, o günlerde meşhur olan "İslam dini terakkiye (ilerlemeye) manidir" tartışmalarına bir cevap niteliği taşır. Babanzade şunu söylemek istemektedir: Siz medeniyetinizi ilerletmek için dininiz olan Hristiyanlığı yıktınız.

⁷⁹ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, s. 584.

⁸⁰ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, s. 619.

Bunda haklı sebeplerinizde vardı. Çünkü dininiz ilerlemenize mani oluyordu. Fakat aynı şey bizim dinimiz olan İslam için geçerli değildir. Çünkü İslam dini ilerlemeye engel teşkil etmediği gibi bilakis teşvik etmektedir. İslam dini terakkiye mani değildir.

Babanzade'nin eğitim, dini eğitim, kadınların eğitimi, din ve ilim ilişkisi konusundaki fikirleri genel olarak bunlardır. O, Müslümanların neden geri kaldığı üzerine de düşünmüş ve bu konuda da fikirlerini beyan etmiştir.

Babanzade "İslamîyetin Esasları, Mazisi ve Hali" başlığı altında yazı dizileri yazar. Bu yazılarda başlığından da anlaşılacağı üzere İslam dininin esaslarını ve mazisi ile şimdiki halini karşılaştırır.

Babanzade İslam dininin fıtrat dini olduğunu söyler. Fıtratı bozulmamış ve hakikati arayan insanlar İslam dinini seçmekte zorlanmaz. Ona göre İslam dini akıl ile barışıktır. Aklîselim ile sahih nakil arasında hiçbir zaman gerçek bir ihtilaf bulunmaz. Din ilmi kimsenin tekelinde değildir ve herkes kendi gücü ölçüsünde öğrenmekle mükelleftir. Babanzade İslam dininin hiç kimseye imtiyaz tanımadığını, şariat karşısında herkesin eşit olduğunu ve İslam dininin eşitlik ve sevgi dini olduğunu savunur. O, İslam dininin sadece Allah ile kul arasındaki ilişkiden ibaret olmadığını, itikat ve ibadet kadar insanlar arası tüm ilişkilerle ilgilendiğini düşünür. İslam hayatı bütünüyle kuşatır. Babanzade'ye göre İslam dininin en büyük tesiri ahlâk konusunda olmuştur. İslam'ın ana hedefi toplumu ıslah edecek ahlâklı insanlar yetiştirmektir. Ona göre İslam dini ve ilim birlikte hareket eder. Babanzade'ye göre dünyadaki hiçbir sistem İslam kadar kadınlara hak tanımamıştır. İslam kadınlara evlerinin sahibi, çocuklarının yetiştiricisi olarak baktığı kadar; onları güçleri yettiği hiçbir şeyden men etmemiştir. İlim erkekler kadar kadınlara da farzdır. Ona göre çok evlilik konusunda da kadının hakkı yenilmemiş olup cahiliye dönemi evlilikleri sınırlandırılmış ve dörde indirilmiştir. Öte yandan adalet şartı da bu izni en asgariye indirmiştir. Babanzade bu esasların geçmişteki Müslümanların uygulamasıyla İslam medeniyetinin geliştiğini ve ilerlediğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Babanzade her türlü cihadın farz olması ve içtihad kapısının da açık olması İslam medeniyetinin ilerlemesine vesile olduğunu dile getirmiştir.⁸¹ Babanzade Müslümanların mazisinin

⁸¹ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, ss. 407-416.

parlak olmasına rağmen günümüzde geride kalmış olmalarının toplumsal sebeplerini de açıklamıştır.

Babanzade Müslümanların geri kalmasının sebeplerinden biri olarak cihada eskisi kadar önem verilmemesi ve cihadın geniş anlamda anlaşılmamasından dolayı kaynaklandığını söyler. Müslümanların askeri, eğitim, fen, sanayi, ziraat, ticaret vb. her konuda cihadın gereğini yerine getirmeleri gerektiğini savunur. Ona göre ikinci sebep ise kalbimizin vehn ile dolması yani dünyayı çok sevip ölümü ve ahireti unutmamızdır. Üçüncü sebep ise, İslam dini Müslümanlar arasında sevgiyi, kardeşliği ve yardımlaşmayı emrederken; Müslümanların birbirlerine karşı buğzetmeleri ve haset etmeleridir. Babanzade'ye göre dördüncü sebep Müslümanların ilme önem vermeyip cehalet içinde kalmalarıdır. Beşinci sebep siyasette, ticarete, sanayide işin ehline verilmemesi ve emanete hıyanet etmeleridir. Altıncı sebep Müslümanların Gayrimüslimler'in ahlâkını taklit etmeleridir. Yedinci sebep ve en önemli sebeplerden biri de yöneticiler ve âlimler arasındaki ihtilaflardır. Âlimlerin yöneticilere yakın durmak için hakikati söylememeleri ve yöneticilerin de hakikati göz ardı etmeleri Müslümanların gerilemesine sebep olmuştur.⁸² Babanzade Müslümanların içinde bulunduğu bu kötü durumdan kurtulmaları için cihad üzerinde tekrardan durur ve cihadın nasıl olması gerektiğini şöyle ifade eder;

Cihad ve i'la-yı kelimetullah hakkındaki evamir ü nususun hiçbirine nesh tarî olmuş değildir. Her zamanın kendine göre cihadı var. İ'la-yı kelimetullahın turuk-ı adidesi var. Bugün muhtaç olduğumuz cihad, cihad-ı ilim ve marifettir. Cihad hüner ve sanattır. Havza-i İslam'ı tecavüz-i a'daya karşı hıfz u hirasettir. Hudud- ı İslam'ı müdafaa için gece gündüz murabıt olarak bekçilik etmektir. Zaaf-ı maddimize göre i'la-yı kelimetullah ise saadet-i dünya ve ukbamızın i'dad eden mehasin ü fezail-i İslamîyeye temessük ve hilye-i ilm ü irfan ile tehalli ederek alem-i medeniyete insanlık numunesi göstermek ve kendimizi sevdiremesek bile - ki bu zaten mümkün değildir- hiç olmazsa etvar u ef'âlimizi aleme meşk-ı ittihaz ettirmektir. Bunun içinde evvel-be-evvel cihad-ı ekber olan cihad-ı nefse koyulalım. Ferden ferda Kitap ve Sünnetin gösterdiği tarik-i müstakim üzere tehzib-i nefse çalışalım. İhvan-ı dinimizden bununla mükellef olmadık hiçbir fert yok ise de İslam ülkesinin son kalesi olup hüda-ne-gerde yıkılması İslam'ında maddeten ve manen müstelzim-i

⁸² Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, ss. 418-423.

zevali olan Devlet-i Osmaniye Müslümanları –diğerleriyle kıyas kabul etmez derecede- kendilerini mükellef bilmelidirler.⁸³

Babanzade'nin cihat anlayışı geniş anlamlı ve zamana göre değişebilen bir anlayıştır. Cihat bir yönüyle ilim ve marifet; bir yönüyle de sanat ve hünerdir. İslam'a saldıranlara karşı İslam'ı korumaktır. Tüm insanlığın yararına olacak icatlar yapmak ve insanlığın ilerlemesine katkı sunmaktır. Nefsimize hâkim olabilmektir. Ona göre bu zamanda en muhtaç olduğumuz cihat ilimdir.

Babanzade'nin cihadı açıklarken dikkat çeken başka bir husus da onun Osmanlı devletinde yaşayan Müslümanları ayrı bir kefeye koymasındır. Ona göre her Müslüman fert cihat ile mükellef olmakla birlikte Osmanlı devleti İslam'ın yaşayan son kalesi olduğu için onun içinde yaşayan Müslümanların daha çok dikkat etmesi gerekmektedir. Babanzade Müslümanların içinde bulunduğu bu kötü durumdan kurtulmak için Müslümanların cihadın gereğini yerine getirmeleri gerektiğini düşünmektedir. Babanzade'nin düşünce dünyasından hareketle ele aldığı ve Müslümanların yaşadığı başka bir sorun olan tekfir meselesi hakkındaki fikirlerini de dile getirmiştir.

Babanzade'nin muhtelif yazılarında değindiği bir konuda tekfir meselesidir. Kendisine mektup yoluyla birkaç soru soran birine cevaplar verirken tekfir konusundaki fikirlerini de açıklar. O, bu konuda “hele bir kere bilmiş olunuz ki ızhar-ı küfür edeni tekfir edenler –sebebi küfür ne olursa olsun- hiçbir itibar u muahazeye müstehak olmazlar. Galiba siz tekfiri Hristiyanlıktaki aforoz gibi bir şey zannediyorsunuz. Bizde aforoz yoktur” der. Babanzade'nin bu cümleleri tekfir hakkındaki temel düşüncesini de ortaya koyar. Ona göre tekfir bazılarının anladığı şekilde aforoz gibi bir şey değildir. Ve yine tekfirin “kafirdir” ya da “kafir oldu” demekten daha fazla bir mana taşımadığını da ifade eder.⁸⁴ Tekfir konusunun günümüzde de gündemde olduğunu düşünürsek Babanzade'nin tekfir hakkındaki kısa fakat temel düşüncesinin önemli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü günümüzde bazı insanların bazılarını tekfir etme ve buna bağlı olarak onları linç etme kampanyasına dönüştürme konusundaki davranışları tekfir meselesini aforoz ile eş değer tuttuklarını gösterir.

⁸³ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, s. 423.

⁸⁴ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, s. 542.

Babanzade “Tevfik Fikret’e Dair” adlı yazısında şiiirlerinden yola çıkarak onun kâfir olduğunu söyler. Babanzade’ye göre onun bir şair olarak değeri olabilir fakat iman penceresinden bakıldığında buna itibar edilmez. O İmriü’l Kays’ın da büyük bir şair olduğu hatta Kur’an ve hadisi anlama konusunda şiiirlerinden de yararlanıldığı fakat onun yine de kâfir olduğu gerçeğini değıştirmedığını söyler. Babanzade “Mü’mine kâfir denilmeyeceğı gibi, kâfire de mü’min denilmesinin caiz olmadığını” düşünür.⁸⁵

Babanzade’nin yazılarında değindiğı başka bir konu da milliyetçilik meselesidir. Milliyetçilik meselesi hakkında uzun bir yazı yazması ve daha sonra kitap halinde basılması dolayısıyla milliyetçilik ile ilgili düşüncelerini ayrı bir başlık altında incelemeyi daha uygun gördük. Fakat bu milliyetçilik meselesinin İslamcılığı ile ilişkisi olmadığı anlamına gelmez. Bilakis milliyetçilik hakkındaki düşüncelerini kendi düşünce dünyası olan İslamcılık çerçevesi içinde ele alır.

4.2. BABANZADE’NİN MİLLİYETÇİLİK MESELESİNE BAKIŞI

Babanzade milliyetçilik hakkında *Sebilürreşad* dergisinde uzun bir makale yazar ve bu makale daha sonra *İslam’da Davayı Kavmiyyet* ismi ile kitap olarak yayımlanır. Onun bu konuya giriş yapma sebebi Musa Kazım Efendi’nin İslam mecmuasında milliyetçilik üzerine bir yazı yazması ve bu yazıya Nüzhet Sabit’in bazı sorular sormasıdır. Nüzhet Sabit’in bu sorularına İslam mecmuasından herhangi bir cevap gelmeyince Babanzade cevap vermeyi kendine görev olarak görmüştür.⁸⁶ Babanzade, Nüzhet Sabit’in sorularına cevap verirken aynı zamanda İslam dininin milliyetçilik meselesine bakışını da açıklamaya çalışır. Nüzhet Sabit’in sorduğı sorular şunlardır:

Milliyetçilik iddiası ne derece yasaktır? Hangi şekli yasaktır? “Ben Arabım ve benden daha arabî yoktur” diye bir hadis-i şerif vardır deniliyor. Bu hadis-i şeriften - eğer mevzu değilse- maksat nedir?

⁸⁵ Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, ss. 563-576.

⁸⁶ Babanzade Ahmet Naim, **İslam’da Irkçılık ve Milliyetçilik(İslamda Davayı Kavmiyyet)**, (çev. Ömer Lütfi Zararsız) Ankara, İktal Yayınları, 1980, (Kavmiyyet) ss.29,30.

Türkçe yahut Çince konuşan bir Müslüman “Türküm, Çinliyim” demekle kavmiyet iddiasında bulunmuş sayılacak mı? Yoksa asıl maksat diğer kavim ve milletleri zelil(hor, hakir) görmemek mi?⁸⁷

Babanzade bu soruları muhatap alarak konu hakkındaki düşüncelerini açıklamaya çalışır. Milliyetçilik ve ırkçılığın⁸⁸ Avrupa da ortaya çıktığını, Avrupa ve İslam dünyası için aynı anlama gelmeyeceğini şu cümleleriyle karşılaştırır.

Görünüşte; sahte bir zindellekle, geçici bir faaliyetle tecelli eden bazı sinir hastalıkları gibi bu(kavmiyet davası) da ilk bakışta ve Avrupa gözlüğü ile incelenirse mühim bir yükselme adını, taze ruh ile bir diriliş mayası gibi görünüyorsa da, bu Frenk illeti ırkçılık, İslam’ın basiretli gözüyle incelenince ümmeti merhumenin(İslam milletinin) ölümüne sebep olacak tedavisi müşkül bir bulaşıcı hastalık olduğu anlaşılır.⁸⁹

Babanzade, milliyetçilik meselesine eğer Avrupa gözlüğü ile bakarsak bazı sinir hastalıklarının sebep olduğu gibi –sahte de olsa- bir dirilişin yükselişi olarak görünebilir demektir. Diğer yandan ona göre İslam dünyası için milliyetçilik meselesi ölümcül bir hastalık gibidir. Babanzade bu yönüyle Avrupa medeniyeti ve İslam medeniyetinin konulara bakış açısının farklı olduğunu bize göstermek istemektedir. O, milliyetçilik davasını anlatmadan önce kendi davasını ve milliyetçiliğe bakışını açıklar.

Bizim davamız şudur:

Cinsiyyet davası(ırkçılık), -Musa Kazım Efendi hazretlerinin buyurdıkları gibi-şer’an(İslam hukuku hükümleri karşısında) mezmum ve merduddur.(kötüdür, reddolunmuştur, benimsenemez) Şer’i tabiri ile bir “cahiliyet davası”dır. İslam’ın kuvvetlenmesine ve yaşamasına, Müslümanların refah ve saadetine indirilmiş en müthiş darbedir. Bilhassa hemen hemen bütün İslam diyarı, küfür diyarına dönüşmüşken buradaki bir avuç Müslüman’ın “ben Türküm, ben Arabım, ben Kürdüm, ben Lazım, ben Çerkezim...” gibi iddalarla birbirlerine karşı olan sevgi bağlarını zerrece gevşetmeleri -hele düşmanlarımızın mütecaviz ayakları ta kalbgahımıza bastığı bir sırada- cinnettir. Irkçılık bayrağını ellerinde tutanların aldığı manaca da vatanperverlikle bağdaşmaz.⁹⁰

⁸⁷ Naim, Kavmiyyet, s.30.

⁸⁸ Babanzade kavmiyeti milliyetçilik, cinsiyyet’i de ırkçılık olarak ele alır. Fakat bu fark çok keskin değildir.

⁸⁹ Naim, Kavmiyyet, s.31.

⁹⁰ Naim, Kavmiyyet, s. 32.

Babanzade'nin davası olarak gördüğü İslam'a göre ırkçılık/milliyetçilik reddedilmiştir. Fakat burada dikkat çeken başka bir konu ise konuyu teorik olarak açıklamaktan ziyade yaşadığı olayların çerçevesinde ele almasıdır. Ona göre İslam diyarı küfür diyarına dönüşmüşken ırkçılık/milliyetçilik peşinde koşmak deliliktir ve bu sevdiği vatanına da zarar verir.

Babanzade milliyetçilik meselesini daha çok “Türkçü-İslamcı”lar üzerinden ele alır ve muhatapları olarak onları görür. Fakat ona göre iki farklı Türkçü grubu vardır. Birinci grup “halis Türkçü”ler ikinci grup ise “Türkçü-İslamcı”lardır. Halis Türkçüler din artık fayda vermediği için sadece ırk üzerinden hareket ederler ve gayeleri Türkçülüğü yeni bir iman şekline dönüştürmektir. “Halis Türkçü”ler için din ikinci plandadır ve fayda verdiği müddetçe değer kazanır. “Türkçü-İslamcı” grup ise ne Türklüklerinden ne de dinleri olan İslam'dan vazgeçmek isterler. Babanzade halis Türkçüleri muhatap almaz; sadece Türkçü-İslamcıları muhatap alır. Çünkü ona göre Türkçü-İslamcılarla İslam dairesi çerçevesinde konuşulabilir, anlaşılabilir ve bu sayede dinin hakikatleri anlatılabilir.⁹¹

Babanzade muhatap olarak gördüğü Türkçü-İslamcıların düşüncelerini kısaca şöyle açıklar: Türkçü-İslamcılar, Türk toplumunun İslam'a büyük destek verdiğini, Türklüğü sevmek ile İslam'ı sevmek arasında herhangi bir çelişki bulunmadığını, dinden uzaklaşan gençlerin Türklük mefkûresi aracılığıyla vatana, millete ve İslam'a tekrardan kazandırılabilceğini düşünür. Fakat Babanzade böyle düşünmemektedir. O, eğer Türklük için hizmet etmek istiyorsanız onun ırkçılıkla değil topluma hizmet ederek yapılacağını düşünür. Türklerin kütüphanesini dünyanın en iyi kütüphanesi haline getirmelerini, Türkçe dilini ve edebiyatını ruhu yüceltecek bir seviyeye yükseltmelerini, Türklerin iş kabiliyetini ve toplumsal refahını zirveye taşımaları gerektiğini söyler. Türk olmayıp Müslüman olan kardeşlerinin de bu konuda yardım edeceklerini ve kendisinin de bundan başka bir şey yapmadığını belirtir.⁹²

Babanzade Türkçü-İslamcı düşüncesinin çift başlı bir düşünce olduğunu, Türklüğün İslam'ı değil bilakis İslam'ın Türklüğü kurtaracağını ifade eder. Çünkü ona göre bir amacın amaç olabilmesi için aşk ile peşinden gidilmesi gerekir. Aşk parçalanmayı kabul etmediği gibi düşünce de parçalanmayı kabul etmez. İkisine(Türk/İslam) aynı değeri verseniz de birinin daha ağır basacağı kaçınılmaz bir

⁹¹ Naim, Kavmiyyet, ss.33-36.

⁹² Naim, Kavmiyyet, ss. 35-41.

sonuçtur. Babanzade “Onlar (mü’minlerle kâfirler) arasında bocalayan bir sürü kararsızlardır...”(Nisa suresi, 143.ayet) ayetinden yola çıkarak iki düşüncenin aynı anda savunulamayacağını belirtir. Onlara mantıklı olmaları için ya halis Türkçü gibi olmaları gerektiğini ya da “İslamcı” olmaları gerektiğini söyler. Babanzade Türkçü-İslamcılarının Türklere yapacakları hizmeti Türklük namına değil Müslümanlık namına yapmalarını ister. İslam’ın çizdiği çerçevede istedikleri kadar Müslüman Türklere hizmet etmelerini tavsiye eder.⁹³

Babanzade “Bütün mü’minler kardeşten başka bir şey değildir.”(Hucurat Suresi, 10.ayet) ayetini örnek vererek İslam’ın kavmiyet taassubunu reddettiğini dile getirir. Cuma namazının ve diğer beş vakit namazın camide cemaatle kılınmasının ve dünyanın her yerine yayılmış Müslümanların Arafat’ta toplanmalarının toplumsal hikmetlerinden biri de Müslümanların kardeş olduklarını tekrardan hatırlamalarıdır. Ona göre “Allah’ın ipi” Kur’an ve İslam anlamlarına geldiği gibi cemaat anlamına da gelebilir. Bu cemaat de Müslüman cemaatidir. Müslüman cemaati bir cadde gibidir. İrkçılık peşinden koşup bu caddeden ayrılmak hem kendi kavmine hem de Müslümanlara zarar verir. Babanzade’ye göre ırkçılık, İslam gibi ulvi ve manevi amaçları içinde barındırmadığı için sadece maddi faydalarla sınırlıdır. İrkından maddi olarak menfaat görmeyen biri kendi ırkına hainlik yapabilir.⁹⁴

Babanzade’nin neseple övünmenin İslam tarafından yasaklandığını Tekasür suresinin anlamını vererek açıklar.⁹⁵ Bu surede geçen Allah’ın vaadi olan azabın dehşet verici olduğunu ifade eder. Yine neseple ilgili “saadet yolunda her kimi ameli geri bırakırsa onu nesebi ileri götüremez” hadis-i şerifini de örnek verir. Babanzade nesebin Allah’ın yanında hiçbir değerinin olmadığını, ırkçılık ve milliyetçiliğin temel dayanağı olan bu düşüncenin İslam tarafından yasaklandığını ve Müslümanların sadece Allah için sevip ve yine Allah için buğz etmeleri gerektiğini söyler.⁹⁶

⁹³ Naim, Kavmiyyet, ss. 42-47.

⁹⁴ Naim, Kavmiyyet, ss. 47-67.

⁹⁵ Ta kabirlere varıncaya kadar hasap ve neseple-çoklukla- tefahur(övünme) sizi oyaladı durdu. Ya! Öyle mi? Siz kabre girince bu tefahürün (övünmenin) ne demek olduğunu anlarsınız. Öyle mi? Siz kabirlerinizden Arasat meydanına çıkınca bunun ne demek olduğunu anlayacaksınız. Bundan vazgeçin. Siz eğer ilm-i yakin ile bilseniz anlarsınız ki herhalde cehennemi hakkalyekin göreceksiniz. Gene tekrar edelim ki kıyamet gününde o alevlenmiş ateşi elbette aynelyakin göreceksiniz. Ondan sonra elbette o gün Allah’ın size ihsan ettiği nimetlerinden mesul olacaksınız. (Tekasür Suresi 1-8.ayet)

⁹⁶ Naim, Kavmiyyet, ss. 67-72.

Babanzade Hucurat suresinin 13.ayetinden⁹⁷ yola çıkarak kavimlere ayrılma sebebimizin tanışmak ve birbirimizi bilmek için olduğunu dile getirir. Kavmimiz ile övünmemiz için Allah bizi kavimlere ayırmamıştır. Nesep birbirini ziyaret etmeye ve akrabalıklar kurmaya vesile olur. Hiçbir ırk diğer ırktan üstün değildir. Tüm ırklar Âdem ve Havva'dan gelmiştir.⁹⁸

Babanzade ırkçılıkla ilgili hadisleri⁹⁹ örnek vererek Hz. Muhammed'in ırkçıları ümmet dairesinin dışında tuttuğunu ifade etmiştir. Bu hadisler de ırkçılık yapanların ümmetten olmadıklarını, nesebiyle iftihar edenlere “babanın bilmem nesini ye” diye karşılık verilmesi gerektiğini, pislikleri burunlarıyla itekleyen siyah böceklerle benzediğini, İslamî davete cevap vermediklerinde kılıçla karşılık verilmesi gerektiği ifadeleri yer almaktadır.¹⁰⁰ Babanzade bu hadisleri örnek vererek İslam'ın ırkçılığı ne kadar kötü bir şey olarak gördüğünü göstermeye çalışır.

İslam dini kavmiyetçiliğin sınırlarını da belirlemiştir. Babanzade bu soruya verdiği cevapta İslam dininin kavmiyetçiliğe çizdiği sınırla ilgili hadisleri örnek verir.¹⁰¹ Bu hadislerde genel olarak İslam dairesi içerisinde ırkına yardım etmekte herhangi bir sıkıntı görülmemiş, fakat zulüm üzerine ırkına yardım etmekte

⁹⁷ Ey nas! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi ancak tanışsınız, bilişesiniz diye şubelere ve kabilelere ayırdık. Nezdi ilahide en keriminiz en muttaki olanınızdır. Şüphesiz ki Allah alim ve habirdir. (Hucurat Suresi 13.ayet)

⁹⁸ Naim, Kavmiyyet, ss.73-76.

⁹⁹ Babanzade kitabında hadislerin kaynağını nasıl vermişse biz de o şekilde verdik.

Bu hadisler şunlardır:

İrkçılığa kalkışan, ona davet ederek ona geçerlilik kazandıran bizden değildir. İrkçılık üzerine birbirlerini öldüren de bizden değildir. İrkçılık davası üzerine ölen de bizden değildir. (Ebu Davud)

Her kim imama itaattan çıkar ve cemaatten ayrılarak ölürse o kimsenin ölümü cahiliyet üzere ölümdür. Her kim bir tarafa asabiyetten ötürü hiddetlenerek veya bir tarafa ırkçılığı tahrik ederek kör bayrak altında savaşa girip ölürse cahiliyet ölümü ile öldürülmüş olur. Keza, her kim ümmetime karşı çıkar iyisine de kötüsüne de saldırır, mü'minlerden çekinmez, ahbine riayet etmezse o bizden değildir. (Müslim)

Bir kimsenin cahiliyet adeti üzerine “neredesiniz ey fülandar” diye kavm ve kabilesine intisap ederek yardıma çağırıldığını görürseniz ona “babanın bilmem nesini(!) ısır” deyiniz. Ve bunu açık açık söyleyiniz, kinaye yoluna sapmayınız. (Kenzü'l Ummal c. 5, s. 779)

Bir takım adamlar var ki, cehennem kömüründen başka bir şey olmayan kavimleriyle iftihar ederler. Ya bu iftihar etmelerinden vazgeçerler, ya nezdi ilahi de pislği burunlarıyla itekleyen siyah böcekler kadar değersiz olurlar.(Ahmed ibn-i Hanbel)

¹⁰⁰ Naim, Kavmiyyet, ss.77-88.

¹⁰¹ Bu hadisler şunlardır:

Kötü olan ırkçılık senin kendi kavmine zulüm üzerine yardım etmekliğindir.

En hayırlınız aşiretini müdafaa edendir, lakin şeriata muhalif müdafaa edipte günaha girmemek şartıyla

Her kim kavmine hakkın gayri üzerine tarafgirlik ederek yardım ederse çukura düşmüş deve gibidir, kuyruğundan tutulup çekilerek çıkarılır.

yasaklanmıştır. Babanzade bu konuda hadislerden yola çıkarak İslam'ın ırkçılığa çizdiği sınırı şöyle belirtir:

Bir insan(mensup olduğu) kavmine bağlılıkta, sadece kavmi olduğu için mutlak surette(başka hiçbir fazilet ölçüsü aramadan) körü körüne bağlanırsa bu kabihtir, çirkindir. Ama kavmine hak dairesinde ve hiçbir tarafa düşmanlık etmeden yardım ederse bilakis güzeldir.¹⁰²

Türkçüler, tefahur kasdı (diğer Müslüman kavimlere karşı övünme, gururlanma, üstünlük maksadı) olmaksızın yalnız “biz Türküz” demekle hiçbir günah işlemezler. Türk lisanına, edebiyatına, sanatına, ticaretine hizmet ederlerse aliyyül-ala bir iş görmüş olurlar. Dini hakikatleri –tıpkı bizim yaptığımız gibi-Türkçe olarak neşretsinsinler.¹⁰³

Babanzade'nin burada dikkat ettiği en önemli ölçüt diğer kavimlere karşı tefahurun (övünme, böbürlenme) olmaması gerektiğidir. Bir Türk kendi kavmine dinin ölçüleri içerisinde yardım edebilir ve hatta bu güzel bir iştir. Fakat diğer kavimleri küçümsemeye başladığı yerden itibaren dinin ölçülerinin dışına çıkmış sayılır.

Babanzade, Araplara olan sevginin Arap ırkının üstün olmasından dolayı olmadığını ifade eder. Araplara olan sevgi de yine İslam dinine olan sevgiden kaynaklanır. Bu konudaki hadisler de Arapları sevmenin Hz. Muhammed'in Arap olması ve Kur'an-ı Kerim'in Arapça diliyle indirilmiş olması ve İslam'ı yayan sahabilerin Arap olmasından dolayı olduğunu açıklar.¹⁰⁴ Babanzade'ye göre Arap olmayan Müslüman milletler de –tıpkı Araplar gibi- İslam'a yaptıkları hizmet ölçüsünde sevilir.

Alel'umum Arab olmayan kavimlerin ve bilhassa Faris ehlinin iman ve ilimle övülmelerini ihtiva eden diğer hadisi şerifler de gösteriyor ki, şeriat nazarında kavimlere yapılan övgü ve muhabbetlerin sebep ve medarı olacak şey, bizzat kavmiyet değil, -aynen fertler gibi- ilimleri, imanları ve İslam camiasına hizmetleridir.¹⁰⁵

¹⁰² Naim, Kavmiyyet, s.89.

¹⁰³ Naim, Kavmiyyet, s.91.

¹⁰⁴ Bu hadisler şunlardır:

Arap kavmini üç şeyden dolayı seviniz: Ben Arabım, Kuran Arapçadır ve cennet ehlinin lisanı da Arapçadır. (Acluni, Keşfü'l-Hafa, C: 1, s. 54.)

Arabı sevmek imandır ve ona buğz ise nifaktır. (Ahmed bin Hanbel, el-Müsned, C: 1, s. 81.)

Arap zelil olursa İslam zelil olur. (Acluni, Keşfü'l Hafa, C:1, s. 89)

¹⁰⁵ Naim, Kavmiyyet, s.101.

Babanzade “Ben Arabım, benden arabî yoktur.” hadis-i şerifinden yola çıkarak sorulan soruya da cevap verir. O bu hadisin eksik bir şekilde dile getirildiğini ve bu hadisi ağzına alanların farklı bir amaç için kullandıklarını ifade eder. Hadisin tamamını yazarak¹⁰⁶ ne için söylendiğini ve ne anlama geldiğini açıklar.¹⁰⁷

Buradaki “ırab” fesahat demektir. Lahn de Arab lisanına muğayir hata yapmaktır. Malumdur ki, Peygamber efendimizin kabilesi olan Kureyş ile efendimizin süt anası Hâlime’nin kabilesi olan Benu Sa’d bin-i Berk Arabın en fasih kabileleriydi. Binaenaleyh bu hadis-i şerifin manası kavm ve kabileyle temayüz ve tefahur(övünme) değil, Cenabı Peygamber efendimizin dilinden Arab dilinin şivesine uymayacak hata sadır olamayacağını beyandan ibarettir.¹⁰⁸

Babanzade’ye göre bu hadisten yola çıkarak ırkçılığı meşrulaştırmak ve Peygamber Efendimizin de bunu yaptığını dile getirmek hadisi anlamamalarından ve farklı emeller için kullandıklarından dolayı ortaya çıkmıştır. Bu hadisi kavmiyetçilik için kullanmak beyhude bir iştir. Çünkü hadisin kavmiyetçilikle bir ilgisi yoktur. Hadis bir dilin hatasız bir şekilde kullanmasından bahsetmektedir.

Değerlendirme

Babanzade İslamcı kimliğiyle içinde yaşadığı toplumun soru/sorunlarına kendi düşünce hayatından yola çıkarak çözümler sunmaya çalışır. Onun düşünce dünyası İslamcılık fikri ve hareketidir. İslamcılık 19. ve 20. yüzyılların başında ortaya çıkmış ve Müslümanları içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak için siyasi, ekonomik, sosyal, eğitim... vb. konularda fikirler öne sürmüş, aksiyoner bir harekettir.

Babanzade halifelik, eğitim, din ve (b)ilim ilişkisi, cihad, tekfir... vb. konularda düşüncelerini dile getirmiş ve çözümlemeler yapmıştır. Onun bu konuları ele alış biçimi, sistemli bir şekilde hareket etmekten ziyade günün soru/sorunlarına alelacele cevap verme şeklindedir. Babanzade’nin İslamcılığı denildiğinde akla ilk gelen konulardan bir tanesi de milliyetçilik meselesidir. Çünkü diğer konulara nazaran milliyetçilik meselesini daha uzun ele almıştır.

¹⁰⁶ Ben Arabın en fasihiyim. Beni Kureyş doğurdu, Benu Sa’d bin-i Berk içinde büyüdüm. Artık bana lahn(Arap lisanında hata yapmak) nereden gelecek. (Feyzu’l Kadir, C: 3, s. 38)

¹⁰⁷ Naim, Kavmiyyet, ss. 101-103.

¹⁰⁸ Naim, Kavmiyyet, s.102.

O, milliyetçiliği teorik olarak açıklamaktan ziyade sorulan sorulara cevap verme şeklinde ele almıştır. Verdiği bu cevapların çıkış noktası ayet ve hadislerdir. Yaşadığı dönemin durumunu da göz önünde bulundurarak ırkçılık ve milliyetçiliğin İslam ümmeti için ayrıştırıcı ve cemaati yok edici özelliklere sahip olduğunu göstermeye çalışmıştır. Onun halis Türkçü ve Türkçü-İslamcı ayırımını yapması ve sadece Türkçü-İslamcılara hitap etmesi de ortak payda olan İslam üzerinden hareket etmesine olanak sağlamıştır.

Babanzade'nin yukarıda verdiğimiz ayet ve hadislerle baktığımızda, her ne kadar Türkçü-İslamcılar muhatap aldığını söylese de, aslında halis-Türkçüleri muhatap aldığı görüntüsü çizmektedir. Çünkü ayet ve hadislerin bahsettiği konular etnik mikro ırkçılıktır. Türkçü-İslamcıların düşüncesini bu ayet ve hadislerle eleştirmek onları kabilecilik/etnik kökencilik/mikro milliyetçilik/ırkçılık ile suçlamak anlamına gelir. Fakat Türkçü-İslamcıların düşüncelerinde bunların hiçbirisi yoktur. Bilakis bunlara, karşı bir duruş sergilerler. Babanzade'nin Türkçü-İslamcılara Türk dilini, sanatını, edebiyatını, toplumsal refahını vb. zirveye taşımalarında İslam tarafından herhangi bir yasak konulmadığını ve bunu ırkçılıkla tanımlanmadığını söylemesi de dikkat çeken bir diğer konudur. Çünkü söylediği konular Türkçü-İslamcıların gerçekleştirmek istedikleri hedeflerden başka bir şey değildir.¹⁰⁹

Babanzade için ırkçılık ve milliyetçilik meselesinde en önemli konulardan biri de *tefahur* yani kendini övme idi. Bir Türk kendi milletini överken diğer Müslüman milletleri küçümseyici ifadeler kullanırsa, İslam dininin yasakladığı ırkçılığı meşru görmüş olur.

Babanzade'nin İslamcılık düşüncelerini serdettiği temel konuları ele aldık. Şimdi bu konulara bakarak ve İslamcılığın tanımını göz önünde bulundurarak onun gelenek ve modernizm ikileminden yola çıkarak onun düşüncelerini Sonuç Bölümünde ele yorumlayacağız.

¹⁰⁹ Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Gençlik Kitapevi Yayınları, Konya, 2012.

SONUÇ

İslamcılık düşüncesi 19. ve 20. yüzyılların başında İslam'ı bir bütün olarak hayatın tüm alanlarını kuşatacak şekilde anlamak ve yeniden hayata hâkim kılmak için ortaya çıkmış bir fikir ve aksiyon hareketidir. İslamcılar hayata dinin bakış açısıyla bakma yönünden ortak noktada buluşurlar. Fakat dinin hayata aktarılması konusunda farklı fikirlere sahiptirler. İslamcılar bu farklı fikirleri göz önünde bulundurularak çeşitli sınıflandırmalar ve isimlendirmeler yapmışlardır.

Hilmi Ziya Ülken, İslamcıları “gelenekçi-muhafazakârlar”, “modernistler”, “bu ikisi arasında orta yol bulanlar” ve “Modernizme karşı çıkan İslamcılar”; Fazlur Rahman, “muhafazakârlar” ve “liberaller-modernistler” veya “batıcılar” ve “ihyacılar”; Erol Güngör, “radikal muhafazakârlar” ve “modernistler veya uzlaşmacılar” şeklinde tasnif ederler. Enver Ziya Karal bu sınıflandırmalardan farklı olarak İslamcıları “müfrit İslamcılar” ve “mutedil İslamcılar” şeklinde sınıflandırmıştır.¹¹⁰ İlk üç sınıflandırmaya baktığımızda genel itibarı ile geleneği savunanlar ve İslamî bir modernizmi savunanlar şeklinde bir sınıflandırma yaptıklarını görürüz. Biz de Babanzade'nin fikirlerinden yola çıkarak onun gelenek ve modernizm ikileminde nerede durduğunu anlamaya çalıştık. Gelenek ve modernizm ikileminden kastımız birbirine tamamen karşıt görüşler olarak anlaşılmamalıdır. Çünkü bahsettiğimiz modernizm İslamî bir modernizm olup bir yönüyle geleneğin yenilenerek devam etmesi anlamına da gelir.¹¹¹ Babanzade'yi gelenek ve modernizm ikileminde ele almamızın sebebi onun muhtelif konularda farklı fikirlere sahip olmasından dolayıdır. Biz de onun bu fikirlerini gelenek ve modernizm sınıflandırmasından hareket ederek yorumlamaya tabi tuttuk. Bunu yaparken onu zorla gelenekçi yapmaya kalkışmadığımız gibi, zorla modernist yapmaya da çalışmadık.

¹¹⁰ Kara, İslamcılık, ss. 31-36

¹¹¹ Konu ile detaylı bilgi için bkz. Adil Çiftçi, **Din Sosyolojisi ve İslamî Modernizm Toplum Bilim Yazıları III**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Babanzade'yi tamamen gelenekçi bir İslamcı veya tamamen modernist bir İslamcı olarak belirlemek oldukça zordur. Bunun sebebi birçok konuda yazılar yazması ve yazdığı bu yazılarında belli bir sınıflandırmaya tabi tutulamayacak düşüncelere sahip olmasıdır. Bazı yazılarında gelenekçi bir görüntü sergilerken bazı yazılarında modernist bir görüntü çizmektedir. Bunun da sebeplerinden bir tanesi yazılarının konjektürel olması; mevcut soru/sorunlara alelacele mukabelede bulunma isteğidir; ki bu aynı zamanda dönemin İslamcılarının karakteristik tutumudur. Çünkü her şeyden önce İslamcılarının temel amacı İslam'ı modern günlük hayatta ve siyasal-toplumsal alanda hâkim kılmaktır.

İslamcılar Müslümanların içinde bulunduğu toplumsal krize çözüm önerileri sunarken belli bir sistem kuramamışlardır. Toplumsal soru/sorunlar acilen cevap beklemektedir ve bunun içinde alelacele bir mukabelede bulunmak istemektedirler. Fakat sundukları bu çözümlerle İslam'ı hayatın bütününe kuşatmalarını istemelerine rağmen fikirlerini belli bir yöntem ile sunamadıkları için bir bütünlük oluşturamamışlardır. Babanzade de diğer İslamcılar gibi fikirlerini belli bir yöntem çerçevesinde sunmaktan ziyade karşılaştığı sorunlara cevap vermeye çalışmıştır. Bu sebeple onun düşünceleri arasında bir terkip oluşturmak oldukça zordur.

Babanzade'nin "halife/ulu'l-emr'e itaat bağlamında din ve devlet ilişkisini ele alışı, devlet görevlisi olan zabıtalara tesettürü kontrol etmesi ve çok evlilik konusundaki düşünceleri geleneksel düşüncelere benzemektedir. Eğitim, kadınların eğitim hakkı, cihad ve içtihad konusundaki düşünceleri ise daha çok modernist düşüncelere sahip olduğunu göstermektedir.

Babanzade'nin halifeye itaat etmenin sınırsız bir itaat etme olmadığını, halifenin Kur'an'a ve Peygambere itaat ettiği ölçüde itaat edilmesi gerektiği düşüncesi söylemi gelenekçi bir söylem olarak görünür. Fakat Babanzade halife olan II. Abdülhamit dönemini istibdat, II. Meşrutiyetin ilanını ise cennetten bir sahne olarak betimler. Gelenekçilerin söylem olarak savunmasalar da pratikte genel olarak lidere/halifeye şartsız bir şekilde bağlı oluşlarını düşündüğümüzde, Babanzade'nin bu yönüyle gelenekçi bir çizgiyi takip etmediğini söyleyebiliriz. Çok evlilik konusunda çok evliliğin -adalet şartı göz önünde bulundurularak- Kur'an'da geçtiğini söyler ve bu emrin halife tarafından da değiştirilemeyeceğini savunur. Bu yönüyle tek evliliği savunan modernist görüşlere karşı gelenekçi bir söylemde bulunur.

Babanzade medrese eğitiminin ihya edilmesi gerektiğini düşünür. Özellikle medreselerde Arapça, yıllarca aynı teknikle öğretilmeye çalışılmasına rağmen öğretilenmemiştir. Ona göre bunun sebebi ise dil kurallarının ezberletilmeye çalışılması, papağan gibi tekrarlatılması ve diyaloglara yeteri kadar yer verilmemesidir. Bu olumsuz durumun düzeltilmesi için Avrupa’da dil öğrenmek için kullanılan yöntemlere başvurulmalıdır. Kadınların eğitim görmesine haram diyenlere karşı çıkar ve kadınların eğitiminin toplumsal açıdan önemli olduğunu ve haram olmaktan ziyade farz olduğunu belirtir. Eğitim hakkındaki bu düşüncelerine baktığımızda modernist düşünceleri savunduğu söylenebilir. Hatta genel olarak onu gelenekçi veya modernist sınıflandırmasında bir yere koyamasak da, eğitim konusunda bu yönüyle modernist olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Cihadın anlamının genişletilmesi gerektiğini savunması ve içtihad kapısının açık olduğunu söylemesi de yine modernist İslamcılarının savunduğu görüşler arasındadır. (Gelenekçi ve modernist ikileminde ele almasak da tekfir meselesinde dile getirdiği fikirler de dikkate değer bir konudur. Babanzade’ye göre tekfir, aforoz değildir ve “kâfir oldu” demekten başka bir anlam taşımaz.)

Babanzade’nin İslamcılığının modernist yönlerinden bir tanesi de, İslam’ı yeni bir dille anlatmak için felsefeden yararlanmaya çalışmasıdır. Felsefenin temeline insan ve Allah ilişkisi kurmak istemesi de, onun İslamcı kimliğinden hareket ettiğini gösterir. O, Avrupalılara cevap verirken felsefe dilini kullanmış; tarih metodolojisi ve hadis usulü arasında benzerlikler kurmuş; Kant’ın ahlâk anlayışını bir yönüyle kabul etmiş ve Rasyonalist ahlâk ile İslam ahlâk’ın barışabileceğini savunmuştur.

Babanzade’nin din ve bilim ilişkisi ile ilgili görüşlerine baktığımızda, din ve bilimi barıştırmaya çalışan modernist İslamcılarının niyetini anlamakla birlikte onları eleştirir. Fakat getirdiği bu eleştiri geleneksel görüşü de yansıtmaz. Babanzade Kur’an-ı Kerim’de geçen bilim ile ilgili ayetlerin maksadının bilimsel bilgiyi açıklamak olmadığını söyler. Ayetlerin maksadı Kur’an’ın indiği topluma Allah’ın büyüklüğünü göstermeye yöneliktir.

Babanzade’nin bu eleştirisine baktığımızda, onun, ayetin indiği toplumsal bağlamı göz önünde bulundurarak bilim ile ilgili görünen ayetleri tarihsel bir bakış açısıyla anlayıp yorumladığını söyleyebiliriz.

Babanzade'nin İslamcı fikirlerini gelenek ve modernizm ikileminde ele alırken bu konuda onu felsefi kavramları Türkçe'ye kazandırırken izlediği yol üzerinden de anlamak mümkündür. Onun felsefi terimleri çevirme hakkındaki düşüncesini kısaca “*vaz’-ı cedidden ziyade keşf-i kadim*” şeklinde özetleyebiliriz. Onun bu cümlesini bağlamıyla düşünürsek felsefi terimleri Türkçe'ye kazandırırken gelenekteki literatürden yararlanmamız gerektiğini düşünür. Fakat gelenek ve modernizm ikileminde Babanzade'yi anlatabilecek en yalın cümle şu olabilir: “*Yeni şeyler söylemekten ziyade kadim olanı/eskiyi keşfetmek.*” Bu yönüyle baktığımızda genel olarak İslamcılar öze dönüşü savunurken kastettikleri, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet iken, Babanzade'nin bizleri geleneğin özünü keşfetmeye davet ettiğini söyleyebiliriz. Buradan hareketle onun düşünceleri arasında terkip kurmanın zor olduğunu kabul etmekle birlikte –çekince ile söylersek- Babanzade'nin geleneğin içinde kalarak bir yenilenmeyi savunduğu sonucuna ulaşabiliriz.

Son söz olarak şunları söyleyebiliriz:

Adil Çiftçi *Sosyolojiye Giriş: Bir Özgürlük Tarzına Çağrı* kitabında sosyologları “sosyolojinin kurucu babalarına geri dönmeye”, onları ve sosyolojinin ana konularını yeniden anlamaya çağırır. Benzer şekilde sosyolog olmayanları da “sosyolojinin kurucularına bakmaya”, onları okumaya, anlamaya ve onlarla bağlantı kurmaya davet eder.¹¹²

Bizde İslamcılık düşüncesini araştıran akademisyenleri, İslamcılık düşüncesine mensup kişileri ve bu konuya ilgi duyan herkesi, İslamcılığı araştırmaya kurucu babalarından başlamalarına naçizane davette bulunuyoruz. Bu çağrımızın sebebi, eğer İslamcılık fikri ve hareketini anlamak istiyorsak onun ortaya çıktığı toplumsal bağlamını ve ilk İslamcıların bu düşüncelerini niçin dile getirdiğini daha iyi anlamamız içindir. Başka bir deyişle “İslamcılığın kurucu babalarına geri dönmeye”, onları yeniden anlamaya ve günümüzde yapılan İslamcılık tartışmalarında onlarla bağlantı kurmaya davet ediyoruz.

¹¹² Adil Çiftçi, *Sosyolojiye Giriş Bir Özgürlük Tarzına Çağrı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, ss. 9-17.

BABANZADE AHMET NAİM EFENDİ BİBLİYOGRAFYASI¹¹³

Ahmet Naim, Babanzade, **Hadis Usulü**, Ravza Yayınları, İstanbul, 2009.*¹¹⁴

Ahmet Naim, Babanzade, **Felsefe Dersleri**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.*

Ahmet Naim, Babanzade, **İslam Ahlâkının Esasları**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1995.*

Ahmet Naim, Babanzade, **İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik (İslamda Davayı Kavmiyyet)**, (çev. Ömer Lütü Zararsız), İktal Yayınları, Ankara, 1980.*

Ahmet Naim, Babanzade, **Temrinat-Sarf-ı Arabîye Mahsus Temrinat**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1903.

L. Fonsegrive, Georges, **İlmü'n Nefs Tercümesi Felsefe Açısından Psikoloji Meseleleri**, (çev. Babanzade Ahmet Naim), İz Yayıncılık, İstanbul, 2017.*

Ahmet Naim, Babanzade, **Felsefe Makaleleri**,(haz. M. Cüneyt Kaya- Cahid Şenel)Klasik Yayınları, İstanbul, 2014.

Ahmet Naim, Babanzade, **Genel Çizgileriyle İslam**, Çığır Yayınları, İstanbul, 1975.

Ahmet Naim, Babanzade, **Kırk Hadis**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1967.

Ahmet Naim, Babanzade, Kamil, Miras, **Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1969.

Ahmet Naim, Babanzade, **Tevfik Fikrete Dair- Filozof Dr. Rıza Tevfik Beyefendi'ye**, Hilal Matbaası, İstanbul, 1918.

¹¹³ Babanzade Ahmet Naim Efendi'nin Eserleri listesini İsmail Kara'nın çalışmasından aldık. Detaylı bilgi için bkz. Kaya ve Kara (ed.), Babanzade, ss. 37-42.

¹¹⁴ Çalışmamızda yararlandığımız eserlerin yanına “*” işareti koyduk.

KAYNAKÇA

Ahmet Naim, Babanzade. **Hadis Usulü**, Ravza Yayınları, İstanbul, 2009.

Ahmet Naim, Babanzade. **Felsefe Dersleri**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2017.

Ahmet Naim, Babanzade. **İslam Ahlâkının Esasları**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1995.

Ahmet Naim, Babanzade. **İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik (İslamda Davayı Kavmiyyet)**, çev. Ömer Lütü Zararsız, İkbal Yayınları, Ankara, 1980.

Birand, Kâmiran. **Kâmiran Birand Külliyyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

Çiftçi, Adil. **Anlayıcı Yaklaşım ve Din Sosyolojisi İçin Uzanımları Empirik Bir Deneme**, Ankara Okulu, Ankara, 2016.

Çiftçi, Adil. **Bilgi Sosyolojisi ve İslam Araştırmaları Bir Sosyal Bilimler Felsefesi Çalışması**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

Çiftçi, Adil. **Din Sosyolojisi ve İslamî Modernizm Toplum Bilim Yazıları III**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Çiftçi, Adil. **Din Sosyolojisi ve Modernlik Toplumbilim Yazıları I**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Çiftçi, Adil. **Nasıl Bir Sosyal Bilim Temel Sorunlar ve Yaklaşımlar**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Çiftçi, Adil. **Sosyolojiye Giriş Bir Özgürlük Tarzına Çağrı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**, Gençlik Kitapevi Yayınları, Konya, 2012.

Hansu, Hüseyin. **Secdede Biten Bir Ömür Babanzade Ahmet Naim Bey**, Kaynak Yayınları, İzmir, 2007.

Kara, İsmail. **Bir Felsefe Dilini Kurmak Modern Felsefe Ve Bilim Terimlerinin Türkiye'ye Girişi**, Dergah Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Kara, İsmail. **Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi 1 Metinler Kişiler**, 3.baskı, Dergâh Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Kaya, M. Cüneyt ve İsmail Kara. (ed.), **Babanzade Ahmet Naim Hayatı Eserleri Fikirleri**, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

L. Fonsegrive, Georges. **İlmü'n Nefs Tercümesi Felsefe Açısından Psikoloji Meseleleri**, çev. Babanzade Ahmet Naim, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017.

Mehmed Cevdet, Muallim. **Müderris Babanzade Ahmed Naim**, haz. Fahrettin Gün, Beyan yayınları İstanbul, 2016.

Özlem, Doğan. **Kant Üstüne Yazılar**, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

Özlem, Doğan. **Tarihselci Gelenek Dilthey-Weber-Gadamer**, Notos Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018.